XLIX. ÉVFOLYAM • 2003. 1. SZÁM

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Cseh Károly, Konczek József,
Pintér Lajos és Marczinka Csaba versei

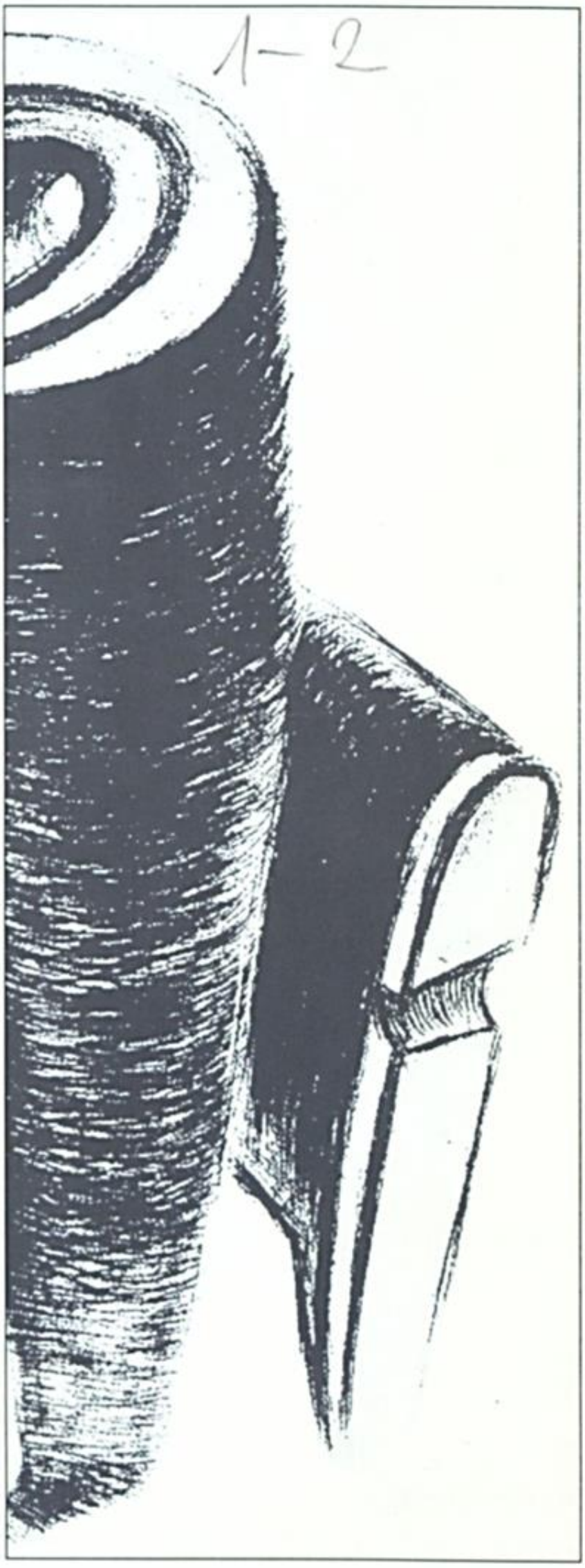
Tandori Dezső és Szigethy Gábor esszéje,
Faludi Ádám és Solymár József prózája,
Kristó Nagy István, Gyöngyösi István,
Sulyok László és Vilcsek Béla tanulmánya

A XI. Salgótarjáni Rajzbiennáléről

Bódi Katalin, Andor Csaba,
Ardamica Zorán és
Bakonyi István könyvismertetései

Nagy Pál Monológiuma – Befejező rész

Gelencsér János:
Várakozó (részlet)

Névjegy

SULYOK LÁSZLÓ Salgótarjánban élő újságíró, tanár. Közíróként a kommunista törvénysértések áldozatainak személyes történeteit dolgozza föl.

KONCZEK JÓZSEF író, költő. 2001-ben *Damó* címmel jelent meg regénye. Két verseskötete áll megjelenés előtt.

VILCSEK BÉLA Budapesten élő irodalomtörténész, kritikus, az ELTE TFK irodalomtudományi tanszékének főiskolai docense. Főbb művei: *Az irodalomtudomány „provokációja"* (1995, 2002); *Érték és mérték* (1996, 2001); *A mesterség dicsérete* (1998); *Radnóti Miklós* (2000); *Petőcz András* (2001). Legutóbbi kötete *A megtalált csönd* címmel 2002-ben jelent meg.

MARCZINKA CSABA költő. Legutóbb 2001-ben jelent meg verskötete *Ki lopta el az orthodoxámat?* címmel. Budapesten él.

SZIGETHY GÁBOR író, kritikus, egyetemi tanár, színházi rendező. A Ruttkai Éva Emlékszoba igazgatója.

KRISTÓ NAGY ISTVÁN kritikus, irodalom- és művészettörténész. A népi írókkal és a XX. századi avantgarde-dal foglalkozik. Kötetei: *Faulkner; Munch; Vásárhelyi festők; A világirodalom története I–II.; Bölcsességek könyvek I–III.* címekkel jelentek meg.

SOLYMÁR JÓZSEF író. 1929-ben született. Tucatnyi regényt, elbeszélést, szociográfiát írt, filmet forgatott felnevelő falujáról, Mátraballáról.

KOVÁCS BODOR SÁNDOR salgótarjáni fotós, dokumentumfilmes. Legutóbb Nagy Pálról készített portréfilmet. A film első részének írott változatát lapunk salgótarjáni különszámában, második részét 2002/6. számunkban közöltük. Jelenleg *Völgyem, városom* címmel egy Salgótarjánt bemutató filmen dolgozik.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN szakíró, a Szent István Egyetem docense, a KSH vezető főtanácsosa. Számos makrogazdasági, társadalomstatisztikai, demográfiai tanulmány szerzője. Budapesten él.

TANDORI DEZSŐ Kossuth-díjas író, költő, műfordító, intermediális grafikus. Új kötete *Hét fejlövés* címmel az elmúlt év végén jelent meg. Budapesten él.

FALUDI ÁDÁM író, költő. Legutóbbi kötete *Napraforgó* címmel Pozsonyban jelent meg. Számos performance és happening fűződik nevéhez. Tatabányán él.

PINTÉR LAJOS Kecskeméten élő József Attila-díjas költő. A *Forrás* című folyóirat szerkesztője. 2002-ben *Virágnézetünk alapjai* címmel jelent meg könyve.

CSEH KÁROLY író, költő, a miskolci Kelet Irodalmi Alkotócsoport vezetője. Új kötete az idei Költészet Napjára jelenik meg *Bibliás föld* címmel. Mezőkövesden él.

DR. BAKONYI ISTVÁN az *Árgus* főszerkesztő-helyettese, a Vörösmarty Társaság elnöke. A Kodolányi János Főiskola docense. Összegyűjtött kritikáit tartalmazó kötete 2002-ben jelent meg *Az igazmondás igénye* címmel.

BÓDI KATALIN a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének doktori ösztöndíjasa. Kutatási területe a XVIII. századi magyar regényirodalom. Salgótarjánban és Debrecenben él.

ARDAMICA ZORÁN Losoncon élő költő, tanító, publicista. Számos szlovákiai lap szerzője, munkatársa. Verskötete *Moslékrondó* címmel 1998-ban jelent meg.

ANDOR CSABA a Madách Irodalmi Társaság vezetője. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának munkatársa. Eddig négy könyvet publikált Madách Imre életével és munkásságával kapcsolatban. Legutóbbit 2002-ben *A siker éve: 1961. Madách élete* címmel. Budapesten él.

K. PEÁK ILDIKÓ a Nógrádi Történeti Múzeum művészettörténésze. Legfőbb kutatási területe a kortárs magyar képzőművészet.

Tartalom

Sulyok László	A sztálinizmus magyar emblémája (tanulmány)	3
Konczek József	Nem létező táj; Ártatlan határ (versek)	29
Vilcsek Béla	Filmszakadás – Marczinka Csaba költészetéről (esszé)	31
Marczinka Csaba	Otto és Vologya vitája az Örök Asszonyiságról (vers)	35
Szigethy Gábor	Múltkóstoló – Úriember a liftben (esszé)	36
Kristó Nagy István	Úton (esszé)	41
Solymár József	Határtalan Palócország (esszénovella)	45
Kovács Bodor Sándor	Monológium (Portré Nagy Pálról – III. rész)	57
Gyöngyösi István	Időutazás, azaz tényképek a statisztikák tükrében (tanulmány)	67
Tandori Dezső	Periféria centrum (esszé)	74
Faludi Ádám	Gimnazista korú lányok elbiciklizése… (elbeszélés)	82
Pintér Lajos	Álomi töredék; Így sűrűbb; Piros-fekete körhinta (versek)	84
Cseh Károly	Korán szürkül; Szenteste; Mindenszentek (versek)	87
Bakonyi István	Gyerekidő – Serfőző Simon regénye (kritika)	90
Bódi Katalin	Egy ismeretlen ismerős – Dugonics András: Etelka (recenzió)	93
Ardamica Zorán	Napraforgás (recenzió)	96
Andor Csaba	Egy régi-új könyvsorozat, a Madách Könyvtár (sorozatismertető)	99
Pályázat		

E számunk illusztrációs anyagát a XI. Rajzbiennálé műveinek gyűjteményes katalógusából válogattuk.
A belső borítón K. Peák Ildikó írása a 2002. évi tárlatról.

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLIX. évfolyam
2003. 1. szám, január–február

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA
BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ *szerkesztőségi titkár*

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
POLAR STÚDIÓ, *Salgótarján*

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/103-as mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmk.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2003-ban megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrzünk,
de nem küldünk vissza.

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

Lapunkat előfizetéssel támogatják:
GÉGÁZ Fűtéstechnikai Kft., Salgótarján;
BD Center Számviteli, Számítástechnikai,
Oktatási és Művészeti Kft., Salgótarján

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

Sulyok László

A SZTÁLINIZMUS MAGYAR EMBLÉMÁJA

Mottó: „… a dolgok nem egészen úgy történnek,
ahogy a történelmekben meg van örökítve."
(Mikszáth Kálmán)

Recsk, rég volt, fél évszázada – s legyintenek: lerágott csont. Így gondolkodtam én is, amikor a mátraverebélyi Csemer Károly betoppant a szerkesztőségbe, és azt az újságírót kereste, aki a recski kényszermunkatábor egykori foglyairól közölt riportokat. Túl voltam a kezdeti, megrázó, olykor sírásokban elakadó beszélgetéseken, már megjelent riportkönyvem, a Recski rabszolgák, más dolgok foglalkoztattak. De, ha már házhoz jött a riportalany, nem illik elküldeni, beszélgettünk, és legfontosabb szavait feljegyeztem. Igazán azonban csak tíz év elteltével kezdtem sajnálni, hogy nem voltam távolba látóbb és alaposabb: egy újabb találkozás ugyanis kétséget kizáróan bizonyította váratlan vendégem szava-igazát.

2001 őszén emlékhelyet avattak a recski temetőben, a Csákánykő katlanában elhunyt internáltak tiszteletére. Az ünnepség egyik szónoka Michnay Gyula volt, aki nyolcadmagával szökött meg Recskről, ám csak neki sikerült kijutnia a „szabad világba", aki egyúttal az 59 éves verebélyi rokkantnyugdíjas emlékezésének egyik középponti figurája volt.

– Várjon, mindjárt megmondom a nevét! – int türelemre az ünnepség után Michnay. – Cse… cse… cse… – formálná a szót, de tovább nem jut. Ennek ellenére bámulatos a memóriája. Nem csodálkozom, hogy mintegy hatszáz recski rabtársának a nevét volt képes beolvastatni a müncheni Szabad Európa Rádióban. Sok család ekkor és kizárólag ebből értesült évekkel korábban „eltűnt" hozzátartozója fellelhető tartózkodási helyéről.

Megmondom a kért nevet, Michnay egyetért.

– Valóban találkoztunk vele Mátraverebélyben, a cigányhegyen. Már kint voltam Bécsben, amikor meghallottam, hogy pórul járt a szerencsétlen. Ahogy a hír hozzám eljutott, mindjárt másnap elkapta egy ávós járőr, és úgy megverték, mint a majmot. Pedig figyelmeztettem: Te, ne húzd fel a nadrágot, amíg le nem szeded róla a kincstári jelzést, a piros csíkot… A csizmát valósággal lekönyörögte a lábamról, mert azt találtam mondani, hogy

nekem van még egy másik pár a vontatóban. Olyan szűk csukát adott helyette, hogy azt hittem, megdöglök benne... De ezt én mind megírtam a most megjelent életrajzi könyvemben, a Mint Mohamed koporsójában.

*

Tanulságos összevetni a két visszaemlékezést, kapcsolódásaikat: mely pontokon erősítik egymást, hol különböznek? Az eltérések lényegtelenek, céltalanok és érdek nélküliek, egyértelműen ugyanannak a helyzetnek a különböző átéléséből, illetve az emlékezet fakulásából adódnak.

Hogy érthető legyen Csemer Károly és Michnay Gyula fél évszázaddal ezelőtti találkozása, a történetet a recski rabok szökésével kezdem.

„Eljött a várva várt nap, 1951. május 20-a, vasárnap – áll a Mint Mohamed koporsója hófehér lapjain. – Gyönyörű, verőfényes napra virradtunk. Ébresztő után egy pillanatra mindannyian összetalálkoztunk...

– Ahogy az őrség összeáll – 9 óra előtt –, gyülekező!...

Lőcsey mint ÁVO-s vezette a csoportot, utána a két Stern, Pali és Mendi, továbbá Haraszti és Kertész, kezükben egy-egy vödörrel, utánuk Kihut, vállán egy lapáttal, a végén Mózes és én, egy-egy nagy kővel a hónunk alatt. Pont úgy, ahogy a kőművesek szoktak kivonulni...

Az egyik toronyban az őr elfordult, a másik közömbösen nézett felénk. Valószínűleg az ő gondolatai is hetedhét országban járhattak, várva a közeli váltás idejét, s talán azt tervezte, mit is csinál szabad idejében. Nem gondolt ő arra, hogy vasárnap van, s ilyenkor a raboknak a táborrendezés az egyetlen munkájuk... A tornyok 40–40 méterre álltak, s nekünk 30 métert kellett az erdőig megtennünk... Lőcsey kilépett a »nyomsávra«, kezében egy cigaretta. Kezét felemelte a szájához, és mélyet slukkolt. Ezzel el is takarta az arcát a csapatot néző őr elől. Nyolc lépést tudott így megtenni, aztán elhajította a 'csikket'. Ebben a pillanatban Kihut kiugrott a csikkre, az előzetes koreográfia szerint. Pszichológiai tény, hogy a szem önkéntelenül a mozgást követi. Míg az őr Kihutot nézte, aki keresgélte és felvette a »csikket«... addig Lőcsey újabb tíz lépést tehetett. Ekkor már csak a hátát lehetett látni a toronyból. Nehéz pillanatok voltak ezek, míg mindannyiunknak sikerült elérni az erdőben épülő bódékat. A legcsekélyebb gyanút sem ébresztettük fel...

Természetesen jöhettek volna nem várt komplikációk, de aki mer, az nyer, s aki időt nyer, életet nyer. Nyolc ember viszont gyalog, egy menetben már tömeg, és szinte lehetetlenség lett volna 300 kilométert étlen-szomjan, feltűnés nélkül a mi ruháinkban megtenni. A többiek, talán ennek tudatában, vagy ki tudja, miért, a megbeszélt északi irány, Szlovákia helyett dél

felé kezdtek el rohanni. Kiáltani nem lehetett... Utánuk futni szinte képtelenség... Csak Lőcseyt nem kapta el a pánik. S bár ő volt legelöl, nyugodtan bevárta Mózest és engem, akik leghátul jöttünk... Harmadmagammal... északnak meneteltünk, de a szlovákiai »túra« tervét fennálló helyzetünkben egy pillanat alatt elvetettük... Miután térképünk nem volt, és a vidéket egy ikünk sem ismerte, így csak azon igyekeztünk, hogy miel őbb elérjük a Zagyva folyót, amely nyugatra folyik, és annak völgyében könnyedén tudjuk tartani az irányt."

*

Milyen különös a véletlen! Akkor fel sem tűnt, hogy Csemer Károly éppen a szökés napjának 40. évfordulóján mesélte el találkozása történetét. Az ötvenes évek elején a nagybátonyi szénosztályozón dolgozott. 1951 tavaszán 19 éves volt, tisztességes, igyekvő, jószívű fiatalember.

– A verebélyi cigánydombon laktunk, fiatal házas voltam. Este tíz óra körül lehetett, mert épp a vonathoz készülődtem, mentem volna dolgozni. Teszek-veszek, fütyülnek. Alig láttam a sötétben. Három embert vettem észre. Cipőt kért az egyik, mert – mint mondta – véresre törte a lábát a csizma. Kértek tőlem újságot is, de azt nem tudtam adni, újság nem járt a cigánydombra... „Mi van a zsebedben?" – kérdezte valamelyik. Zsíros kenyér – feleltem –, mi lenne? Elkérték, odaadtam. Háromfelé törték, megosztották egymás között. Hát ezek nagyon éhesek lehetnek, gondoltam, de csak ennyit. Nem ismertem őket. Azt mondták, hogy a kisterenyei gépállomáshoz tartoznak, itt a közelben elromlott a traktoruk, meg hozzak még nekik valami ennivalót, ha van otthon. Hát hogyne lenne. Maradt még túrós haluska ebédről, vittem nekik, meg egy kis kenyeret még, zsírral. Nagyon ettek.

– Nem voltak gyanúsak az idegenek? Elhitte minden szavukat?

– Közellátó voltam már akkor is, és mint mondtam, sötét volt. Nekem nem volt gyanús semmi. Se az arcuk, se a ruhájuk. Különben sem néztek túlságosan rám, ezért nemigen láttam az arcukat, talán igyekeztek is fedezni azt... No, de gyorsan szaladt az idő, indulni kellett a vonathoz. Fütyültem én is a munkatársaimnak, Tibinek meg a Gyulának, jöjjenek, menjünk. Csak nézték a három embert. Egy sorban ültek, keresztbe tett lábakkal, és – most így visszagondolva erősödik fel bennem – nagyon elcsigázottnak látszottak. Az egyik közülük egész idő alatt meg sem szólalt... Aztán elindultak a 40–50 centis búzában, Szentkút felé, mi meg kimentünk a vasútállomásra.

– Mikor tudta meg, hogy Recskről szökött rabok menekülését segítette?

– Utána nem sokkal, vagy csak mostanában, amikor már beszélünk, hallunk róla, nem tudom, összekavarodnak bennem a dolgok. Persze utána

mindjárt tudtam, hogy valami nagy bajba keveredtem, mert olyan dolgok történtek velem… Tetszett nagyon a kapott csizma, másnap felvettem. A művezetőmnek, Bocsok Józsi bácsinak mindjárt feltűnt. „Ej, de jó csizmád van!" – dicsérte. De akkor már egy kicsit szégyellni kezdtem magamat, hogy csizmában járok ilyen szép időben, fiatalember létemre. Most kaptam – feleltem azért Józsi bácsinak büszkén, és ezzel a dolog el volt intézve. Igen ám, csak amikor jöttek a nyomozók, haza a cigánydombra. Akkor aztán volt ijedtség bőven. Bevittek Tarjánba, faggattak, fenyegettek. De mit mondhattam volna? Nem tudtam én semmit, meg nem is tehettem én semmiről. Három iskolám volt. Csak a nevemet tudtam leírni. Olvasni később tanultam meg, mesékből… Csak most tudom, hogy politikai ügy volt.

– Hogy úszta meg az eseményeket?

– A nyomozók hazavittek Verebélybe, és három napig járatták velem az erdőt. Rajtam voltak éjjel, nappal. Fütyüljek, mondták, hátha előjönnek, mint akkor. Esténként tüzet kellett raknom a házam előtt, és fütyültem, a nyomozók meg szétszóródtak közben, kutatták a környéket. De nem találták őket. Végül megunták, és nem jöttek többet.

Csemer Károly hamarosan otthagyta a szénosztályozót; a tüdeje nem bírta a port, ezért segédmunkásként elhelyezkedett az építőiparban. Pocakot eresztett. Aki ránézett, véletlenül sem gondolta, mennyiféle nyavalyát hordoz magában; 35 éves korában leszázalékolták, 67 százalékos rokkantsággal. Házasságából két-két fiú és leány született, beszélgetésünk idején kilenc unokával büszkélkedett.

– Szegényesen, de szépen élünk – összegezte helyzetüket. – Saját házam van, a gyerekeim is a sajátjukban laknak. Spóroltam, és sorra megvettem a faluban a legrosszabb házakat, 20–30 ezer forintért. Ki is nevettek érte. Legyen. Most már többet ér mind; felújítottuk a házakat.

Miután találkoztam Michnay Gyulával, keresni kezdtem Csemer Károlyt, nem volt szerencsém. A 90-es évek végén meghalt, a családtagjai pedig semmi többletet nem tudnak hozzátenni a történetéhez.

*

Most nézzük meg az érem másik oldalát! Hogyan írja le könyvében a mátraverebélyi „kalandot" Michnay Gyula?

„Aznap éjjel, elérve Mátraverebély cigánytelepét, egy asszonnyal találkoztunk. Éjfélre járhatott… Egy móré a kútról hozott vizet. Kértünk egy pohár vizet, s közben persze mondtuk a mesét, hogy katonák vagyunk, s elakadtunk a vontatóval… A beszélgetés zajára egy asszony szólt ki:

– Kicsodák maguk?

A cigány megnyugtatta:

– Slapicok!

Duma ide, duma oda, egyszer csak megkérdezte:

– Nincs valami eladnivalójuk? Ing? Nadrág?

Örömmel kaptunk a szón. Mindannyiunkon volt egy-két ing, nadrág.

– Pénzért nem adjuk el, de ennivalóért igen.

Adott kenyeret, zsírt és egy jó darab szalonnát. Az én ÁVO-s csizmámért, amit lekönyörgött a lábamról – miután én valami olyasmit mondtam, hogy van még egy pár csizmám a vontatón –, adott egy ócska félcipőt, hogy ne kelljen mezítláb mennem »odáig«. Ott a kútnál jól befalatoztunk, és elköszöntünk. Ezen a gyönyörű, csillagos éjszakán a csillagok után tájékozódva mentünk tovább… aznap éjjel érintettük Szentkutat. Előző nap ott búcsú lehetett… Felszedtünk egy csomó újságot, és alig vártuk, hogy megvilágosodjon. Csak úgy faltuk a betűket! Nappalra megint a gabonában húzódtunk meg, és éjjel indultunk tovább."

A menekülőket pár nap alatt, egymás után fogták el az üldözők. Pest megyében valahol Mózes Mihály elvált a társaitól, a Duna elérése után, a dunaszi műhelytelep környékén pedig szétváltak Lőcsey Géza és Michnay Gyula útjai is. Sok-sok fifika és viszontagság után, néhány ismerős, barát önzetlen segítségével – akik egy részét később éppen ezért hurcolták meg a hatóságok – Michnay kijutott álmai földjére, a szabadnak mondott nyugati világba. Talán azért is sikerült egyedül neki, mert – a szerencse mellett – jól hasznosította korábbi élete tapasztalatait, és okosan gondolta, hogy adott esetben az egyetlen helyes taktika az, ami ellenkezik a logikával, és általában így cselekedett.

*

Hogyan él bennünk az ötven évvel ezelőtti múlt? Mit tudunk róla, s egyáltalán pontosan tudjuk-e mindazt, ami 1950 és 1953 között a recski kényszermunkatáborban, illetve következményeként történt? Erősítheti-e a társadalmat a történelmi tisztánlátás, vagy borítsunk fátylat a múltra? Mi teremti meg valójában a társadalmi békét: a kendőzetlen szembenézés, vagy a struccpolitika, az arra való hivatkozás, hogy az idő majd mindent elintéz? A tanulóifjúság mennyire van tisztában a kommunista korszak, a Rákosi- és a Kádár-rendszer felszín alatti, titkos, igazából csak a rendszerváltoztatás óta publikus történéseivel?

*

Az 1990 utáni kormányok fontos döntéseket hoztak annak érdekében, hogy a szocialista rendszer törvénytelenségeit utólagosan orvosolják, és az

oktalanul szenvedőket vagy családtagjaikat valamiképpen kárpótolják. A tennivalók oroszlánrésze az első szabadon választott kormánynak, az Antall József vezette konzervatív kabinetnek jutott, noha az igazságtétel már korábban, még a Németh Miklós nevével fémjelzett, utolsó MSZMP-s kormánnyal elkezdődött.

A magyar Gulágról, benne a recski kényszermunkatáborról nagyon sokáig semmit sem tudott a magyar társadalom. Tabunak számított. Az ítélet nélkül, erőszakkal fogva tartottakat szabadulásukkor nyomatékosan figyelmeztették: a történtekről soha, sehol, senkinek ne beszéljenek, mert az újabb felelősségre vonással jár. A recski rabokat ráadásul rabszolgaként dolgoztatták, s naponta osztályharcos agresszivitással tudatták velük, hogy ők nem is emberek, hanem „ürgék", és nincs hatalom, amelyik számon kérné a fogva tartók bánásmódját. Nagyon sok fogoly, talán éppen ezért, még a családtagjainak sem mert beszélni hányattatásairól. Olyan hatékonyan működött a kommunista megfélemlítő gépezet. Vagy ha mégis beszélt, akkor nagyon-nagyon óvatosan és diszkréten, illetve már évtizedekkel az események után, a jelentősen átalakult, úgynevezett puha, ám mégis diktatúrában. Örök igazság: annak puha csak egy diktatúra, aki nem szegül szembe vele... Aki egy kicsit is konfrontálódik, saját bőrén érezheti, mily kemény is a „puhaság".

Recsk volt a legkegyetlenebb magyar kényszermunkatábor, jóllehet hasonló táborok működtek például Kazincbarcikán, Sajóbábonyban, Tiszalökön; s 1950 nyarától 1953 derekáig működött. A bírósági ítélet nélkül itt dolgoztatott politikai foglyok száma meghaladta az 1200-at. Saját maguk ácsolta barakkokban laktak, egy-egy építményben átlagosan 160-an. Az állatokként összezsúfolt emberek nagyon szerény élelmezés mellett napi 14–16 órát bányászták, törték és zúzták a követ, óránként öt perces pihenővel. Sokan nem bírták az embertelen körülményeket, a mindenféle belátást nélkülöző bánásmódot és terhelést. A szovjet pártfőtitkár és generalisszimusz, Sztálin halálát követően, 1953 júliusában megkezdődött a tábor felszámolása. Az utolsó 12 ember 1953. szeptember 18-án szabadult.

A recski lágerről tudjuk a legtöbbet. Először 1986 közepén irányult rá a figyelem, amikor Böszörményi Géza filmrendező – maga is szenvedője a kőbányának – portréfilmet készített feleségével, Gyarmathy Líviával korunk egyik jelentős költőjéről, Faludy Györgyről, aki nem hallgatta el életének ezt a sötét korszakát. Persze az, hogy erről beszélhetett, már jelzett valamit az úgymond létező szocializmusról, a magyar pártpolitikáról és társadalmi helyzetről, közállapotokról, nyilvánosságról. Böszörményi közben elkészített egy játékfilmet is, a Laura címűt, amelyben szó esett a recski kőbányáról, és

amely az első fikciós műalkotás volt a magyar Gulágról. A Böszörményi–Gyarmathy házaspár két évvel később kétrészes, Európa-szerte visszhangot keltett dokumentumfilmben elevenítette fel a Mátra ÁVH-s poklát. Abban az időben sorra dőltek le a korábbi tilalmi táblák, részint összefüggésben a Gorbacsov szovjet pártfőtitkár nevéhez fűződő új politikával, a glásznoszttyal és a peresztrojkával, továbbá a szovjet–amerikai közeledéssel, vagyis a hidegháború lassú felszámolásával. A szellem kiszabadult a palackból: az önvizsgálat, a múlttal való teljes és kendőzetlen szembenézés igénye társadalmi méretűvé terebélyesedett. Akkoriban a szocialista társadalmi és gazdasági rend megreformálásán gondolkodott a politikával foglalkozó „osztály", a párt-és állami apparátus, az értelmiség, s nagyon sokan úgy gondolták, a szocializmus versenyképessé tehető, megjobbítható, jóllehet akkor már hétmérföldes léptekkel haladtunk, ha a többség számára tudatlanul is, az 1989–90-ben bekövetkezett rendszerváltozáshoz.

A recski internálótáborral kapcsolatos első szervezett eseményre a nyolcvanas évek elején került sor, és érthetően külföldön, az úgynevezett Nyugaton. Az Amerikai Egyesült Államokban sok olyan emigráns (akkor disszidensnek stigmatizált) magyar élt, aki a Rákosi-rendszer törvénytelenségei és üldöztetése elől menekült el. Nem kevesen korábban éppen Recsken raboskodtak. Először köreikben merült fel, kellene egy szervezet, amely összefogja a megbélyegzetteket, és nem hagyja feledésbe fakulni a megnyomorítottakkal szemben elkövetett embertelenségeket. Egy korábbi recski rab, a mérnök Sztáray Zoltán kezdeményezésére így alakult meg a kalaforniai San Bernardinóban, 1981 novemberében a Recski Szövetség. Felkutatta sorstársait, közlönyt, tanulmányokat, cikkeket, emlékezéseket szerkesztett és jelentetett meg. Az amerikai szervezet példát és lökést adott a honi szervezkedőknek, akik mozgalmukat kibontakoztatni azonban csak a 80-as évek végén tudták, amikor erre nálunk is beért a politikai helyzet.

Budapesten 1988. szeptember 16-án megalakult a Recski Kényszermunkatábor Volt Rabjainak Érdekképviselete, röviden – ugyanúgy, mint az amerikai – Recski Szövetség. A szervezetnek ezt követően fontos szerepe adódott a sérelmek, valójában a jogtiprások okozta károk helyreállításában. (A szenvedést igazából, értékarányosan nem lehet orvosolni.) Konkrétan ez olyasféle munkát jelentett, mint: részvétel a törvény- és rendelettervezetek véleményezésében, javaslattétel, személyes foglalkozás a kárvallottakkal, az emlékezés minden lehetséges formájának támogatása, népszerűsítése, az egykori munkatábor területén emlékmű felállítása, illetve az egész térség emlékhellyé nyilvánítása és kiépítése.

Az amerikai és a magyar szövetség általában együttműködött, ámbár a viszonyuk olykor nem volt felhőtlen. A nézetkülönbségek komolyabban a 90-es évek közepén mutatkoztak meg. Ezek hátrányosan érintették az emlékhely nemzeti parkká alakításának folyamatát, de a kialakítás első szakaszában hatásukat még nem érezteték nyilvánvalóan.

Recsken, a csákánykőpusztai egykori Barkóczy-tanyán, a kényszermunkatábor helyszínén 1991. október 25-én, pénteken avatták fel az első emlékművet, amely ma is elsőként fogadja az idelátogatókat. Az egykori szálláshely jelenlegi bejáratánál (a korabeli bejárat ezzel átellenben volt) állították fel Farkas Ádám szobrászművész alkotását, amely magában foglalja az ott raboskodott férfiak névsorát is. A miniszterelnök, a történész Antall József vállalta az avató beszédet, ami egyúttal jelentette azt is, hogy az új Magyarország első kormánya komolyan veszi feladatát, és szemben áll mindenféle törvénytelenséggel. Ennek megfelelően három kormánytag is elkísérte a kormányfőt: a belügyi és az igazságügyi, valamint a titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter. A recski táborról többek között azt hangoztatta a miniszterelnök: „Valami olyat kezdtek el itt, ami nem Közép-Európa, hanem Oroszország és a náci Németország jellemzője volt, hiszen minden társadalmi csoportból voltak itt emberek, akiket az kapcsolt össze, hogy felléptek a diktatúra ellen."

Antall szavai megnyugtatták a jelenlévőket, akik teljesen benépesítették a hatalmas tisztást. Ötmilliárd forintot helyezett kilátásba az életüktől és szabadságuktól jogtalanul, politikai okokból megfosztottak kárpótlására. Meghatóan lelkesültek és bizakodóak voltak ezek a koros vagy inkább idős, nyúzott, elnyűtt emberek. Fiatalokat meghazudtoló (újra)felfedező hevülettel járták végig a bozóttal, bokrokkal és fákkal benőtt, részben felejtőként tudatosan betelepített területet: megaláztatásuk, szenvedéseik egykori helyszíneit. Emléknyomokat kerestek, a tűnt időre visszautaló akármilyen rekvizitumot, amely igazolja és hitelesíti korábbi, itt töltött éveiket. És ráakadtak néhány nyomra, jelre. Megveregették azt a két-három korhadt kerítésoszlopot, nézegették a rozsdás drótfoszlányokat, a beton- és kőmaradványokat, a más célra átalakított parancsnoki épületet, vizsgálgatták a feltöltődött patakmedret, melyet tavakká mélyítgettek, és amelynek saras vizében, munka után annyiszor megfürödtek, mint sárban a disznók, ami akkor mégis jól esett... Emlékszel? – s örültek, hogy megkérdezhetik egymástól... Emlékeztek. Előfordult, hogy kicsit másképp, mint a másik, de ez nem emelt közöttük áthidalhatatlan akadályt. Azokra a percekre, órákra visszafiatalodtak. Fürgébben mozgott a 81 éves, nagybátonyi Oláh Mihály is, meg 70 éves társa, rendszeres emlékező partnere, a maconkai Hajas Árpád. Két egyszerű, falusi ember, parasztcsalád fiából lett korcsmáros, illetve kereskedő. Nagy

bűnük az volt, hogy nem szerették a Rákosi-rendszert, átláttak a kommunista, szovjet mellébeszéléseken, sőt hazudozásokon, és falujukban, a környezetükben – az ÁVH megítélése szerint – a kívánatosnál többen és jobban rokonszenveztek velük, vagy urambocsá' hallgattak is rájuk.

Az emlékpark kiépítésének folytatása a vártnál lassabban ment. S ebben már szerepet játszottak a szövetségek, illetve a személyek közötti nézetkülönbségek, sőt bizonyos esetekben az ellentétek is. Az Amerikában élő Sztáray Zoltán 1993-ban levelet írt Antall József miniszterelnöknek, kormánysegítséget kért a recski nemzeti emlékpark létrehozásához, s a beadványhoz csatlakozott a Zimányi Tibor vezette magyarországi Recski Szövetség is. A kérelem időpontja – utólag visszatekintve világos – nem a legmegfelelőbb, hiszen Antall József akkoriban már nagybeteg, erejét megfeszítve, folyamatos orvosi kezelés mellett látta el hivatali munkáját, s az év utolsó hónapjában meghalt. Az utódkormánynak elsősorban a közelgő tavaszi választásokra kellett összpontosítania. Az 1994-es országgyűlési választások a szocialistákat juttatták hatalomra, akik koalícióra léptek a szabad demokratákkal, és az új kormány kilenc hónapon keresztül jobbára csak tájékozódott. Részéről a kedvező válasz 1995 tavaszán született meg: a kormánytagok az előző évi költségvetési tartalékból 11 millió forintot szavaztak meg az emlékpark munkáira. Elsőként a terület jogi helyzete várt tisztázásra, mivel a Farkas-féle emlékművet még ismeretlen tulajdonos telkén állították fel. Ezt a feladatot a magyarországi szövetség végezte el. Sztáray megtervezte a büntetőbarakkot, az őrtornyot és a bunkert (vagy fogdát) úgy, hogy előzőleg megszerezte az egykori barakképítők tervrajzait. Az emlékpark látványtervének elkészítését két külföldön élő rabtársra: a németországi Mérai Józsefre és a svájci Rásonyi-Papp Istvánra bízták. Az avatóünnepséget 1996. szeptember 28-án, szombaton tartották.

A csúszásról és az ellentétek mibenlétéről egyértelműen igazít el bennünket Borbándi Gyula akkortájt publikált újságcikke: „A tervet irányító szempontok, a tennivalók és azok sorrendje, a partnerek megválasztása, a felavatási ünnepség előkészületei, a munka üteme tekintetében a két tagozat között eltérések mutatkoztak... A bajok abból eredtek, hogy a kinti és a Zimányi Tibor által vezetett hazai tagozat nem egyformán látja a szövetség kapcsolatteremtési lehetőségeit és szükségleteit. A két társaság egymástól eltérően ítéli meg a környezetet és a hátteret, amelyben eredményes munka folytatható. A külföldiek a politikamentességet, a politikai erőktől való egyforma távolságtartást, a hazaiak a közéletben való részvételt és az ügy érdekében történő politikai kötelezettségvállalást pártfogolták. Kétségtelen, hogy az utóbbi járt ugyan némi eredménnyel, különösen a kárpótlási törvények

megalkotása esetében, másfelől megosztotta a recskiek közösségét, és nemzetközi szervezetükbe belevitte a hazai belpolitikai ellentéteket. Ez mindenképpen ártott az oly kívánatos és szükséges egységnek. Az egymástól eltérő taktikai meggondolások… óhatatlanul az egyöntetűség és a közhangulat romlásához járultak hozzá."

Recsk – mindenféle machinációk ellenére – valóban mindannyiunk közös öröksége. Ezt a szellemi egyetértést kívánták hangsúlyozni végül is azzal, hogy az ország legfőbb közjogi méltóságát, Göncz Árpád köztársasági elnököt kérték fel az avatóbeszédre. Ismerték 1956-os bebörtönzöttként, íróként és műfordítóként is, ami további jelentéseket, illetve jelentőséget adott az eseményeknek. Az elnök, a korabeli politikai megosztottságból és ellenséges, gyűlölködő közhangulatból kiindulva, a megbocsátó emlékezést állította beszéde középpontjába, és nemzetközi összefüggésbe helyezte a magyar Gulágot: „Recsk… Minden keservével a sztálinizmus emblémája, fókusza annak a mindenki ellen irányuló generális gyűlöletnek, amelyet e század – nem egyetlen – bomlott elméje szült meg."

Aki napjainkban ellátogat Recskre, az északkeleti Mátrába, lebilincselő látványban lesz része. A nemzeti emlékpark méltó emléket állít a szenvedőknek, az ott elhunytaknak. Létrehozói igyekeztek – már amennyire lehetséges volt – visszaállítani az eredeti állapotokat. Az eligazító információs tábla felirata akár egy iskolai történelemóra szellemi patronja lehetne. A következő magyar szöveg németül, angolul és franciául is olvasható: „E helyen, nyilvánosságtól teljes elszigeteltségben, titkosan létesült és működött az 1950–53-as években a »bolsevik-vörös diktatúra« magyarországi megsemmisítő tábora. Sztálin halála után – 1953 őszén – Nagy Imre min.-elnök feloszlatta és eltüntette az akkori ÁVH törvényellenes intézményeit, közöttük a legembertelenebbnek minősülő recski kőbánya kényszermunka- haláltábort is. Nagy Imre min.-elnököt 1958-ban a kommunista kormány kivégeztette. A túlélők az átélt megkínzások színhelyét, mind az elhunyt társak emlékét történelmi mementóként adják át és bízzák az utókor megőrzésére. Ez a nemzeti emlékpark emlékeztet – és jelképesen közös kegyelet helye Magyarországon a politikai erőszak minden nyomtalanul eltűnt vagy névtelen áldozatának is. Soha többé politikai diktatúrát törvényesítő államot! Ez az utódok kötelezettsége… és: »A magyar név megint szép lesz, / Méltó régi nagy hiréhez…«" *(Pontos idézet, csak a helyesírási pontatlanságokat és a kiemelés nagy betűit változtattam meg. – S. L.)*

*

A XXI. században (a harmadik évezredben) újabb elemekkel gazdagodott a recski mementó. Vannak művészek, politikusok, újságírók, gondolkodók, akik

fittyet hánynak a ciklusonként felerősödő felejtést szorgalmazó törekvésekre, és úgy gondolják, csak múltunk megvallásával és a mindennapjainkba illesztésével lehetünk teljes értékű emberek, méltó leszármazottai elődeinknek. Nem eltörölni kell a múltat, hanem a különböző álláspontok összevetésével szembenézni vele, minél pontosabban feltérképezni, és a jövőt alapozó tanulságait összegezni. Ha ez megtörtént, már lehet felejteni. Addig azonban elkerülhetetlenek és nélkülözhetetlenek a (nyilván számos szubjektivitást, akaratlan ferdítést is tartalmazó) visszaemlékezések, kiváltképpen egy olyan korszakra vonatkozóan, amely a tabuk világa volt, és így szükségképpen alig maradt fenn róla írásos feljegyzés, illetve a dolog természetéből következően maguk a dokumentumok is számos torzítást tartalmaznak.

2001 januárjában mutatták be Sághy Gyula kétrészes dokumentumfilmjét: Recski rabok a kövek árnyékában. Forgatókönyvét a rendező Erdey Sándor A recski tábor rabjai című memoárkötete alapján írta, felvételeit nagyobb részt az eredeti állapotában visszaállított nemzeti emlékpark és a köztemető vizualitás szempontjából leginkább kínálkozó szegmenseiben készítette. A temetőben hosszú hónapokon át kutattak a Benkő Zoltán kuratóriumi elnök által irányított Recski Nemzeti Emlékpark Alapítvány megbízásából, orvos szakértőt, régészt is bevonva, annak reményében, hogy a munkatáborban elhunytak földi maradványait fellelik – mindhiába. Az alapítvány ennek ellenére tetszetős emlékművet építtetett, stílusosan különböző méretű kövekből. Az átadási ünnepséget 2001. szeptember 9-én, vasárnap rendezték.

*

A temetőbeli emlékmű gyakorlati megvalósításában kivételes szerep jutott Szakra Ferenc temetőgondnoknak. Megbízatása központi figurává emelte a helyi szervezésben, háza pedig a Budapestről folyamatosan idelátogatók „mentsvára, turisztikai központja" volt, vagy ahogy jelképesen mondani szoktuk: kályha, amelyhez mindig lehet igazodni és kiindulni onnan.

Szakra Ferenc családja a történelmi Nógrád megye óriás váráról is nevezetes Fülek városából települt át a környékre. Az apa gépész, kovács, kerékgyártó mesterként gondoskodott hat gyermekéről, s négy fia mindegyikének szakmát adott a kezébe. Ferenc a közeli Kútvölgypusztán született a nagy gazdasági világválság utolsó esztendejében, ötéves korától azonban már Recsken lakott a család. Kitanulta az esztergályos szakmát, gépipari technikumi érettségit szerzett, normatechnológusként foglalkoztatták. De magától értetődően nem erről beszélgettünk…

– Nagy kamaszként rengeteget jártam arrafelé, amerre a tábort felépítették. A nyolc osztály elvégzése után, 1948 augusztusában elmentem dolgozni

egy nem is tudom milyen céghez, valami erdészeti vagy vízügyi igazgatósághoz, és utakat, vízgyűjtőket, szivattyúaknákat építettünk a Mátrában. Az első vízgyűjtő a körbérci volt, valahol a tábor alatt, aztán a Györke-kútja, az égettvágási kút készült el. Itt dolgoztak az iskolatársaim, Kapás Márton meg a többiek. Mindennap arra jártunk, láttuk, hogyan épül ki a tábor. Emlékszem az első táborlakóra is: Király Józsefnek hívták, Tatabányáról. Kicsi, fürge ember volt. A sors keze, vagy mi: vele 90 júniusában újra találkoztam. Mindjárt megismertem a mozgásáról. Annyi év után. Sírt, mint a gyerek. Úgy tudom, ő volt az utolsó rab is, aki elhagyta Recsket. Kőfejtő volt a szakmája, de hogy a táborban mit dolgoztattak vele, azt nem tudom, oda nekünk tilos volt bemenni... Hogyan találkoztam Király Józseffel? Úgy, hogy kezdetben a mi kutunk adta a vizet a tábornak. Arrafele volt, amerre most az őrtorony áll. Az ezzel megbízott raboknak, az ÁVO-sok felügyelete mellett elmagyaráztuk, mit hogyan kell csinálni, hogy legyen vizük, aztán nekünk onnan távozni kellett.

– Hogyan mozoghattak a tábor környékén?

– Csak a kerítésen kívül mehettünk, és egy pontosan kijelölt szakaszon. Kizárólag csoportosan. Előtte a jelszót mindig be kellett mondani az őrnek. Elmondom magának pontosan, hogy történt ez. Reggel hatkor találkoztunk lent a faluban, és a kijelölt vezetőnkkel csoportosan elindultunk az aznap éppen esedékes munkahelyre. A tábor kerítéséhez érve, a vezetőnk bemondta az őrnek a jelszót, és ha elfogadta, akkor mehettünk tovább. Általában ketten voltunk brigádvezetők: id. Doba Mátyás, aki pár évvel idősebb volt nálam, és én. A következő napi jelszót úgy tudtuk meg, hogy az utolsó őr mindig megmondta a brigádvezetőnek. Nem kiabált, sőt igazából nem is mondott semmit. A toronyállásból ledobott egy összehajtogatott, kis cédulát, arra volt ráírva a jelszó. Rendszerint valamilyen állatnév: Vakvarnyú, Őzike, Vaddisznó, Bagoly, szóval ilyenek. Azt csak később tudtam meg, hogy a jelszót mindig a külső őrség parancsnoka, Bihari Pál százados adta ki. Megjegyeztük a jelszót, és a cédulát gyorsan eltüntettük. Senkinek nem szólhattunk róla. A fejünkkel játszottunk volna, ha valaki megtudja a jelszót.

– Milyen ismereteik voltak, mint arra járóknak, a lágerről?

– Nem tudtunk mi róla semmit. Nem olyan világ volt akkor, mint most: a táborról nem mertek beszélni az emberek. Mi se. Féltünk. Recsken az ÁVO-sok voltak az urak; sőt az országban, még utána is. A rendszer ellen nem lehetett szólni, tenni. Kisebb csetepaték azért voltak, de komolyan senki sem mert velük összeakaszkodni, még akkor sem, ha a legszemtelenebbül provokáltak. Elmondok két ilyen esetet. Az egyiket Zeller Feri bácsi, fúrómester, öreg bányász mesélte. Műszakból jöttek öten vagy hatan,

betértek a bányászotthon kocsmájába, ott van a vasútállomás mellett, kikérték maguknak a korsó sört meg hozzá a féldecit, ahogy a bányászok szokták. Ekkor lépett be a Vágottnyakú, Varga Jani. Se szó, se beszéd, három féldecit azonnal felhajtott az övékéből. Zeller Feri bácsi nem hagyta szó nélkül, megfenyegette a késével, de többet nem mert csinálni... A másik eset velem történt meg. Bál volt, felkértem régi osztálytársnőmet, a Zám Rózsit táncolni. De Varga Lajos tizedes nem hagyott, azt mondta: „az az én szeretőm", és a pisztolyát mutogatta felém: „keresztül lőjelek?" Mérgemben széthúztam a mellemen a fehér inget: „Ide lőjél, az anyád szentségit!" Nemsokára feltűnt a készültség; rendszeresen ellenőrizték az ávósokat, mert rossz hírük volt. Jó viszonyban voltam a járőrparancsnokkal. Észre vett rajtam valamit, mert megkérdezte: Mi van, Feri? Elmondtam neki. Intett az ujjával: „Varga"... és kivitték a tizedest. Legközelebb kopaszon láttam, és egy hónapig nem jöhetett be a bálba.

– Kétszer történt szökés a táborból, hallottak ezekről valamit?

– Egy szót sem. Itt a faluban semmi megbolydulás nem történt. Mi, aki az erdőbe jártunk, annyit észleltünk, hogy nagyon megszigorodott az ellenőrzésünk. De hogy miért, az okát nem tudtuk. Nem is mertünk beszélgetni róla. Pedig 1951-ben már nyilvánvaló volt, hogy fent a hegyen valami különleges történik. Innen lentről jól lehetett látni, ki van világítva a hegy... Elmesélek egy döbbenetes találkozást Imre barátommal, a ballai kocsmárossal. Szombaton még a kocsmájában vendégeskedtem nála, beszélgettünk, hétfőn reggel meg már a táborban láttam. Meglátott ő is, biccentettem neki, és ő visszabiccentett, finoman, óvatosan, mert büntették volna ezt is, hát még a beszédet. Így mentek akkoriban a dolgok... Én aztán 1951 júniusában új munkahelyre kerültem, Liszkóba, a 7039. számú vállalathoz. Ez egy fedett számú lőszergyártó üzem volt. Ilyen működött Jobbágyiban, Palotáson, Sirokban. Fedezésképpen később láncot, tubust, festékes dobozokat is gyártottunk.

Szakra Ferenc 1956-ban nősült, felesége attól fogva él Recsken. Az asszony az ÁVH-s őröket már hétköznapi foglalkozású, mondhatni tipikus falubeliekként ismerte meg. Akik benősültek a faluba, azok katonai szolgálatuk előtt többnyire szegény, esetenként árva falusi fiatalok voltak. A 80-as évek derekáig szinte semmit nem tudott róluk. Csak azóta, amióta lehet beszélni a Rákosi-féle népi demokrácia sötét múltjáról is. Ma már a csúfnevüket is ismeri, azokat, amelyeket a rabszolgaként fogva tartott rabok ragasztottak rájuk valamilyen tulajdonságuk, tettük vagy mondásuk karikírozásával. Vereczki János a Vörös, akit emberséges ÁVH-s keretlegényként említ Erdey Sándor a könyvében; Varga János, a Vágottnyakú viszont a szadista jelzőt kapta. Bálint Jánosra Számtantanár elnevezést ragasztották,

mert – intellektuális színvonalára jellemző – létszámellenőrzéskor rendszerint elszámolta magát. Róla jegyezték meg, hogy a bunkerban megcsókolta az ülepét egy rabbal, majd a szerencsétlent visszarúgta a fogdagödör vízzel telt, agyagos aljába, művi felháborodással, mondván, szájával összes ározta a valagát. Rajtuk kívül még három-négy másik rabtartó élt Recsken a temetői emlékmű avatásakor. Idegenekkel nem állnak szóba. A szintén szadistaként jellemzett Mongol, alias Tóth Kálmán Bükkszéken lakott, a „bálozó" Varga Lajos Sirokon vert gyökeret.

– Az embertelenséget nem lehet mentegetni, nem lehet azt mondani: parancsra tettem – fogalmazza meg erkölcsi értékítéletét Szakra Ferencné. – Azt meg lehet parancsolni valakinek, hogy legyen kemény, de hogy kegyetlen… Ez az emberségen múlik. Viselkedéséért mindenki maga felelős.

– Az elmúlt hónapokban nagy jövés-menés volt a faluban: filmforgatás, emlékműépítés. Tapasztalatai szerint hogyan fogadták a recskiek a múltfeltáró érdeklődőket?

– A többség készséges volt, igyekezett eleget tenni a kéréseknek. Akik valahogyan érintettek voltak a dologban, azok nyilván nem örültek. De hát ez így van kezdettől fogva. Az óvatosság mindenkire jellemző. Ne részletezzük a dolgokat, jobb a békesség. Nem az egykori ÁVO-soktól félnek, vagy netán a rokonságuktól, mintha akkora nagy lenne, mástól félnek… Tudja, a politika. Nem akarnak maguknak meg a családjuknak fölöslegesen bajt. Ki tudja, mi lesz a választásokon? Visszajönnek a kommunisták, nagyon akarnak, és akkor lesz itt népirtás. Azért nem beszélnek még az itt elhaltakról sem, hogy kit hova temettek. Ettől félnek, és ezt nem egy ember kerek perec kimondja… Nézze, mi is úgy vagyunk vele, a párommal, mindegy, mi lesz, marad-e a demokrata hatalom, vagy nem marad, csak minket hagyjanak békén! Soha nem voltunk egy pártnak se a tagjai. *(A 2002-es országgyűlési választások végül kormányváltást eredményeztek, és négyéves szünet után újra a szocialista-szabad demokrata koalíció határozza meg az ország sorsát. – S. L.)*

– Jogosnak tartja önmaga és a mások félelmeit? Nem inkább megszokásról van szó?

– Azt hiszem, ezt lehet magyarázni így is, meg úgy is. Az élet tanította meg az embereket, hogy óvatosak legyenek. A politikusok huzakodása mindig a kisembereken csapódik le. A rendszerváltás idején sokan lelkesedtek, beszéltek, most már lehet, szabad, aztán gyorsan elhallgattatták őket: ijesztgetéssel, fenyegetéssel. Volt egy recski ember, aki elkezdte mondogatni, hogy az ávósok a dögkúthoz vitték a halottakat, de aztán ő is elcsendesedett. Szóltak neki: jobban teszi, ha befogja a száját… Kik szóltak neki? Ugyan kik? A volt ávósok meg a kommunisták.

– És a volt ávósok nem félnek?

– Hát már nekik sem olyan fényes, mint régen. De nem kell félniük, a falu velük van. Bosszúról, velük szemben, nem lehetett hallani. Igaz, Bálint Jánost megverték nagyon, úgy a 90-es évek közepén, de senki mást. Azt nem tudni, hogy kik… Talán egykori rabok? Nem beszél róla. A felesége nem engedi.

*

A Recski Nemzeti Emlékpark Alapítvány kuratóriuma tíz órára tűzte ki az avatóünnepség kezdetét. Arra számítottak, hogy érkeznek majd a háromnegyed tízes menetrendszerű autóbuszjárattal is a fővárosból, de tévedtek. Aki jelen akart lenni, az eljött személygépkocsival. Esős, hűvös őszkezdet volt. Emiatt is mutatkozott szerény érdeklődés? Vagy az egyes személyek közötti ellentétek ebben a formában is megmutatkoztak? A katolikus szentmiséről érkező helybeli hívekkel lehettünk vagy nyolcvanan. Fellépett a nagyközség énekkara – netán ez a templomi kórus is egyben? Szerepelt fővárosi operaénekes, szintetizátor virtuóz. A kuratóriumi elnök, a történész Benkő Zoltán beszédét Süveges Gergő, a Magyar Televízió bemondója olvasta fel, mert a nagykabátban is didergő, gyengélkedő, idős férfi nem vállalta a szereplést. Megbízásából Kiss Judit, az egykori recski rab, Rák Jenő özvegye sürgölődött szervező házigazdaként, majd férje egyik, táborban született és csak a halála után megtalált versét szavalta el. Michnay Gyula búcsúzott a hegyen elhunyt bajtársaitól. Az ő edzett, kemény szíve is ellágyult az emlékezés pillanataiban.

– Kedves halott bajtársaim! Itt hagytalak benneteket, ti tovább szenvedtetek, de igyekeztem felhívni a nyugati világ figyelmét rátok, hogy tudják, mi történik a vasfüggönyön túl. – És mintha neki kellene mentegetőzni: – Sajnos, ez csak részben sikerült. Mindenki nevét nem ismerhettem. – Végül tényekkel vádol és megnyugszik: – Csak elkapartak benneteket, nektek nem jutott tisztes temetés… Most sikerült emléket állítani szenvedéseiteknek, áldozatotoknak. Ez időtlen időkig megőriz benneteket.

Az emlékmű andezittömbök, kőzúzalék és márványtáblák esztétikusan elrendezett együtteséből áll, közepén zászlórúddal. Mily igazságtevő a sors! A kőbánya segítsége nélkül – amely kínt és keservet, sokaknak halált hozott – talán soha nem készülhetett volna el. Az alapítványnak nem lett volna rá elegendő pénze. A svéd tulajdonú kőbánya helybéli vezetője, Holló Imre okkal-joggal részesült tehát a köszönetben. A bánya térítés nélkül adta a követ, szállítással egyetemben. Örvendjünk: nem halt még ki a szolidaritás!

– Ezeknek az embereknek – mutat az emlékmű felé Benkő Zoltán, mintha valóban ott nyugodnának – egyenes maradt a gerincük, mertek igazat mondani. Ha Sztálin tovább él, akkor mi sem élhettük volna túl a halálltábori körülményeket. Persze a remény ott lobogott mindannyiunkban, mert máskülönben tényleg nem lehetett volna túlélni Csákánykő poklát.

Az alapítvány a lehető legtöbbet próbálta megtenni azért, hogy felkutassa a recski rabok földi maradványait. Pontos számot senki sem tud. Az ÁVH titokban intézett mindent, a halottak anyakönyvezésétől kezdve az elszállításukig és elhantolásukig. Ráadásul „példásan": nyomtalanul. S gyakorlat volt továbbá, hogy a halálozási adatokat meghamisították, és Recsk helyett valamelyik börtönt írták, például a vácit. Erdey Sándor és társai több mint kétszázra becsülik hallottaikat. Közülük 130 személy Recsken halt meg, a többi ismeretlen helyen, mert betegként elszállították valahova, nem hozták vissza, és sohasem került elő. Akik beszélni tudnának róluk, a temetkezések helyszíneiről, azok már vagy maguk is meghaltak, vagy – s ezt mindenki a volt őrizőkre érti – betyárbecsületből hallgatnak.

– A legmesszebbmenőkig megértem az elhunytak hozzátartozóit – mondja Szakra Ferencné. – Tisztességgel el akarják temetni a halottaikat. Joguk lenne hozzá. Nem bánják, ki mit tett akkor, ki miért és mennyiben hibás, felelős, csak mondják meg a helyet, hogy legalább virágot vihessenek oda.

A tábor fennállása idején állítólag sokfelé temetkeztek az ÁVH-sok. Emlegetik a recski temetőt, a tábor kerítése melletti árkot, a dögkutat, a táborban működtetett nagy kemencét, amit olyan gyorsan lebontottak a bezáráskor.

– A feleségemék itt, a temető közelében laktak, többször látta a ponyvás autókat leállni a völgyben – mutatja néhány feltételezett sír helyét Holló József, a temetőgondnok segítője, körülbelül száz méterre a halottasháztól.

– Volt itt tizenhat halmocska – jegyzi meg Kiss Judit. – Hiába ástak. A szakemberek végül megállapították, oda nem temettek.

Az akácos alatt, a halmok mellett helyezte el a család 1993-ban Módly István horthysta rendőr alezredes szürke márványtáblácskáját. Leánya, Gyöngyi a saját költségén ásatott is azon a helyen. A családtagok már a 60-70-es években rendszeresen elzarándokoltak erre a helyre, ahol akkor nagy hant tornyosult, mintha tömegsírt rejtene a föld. Némely helybeli szerint egy időben ide temették az öngyilkosokat. A sikertelen ásatások után – Benkő Zoltán javaslatára – Módly István emléktáblája átkerült a temető másik szegletébe, és a Recsken elhunyt összes fogoly emlékhelyének szerves része lett.

– Ki tudja, mit hoztak ide a ponyvák alatt – fűzi tovább megkezdett gondolatát Holló József. – Ezek nem mondják. Pedig tudhatják… Javasoltam is Benkőnek, hogy kérdezze meg a Kutyást, arról azt mondják, emberséges volt velük szemben, de az sem beszél erről… Ezért vélik sokan úgy, hogy zsarnokság van továbbra is Recsken. Nyögjük a régit. Látja, az emberek nem mernek kijönni erre az ünnepségre sem. Nem tudom, mit tennének, ha az ő hozzátartozójukkal történt volna ilyen?

Rák Jenő többször említette a feleségének – s erről más rabok is megemlékeztek –, hogy az erdőbe is temettek az ávósok, de az egész erdőt nem lehet felforgatni. A dögkútba temettek a második világháború idején, ezért a későbbi maradványokat, ha tényleg vannak, igencsak kétséges lett volna szétválasztani. Azon felül a kutat később berobbantották. Mindent latba vetve, itt végül nem kutattak.

Szép gondolat volt az újratemetésé, nem az alapítványon múlott a sikertelensége.

Holló József bizalmasan megsúgja még:

– Volt a faluban egy másik tábor is. Arról ugyan nem beszélnek, de emlékeznek rá az öregek. Arrafelé volt, amerre a tóhoz kell kimenni. Nem volt olyan szigorú, mint a csákánykői. Azokat vitték oda, akik politikai vicceket meséltek, engedély nélkül disznót vágtak, feketéztek… Én nem igazán emlékszem rá, mert katona voltam. De hogy katonáéknál is mi történt! Az egyik bajtársam viccből megvakargatta Rákosi kopasz fejét, meglátták, és a politikai tiszt hónapokig szaglászott utána. Ettől kezdve aztán példásan viselkedett, és végül baj nélkül megúszta a meggondolatlan mókázást.

*

Sokan gondolják úgy, és szeretnék elhitetni: régen volt, igaz se volt. De olyannyira igaz volt a kommunista diktatúra, hogy a Rákosi-rezsim beton kemény, vonalas és voluntarista politikája egyes elemeit átörökítette az utána következő Kádár-korszakba, amelynek már szembe kellett néznie a rendszer megreformálásának szükségességével és lehetőségeivel, amiből lényegében következik a diktatúra úgynevezett puha jelzője. Annyira azonban nem volt enervált vagy elnéző a rendszer, hogy ne tudta volna belenyugvó apátiában, eligazító regulában tartani a népet, ne keserítette volna meg – esetenként az erkölcsi tönkretételig – azoknak a családoknak és személyeknek az életét, akiket valami miatt, akár okkal vagy ok nélkül, az ellenségének tartott. Az apák bűne a fiúkra szállt, s olykor jutott belőle még az unokáknak is. Könnyen tudtak csapdahelyzeteket teremteni, melyekbe a gyanútlan, hívő ember természetes egyszerűséggel sétált bele.

Illusztrálja a fentieket id. Orosz (dudás) Tamás maconkai parasztgazda és leszármazottainak dióhéjba foglalt története.

Id. Orosz évtizedeken keresztül kiválóan gazdálkodott örökölt és szerzett földjén. Világháborúkat, forradalmakat élt túl, reményekkel töltötte el a népi demokrácia, hiszen saját földjén dolgozott. Igen ám, csakhogy a Rákosi vezette kommunista párt nem sokkal a látványosan végrehajtott földreform után – lehet, hogy ez volt tervük eredetileg is, politikailag azonban azonnal nem volt célszerű keresztülvinni – megváltoztatta mezőgazdasági politikáját, és hadat üzent a föld magántulajdonának is. Aki nem lépett be a termelőszövetkezetbe, annak a gazdának is megmondták, hogy mit és mennyit termeljen. Nem illett, de inkább nem volt szabad vitatkozni. A szovjet katonai asszisztencia mellett, az erőszakos, képmutató és hazug pártpolitizálással létrehozott szocialista társadalmi rendszer gazdaságpolitikája a közösségi tulajdonon és a tervelőírásokon alapult.

A maconkai parasztember vesztét ez okozta. Ráadásul rokonféléje is volt a besúgó. Pártutasításra dirigálni próbált, hogy az öreg mennyi búzát, árpát, kukoricát meg ezt-azt termeljen. Türelmesen hallgatta az öreg egy darabig, ám végül csak felment benne a pumpa. „Ej, fiam, ne mondjad már nekem ezeket! Hát te az apád zacskójában se voltál akkor, amikor én már a földet túrtam." Ez a történet aztán úgy ment tovább, egyre feljebb a pártszervezetekben, hogy id. Orosz (dudás) Tamás ellenszegül a kommunista rendszernek, kulák, jó lesz szemmel tartani.

– Nagyapám nekem a példaképem – vallja Orosz Tamás bátonyterenyei vállalkozó, aki a maconkai városrészben lakik, mint a nagyapja. – Hétgyerekes földművescsaládban született 1899-ben. Az apai földből nem sok jutott neki. A saját öt-hat holdja mellett földet bérelt, körülbelül 25-30 holdon gazdálkodott. Szegény kondáslányt vett feleségül. Nyugodt, csendes, megfontolt embernek ismerték. A hozzá hasonlókra szokták mondani: igazi parasztember. Nagyon értett a földhöz. Gyarapodott. Első volt a faluban, irigyelték. Amikor elvitte az ÁVH, már csak a nők maradtak otthon, a fiáért, Tamásnak hívták őt is, egy hónappal korábban jöttek.

Ez a fiú lett később, már a forradalom után Orosz Tamás édesapja.

– Nagyapának három gyermeke volt. A felesége meg a két lánya sokáig semmit sem tudott a férfiakról. Apámat 1950 áprilisában, nagyapámat májusában internálták. Apám néhány korabeli, húsz év körüli sráccal rendszeresen kijárt a Mátrába, kirándultak, beszélgettek, a kommunista rendszert nem szívlelték. Valakinek szemet szúrt, és beárulta őket. Apám több internálótábort és börtönt végigjárt az öt év és egy hónap alatt, amíg távol volt.

A hatóság bizonyára azért vette nagyon komolyan a fiatalok kirándulásait, mert akkoriban fegyverrel a Mátrában bujkált egy régi hivatásos katona, a nagybátonyi Patai László. A Horthy-hadseregben profi módra megtanulta a szakmáját, nem ijedt meg a saját árnyékától. Feleségét rendszeresen látogatta, bujkálás közben, gyermeke is született tőle. A rendőrség, az ÁVH tehetetlen volt. Legendákat suttogtak az emberek, bizalmasan, egymás között „a Patairól", aki nem egyezik ki a kommunistákkal, és akit nem tudnak elkapni. Biztosat persze senki sem tudott róla, vagy csak nagyon kevesen. Talán épp akkoriban ért véget magányos „betyárhistóriája", amikor ifjabb Oroszt és társait lefogták. Patai tűzharcba keveredett üldözőivel Gyöngyöspatán, egy erdőszélen, és az utolsó golyót saját fejébe röpítette.

– Nagyapa a kistarcsai internálótáborban töltött néhány hónapot, aztán ősszel Recskre szállították. 1953 augusztusában jött haza. Azért emlékszem rá ilyen pontosan, mert azt az eseményt mindig megböjtölte. Pár napig nem evett húst, nem ivott alkoholt. Hálát adott a jóistennek, hogy épségben megszabadult. Így mondta. És ezt még Recsken megfogadta... Egyébként én sokáig semmit sem tudtam a történtekről. Olyan iskolás voltam, mint a többi gyerek. Amikor nagyapa először említette elhurcolását, tizenéves suhanc voltam. Ki lehet számítani, mikor történhetett: 1957-ben születtem. Persze Recskről túl sokat sohasem beszélt, mindig inkább a munkáról. Sokat dolgoztunk együtt a mezőn, tanított. Például mesterien kaszált. „Ne erőből csináld! Ne pofozgasd a kaszát! Megvan annak a modlája" – ez volt a szavajárása. „Csak a sarkát ereszd le!" A lajbija zsebében Negro cukrot tartott, és ha elfáradt, megkínált: „Gyere, fiam, szopogassunk!"

Recski éveiből Kiss Dániel esetét meg a gödörfogdát emlegette rendszeresen. Nagyapa úgy mesélte, hogy Kiss Dániel a cigarettáját odaadta egyik megfenyített társának, ezért gúzsba kötötték. Tél volt. Egy idő után olyan közel került a forró dobkályhához, hogy megégtek az ujjai, és ezért több ujját le kellett vágni... A gödörfogdába pedig nagyapát is belökték, órákig benne kellett állnia, nyakig a vízben. És most jut eszembe: mesélt egy emberséges ÁVO-s őrről is... Nagyapát egyszer megfenyítették, és rábízták erre az őrre, hogy lássa el jól a baját. Az pedig bevitte egy helyiségbe, és azt mondta neki: „Bácsikám, ordítson, ahogy csak tud! Ne tudják meg a kintiek, hogy nem bántom. Hogy ütném meg magát, mikor maga olyan, mintha az apámra néznék."

Az egyik nagynéném korán megözvegyült, ő kezdte keresni nagyapát. Utazott ide, utazott oda, eredmény nélkül. Elment Recskre is. Egyszer aztán szerencséje volt: sikerült megpillantania az öreget. A vasútállomás közelében rakodtak. *(Ezt az úgynevezett alsótábort 1951 nyarán hozták létre, hogy az*

időközben felépített kötélpályán ideszállított kőtömböket szükség szerint tovább aprítsák, osztályozzák, majd tehervagonokba rakva elszállítsák. Mintegy 150-en dolgoztak itt rendszeresen. – S. L.) Nagyapa háromszor felemelte a lapátját, mintegy jelezve: látlak. Ezt megtudva nagy öröm lett mindjárt a családban. Lelki nyugvást adott az a tudat, hogy megvan édesapa. Utána többször elutaztak Recskre, csomagot akartak átadni neki, de soha nem sikerült.

Kiszabadulva, nagyapa újra gazdálkodott, a saját földjén. Majd jött a téeszesítés. Sehogy sem akart belépni, de addig jártak a nyakára, beszéltek neki, agitálták, hogy végül nem tudott kitérni. Meg aztán féltek is egy kicsit, és nem ok nélkül. Ettől a belépéstől azonban nagyon oda volt az egész család.

Egyszer a hetvenes években a rendőrségen nagyon megverték az öreget. Összeszólalkozott a politikáról – megint csak – az egyik rokonával, és azzal zárta le a vitát, hogy: „Nekem nem tapad vér a kezemhez." Az eset úgy ment tovább, hogy hozzátették: „...mint a kommunistáknak". Erre Lumper, az őrsparancsnok behívatta nagyapát a rendőrségre, és megverette. Lángvörösen jött haza. Édesanyám, a menye kétségbeesve kérdezte: „Mit csináltak magával, apuka?" Nagyapa élesen, határozottan válaszolt: „Semmit!" Másnap mosakodott, készült a templomba, és édesanyám véletlenül meglátta a hátát: csupa hurka volt a teste a sok gumibotütéstől.

Édesapámat a Kádár-rendszerben nem hagyták érvényesülni. Rendőrségi felügyelet alatt volt sokáig. Két évig járt mezőgazdasági technikumba, tovább nem engedték. A hetvenes évek elején aláírattak vele egy papírt, hogy elfogadja: semmiféle vezetőállást nem tölthet be. Ez volt a feltétele, az ára annak, hogy én tanulhattam. A szécsényi mezőgazdasági technikumban érettségiztem, egy év múlva felvettek a főiskolára, s 1979-ben kezembe vehettem az állattenyésztési üzemmérnök diplomámat. 2001-ben fejeltem meg egy újabb diplomával. A gödöllői Szent István Egyetemen tanultam. Gazdasági agrármérnök vagyok. Régen ezt agrárközgazdásznak hívták. A pásztói húsüzem egyik vezetőjeként dolgozom.

Családunk nem tartott szoros kapcsolatot másokkal. Nagyapához egy edül Hajas Árpi bácsi járt, a vasárnapi misék után. Maconkán lakott ő is, együtt fejtették Recsken a követ. Árpi bácsi se beszélt arról, miért került a munkatáborba. „Oda voltam" – mondta, és kész. De a hangsúlyából, a hangszínéből lehetett érezni, hogy ő sem önszántából ment oda, hogy őt is ok nélkül és jogtalanul hurcolták meg... Árpi bácsi rendszerint hozott egy üveg bort, és mellette estig végigbeszélgették a napot. Csudául összetartottak. Talán így erősítették egymást... Már egyikük sem él. Nagyapám 81 éves korában halt meg. Megedzette az élet. És tanította folyton. Új tudást hozott haza Recskről is. Akkor derült ki, amikor építkeztem. Eljött segíteni, és a

vejét ő tanította meg követ törni. Tudta, hova kell ütni, hogy könnyen, fölösleges erőlködés nélkül összetörjön még a legnagyobb kődarab is. „Szála van a kőnek" – mondta. A veje alig boldogult a nagy bunkóval, nagyapa meg csak egy kis kalapácsot használt.

Embersége, szakértelme, munkaszeretete példa a számomra. Talán ezért is van egy nagy lelkifurdalásom vele szemben. Most kimondom: gyerekfejjel nem akartam neki elhinni azt, amit mondott. Rám is hatott a korabeli propaganda. Benne voltam a KISZ-ben, mint minden középiskolás, kötelező-en, aztán vittek ide, vittek oda, egészen mást tanítottak nekem, mint amit ő mondott. Ó, nagyapa, nem is olyan rossz ez a szocializmus! – lelkesedtem neki. Csak amióta leomlottak a tabu-falak, amióta nyíltan és őszintén beszélnek és írnak a közelmúlt eseményeiről, amióta nem kozmetikáznak, azóta tudom, mennyire megalázták őt és a társait. Régen ezt el se tudtam képzelni. Mostanában viszont gyakran gondolok rá: mennyivel másabb lett volna nagyapa öröme, ha hiszek neki.

*

Nincs lehetetlenség, csak tehetetlenség. A több mint 1 200 recski fogoly közül kilencen gondolkodtak így, ennyien kíséreltek meg szökést. Két alkalommal, egyedül, illetve csoportosan.

Dobó József volt csendőr főhadnagy még a legelején, 1950 őszén, amikor a kerítés készült, és a géppisztolyos ÁVH-s őrök közvetlen közelről felügyelték a rendet. A foglyok az őrparancsnok engedélyével és egy őr kíséretével mehettek félre anyagcsere-szükségleteiket elvégezni. Dobó egy ilyen esetet használt ki. Egy őr kiesett a védőhálóból, s ennyi elég volt neki arra, hogy kereket oldjon. Szökéséről csak legközelebbi munkatársai tudtak, s az esti létszámellenőrzés meglepetésekor pedig már árkon-bokron túl járt. Rokonai éltek Nógrád megyében. Összefagyva, lázas betegen kopogtatott be egy este Nógrádgárdonyban az unokahúgáékhoz. A férj, Tóth Zoltán Balassagyarmaton dolgozott a Nemzeti Bankban, értelmes, tehetséges fiatalember volt, szép karrier várt rá. A menekülő erőre kapott az értelmiségi család házában, és szerencsésen átvergődött egyes vélemény szerint Csehszlovákiába, míg Tóth azonos nevű tanár fiának hallomásból táplálkozó emlékezete szerint Ausztriába. Kint jutott a tudomására, hogy a politikai rendőrség itthon maradt hozzátartozóin állt bosszút: letartóztatták családja több férfitagját, apját, sógorát, a menedéket adó Tóth Zoltánt. Ezt nem tűrhette a lelkiismerete. Visszajött, és feladta magát az ÁVH-n. De csalódnia kellett a hatóságok tisztességében: lefogott családtagjait nem engedték ki, és ezzel végül a szökése sikertelenné vált. A megtorló gépezet beindult,

nem állíthatta le senki. A rokonszerető Tóth Zoltán egy recski barakkban halt meg, Trombitás Lajos érsekvadkerti, mélyen vallásos parasztgazda emlékezete szerint ő mellette, végelgyengülésben, 1952 tavaszán. Az elhunyt után egy fiú és egy leány maradt, felcseperedve mindketten diplomát szereztek. A családot a hatóság soha nem értesítette a halálesetről – a recskiekről ugyanis nem tartoztak elszámolással a fogva tartók senkinek. A család a szóbeszéden kívül ma sem tud semminemű pontosat, de nem is mennek utána. Az idő a legjobb gyógyszer a felejtésre. De a kényszer-felejtés gyógyít-e? Van-e ír arra az esetre, amikor megparancsolják a felejtést, az idő pedig múlik? Mindenesetre a reakció emberileg messzemenően érthető: az özvegy felejteni akart. Fiatalasszonyként annyira megviselte a történet, hogy később nem beszélt róla még a gyerekeinek sem. Amikor pedig már lehetett, akkor is csak pár elejtett szót. Kárpótlást nem kért. Mintha pénzzel kárpótolni lehetne a szerelmet, az elorzott, bemocskolt fiatalságot! Rég volt; és igaz volt; de hagyják őt békén – e körül mozgott a kívánsága minden felvetésre.

A második szökés, immáron csoportosan – ez minősített eset a mai büntető törvénykönyvben is –, az első után jó fél évvel később következett be. Nyolc rab szövetkezett. Veszíteni valójuk nem volt. Ürgéknek hívták őket őrizőik, szemükben nem voltak emberek. Azt csinálhattak velük, amit akartak. Az ÁVH-s fogva tartók, ezek a túlnyomóan huszonéves fiatalemberek, akik addigi életükben gyakran nélkülöztek, sőt különféle megaláztatásokat szenvedtek el. Keménységükben a kommunista hatalom is erősítette őket, és készséggel elhitték, hogy ők mások, különbek a köznapi halandóknál, legfőképpen pedig a rájuk bízott ellenségnél. Hiszen ezek az „ürgék" mind burzsujok, arisztokraták, földbirtokosok, kulákok, fasiszta katonatisztek, klerikális reakciósok, megalkuvó, nyugattal paktáló szocdemek! Ezekért nem kár. Ezeket merő szórakozásból meg lehet futtatni, békaügetésre, sárban kúszásra kényszeríteni, gúzsba kötni, sportból le lehet ütni őket, a kéz élével, mint a levágásra ítélt nyulakat szokás, és mindezek még taníthatók is a nyámnyilább, vagy csak humánusabb (?) őrizőknek. A menekülők látták azt is, amit a visszahozott Dobóval műveltek. Valósággal agyonverték, majd bedobták a két méteres gödörbunkerba. Kész csoda, hogy túlélte Recsk infernóját.

Tehát próba szerencse: 1951. május 20-án, vasárnap nyolcan elkezdték a futást az emberibb életért. A résztvevők: Haraszti József, Kertész János, Kihut József, Michnay Gyula, Mózes Mihály, Lőcsey Géza, Stern Mendel és Stern Pál. A szabadulás – hangsúlyozom – csak Michnaynak sikerült. A szökésnek mégis óriási politikai és lélektani jelentősége volt. Erdey Sándor

írja A recski tábor rabjai című könyvében: „Sokunk véleménye szerint ez változtatta meg az ÁVH-nak velünk szembeni likvidálási szándékát. Most már nem voltunk az ismeretlenségbe eltemetve, most már tudott rólunk a nagyvilág."

– A szökést nem én találtam ki, de velem közölték elősször, mert megbízhatónak tartottak – emlékezik Michnay Gyula. – Nem voltunk barátok, érdekből szövetkeztünk. Azt tartom a legnagyobb fegyverténynek, hogy nem buktunk le a szökés előtt. Hat hétig terveztük. Miután egyedül maradtam, kiadták a parancsot: ha megtalálnak, a helyszínen lőjenek agyon. Kint, Bécsben az amerikaiak ugyanúgy nem hittek nekem, mint az ÁVO-sok. Kételkedtek, gyanúsítgattak, megaláztak. Provokátornak tartottak. A két világrendszer élesen szemben állt egymással, óvatosak voltak odaát is. Aztán minden jóra fordult. Nem hiszek a túlvilágban, mégis elvállaltam, hogy most itt Recsken, a temetőben szólok halott bajtársaimhoz, mert ők fontosak nekem. S különben is: annyi minden megtörtént már az életben, amiben nem hittem. Ki tudja, hogy ez a túlvilág is miképpen van…

Michnay Gyula 1922. május 3-án született. Orvosnő édesanyja szülei Magyarországon élő amerikai állampolgárok voltak, édesapja hivatásos katona, akinek felmenői Morvaországból vándoroltak be, főurak, a családfa szerepel Nagy Iván híres magyar nemesi családtörténetében is. S egy igazi különlegesség: Ida nevű nagynénje Clémenceau, a trianoni békediktátumot tető alá hozó „Tigris" menye volt. Ezzel a családi háttérrel természetes, hogy ifj. Michnay Gyula több nyelven kitűnően beszélt, így a háborúban munkaszolgálatos tolmács lehetett, aki aztán átállt az oroszokhoz, és tolmácsolt a felálló Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, miközben megpróbált élelmiszerszállító vállalkozóként is boldogulni. Csak hát a sors! Barátja révén 1947 áprilisában összeismerkedett egy fiatalemberrel, akivel egyetlen egyszer találkozott, de akit akkor már keresett az ÁVH, és ezzel hirtelen egy politikai játszma kellős közepébe került.

– Örökölt hidegvérrel a gyors, de nem hebehurgya elhatározások híve vagyok. Kigondoltam, hogy megszököm a kistarcsai internálótáborból. A rendőr azonban utánam lőtt. A golyó a bal könyökömön ment be és az alkaromon jött ki, mintegy tíz centiméteres alagutat fúrva. Az eset nem vette el a kedvemet a szökéstől. Különben is pár évvel később Recsken a helyzet már sokkal rosszabb volt, mint Kistarcsán. Érdekes, hogy a rengeteg írás ellenére még sehol nem olvastam Recsk nevét abban az értelmezésben, ahogyan mi egymás között használtuk: REttentő Csávába Kerültünk. Nem túlzás: ott mi halálra ítéltek voltunk, bár hivatalos bírói ítélet nem született az „ügyünkben". Kistarcsáról már ÁVO-s rongyokban mentünk

Recskre, nem fogadhattunk látogatókat, nem írhattunk levelet. Olyan volt ez, mint Dante pokla: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!" A táborlakók között ugyanakkor valódi demokrácia uralkodott. Nem számított, kinek milyen a származása, vallása, iskolázottsága, műveltsége. Volt ott közöttünk mindenféle ember: tábornok, miniszteri tanácsos, bankigazgató, képviselő, kocsmáros, kulák, kőműves. Voltak szociáldemokraták, akik nem akartak lepaktálni a kommunistákkal. És olyanok, akik elő zőleg megjárták valamelyik náci koncentrációs tábort.

Michnay jól tartja magát. Heidelberg melletti kis faluban él, saját házában. Lányai egyetemet végeztek, mindhárman beszélik a magyar nyelvet.

– Megpróbáltam magamról lerázni mindazt, ami a fizikai leépülést gyorsította volna – magyarázza a „hosszú élet titkát". – A neveltetésem, a világnézetem segítségével sikerült lezárnom a történteket. Ahogy mondtam, nem vagyok hívő, de a Bibliát csodálatos műnek tartom. Benne van mindaz, amit a világról gondolok, ahogyan a világot látom. Amit nem kívánsz magadnak, azt ne cselekedd másoknak – ez alapigazság. Az emberek többségével ellentétben, én betartom ezt.

Szavait viccmeséléssel bizonyítja. Tényleg túl van már minden fájdalmon. Sváb – ezen a földön él – és német katonai viccekkel szórakoztat. Az egyiket megosztom olvasóimmal. Három katona, egy ifjú, egy középkorú és egy idős beszélget a kocsmában. A fiatalabbak első és második világháborús hőstetteikkel meg a mellé kiosztott kitüntetéseikkel hencegnek. Az öreg harcos egy darabig tűri, aztán lekicsinylően legyint egyet: „Én ugyan nem kaptam kitüntetést, de mi megnyertük a háborút." *(Mármint az 1870–71-es francia–porosz háborút. – S. L.)*

– Humorral kell élni az életet. Nézzen rám! Még csak negyven …, kétszer negyven éves vagyok; felülről derékig negyven, és onnan lefelé is… Minden társadalomban vannak csodálatos emberek, és végtelenül nagy gazemberek. A gaztett mindig gaztett marad. Mégsem vagyok híve a bosszúállásnak.

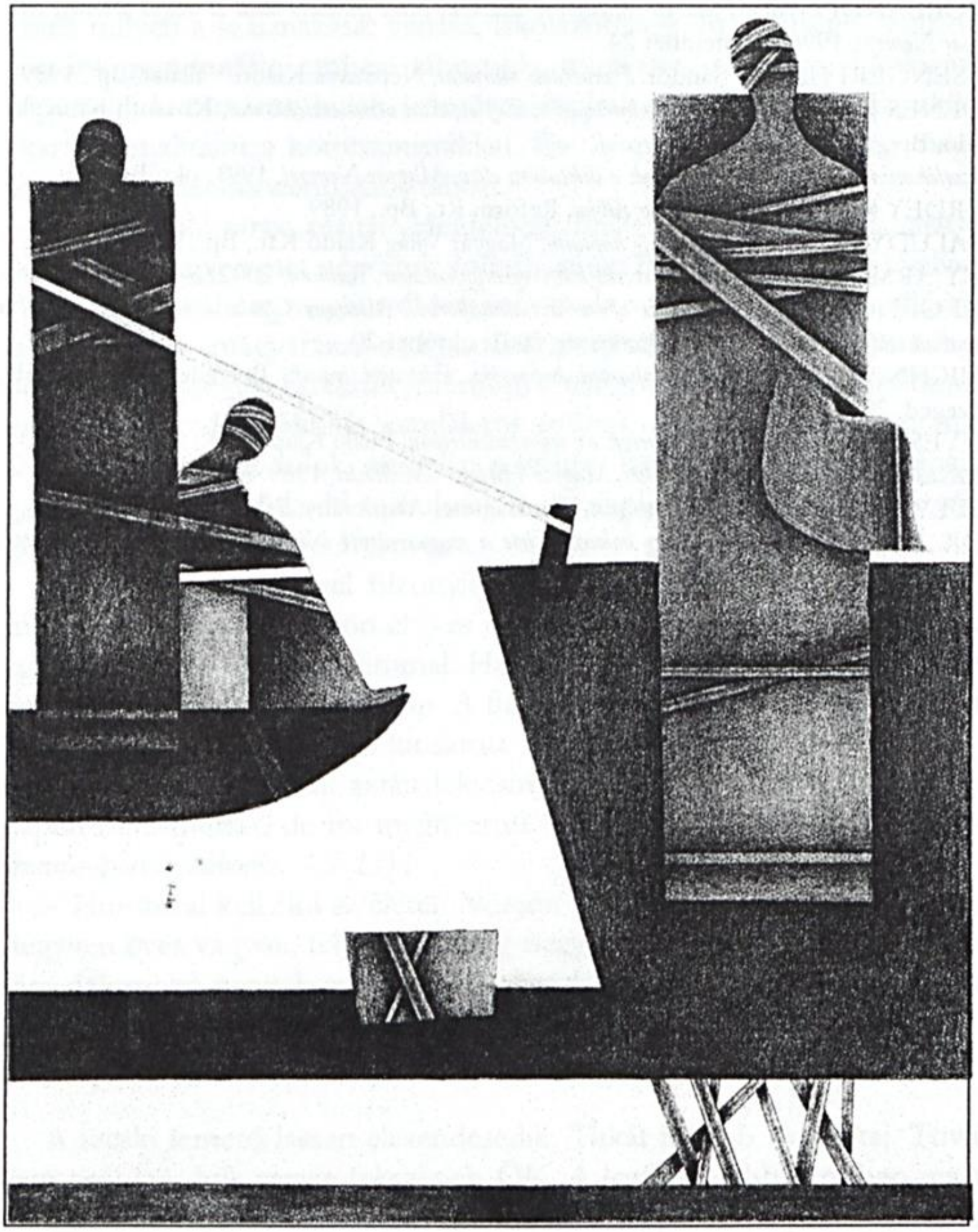
*

A recski temető lassan elcsendesedik. Titkát tovább őrzi a táj. Továbbra sem tudható, hol, merre fekszenek ŐK. A legfontosabb azonban ma megtörtént, és a lelkiismeret megnyugodhat. Elkísérnek Kiss Judit költői ihletésű – bár nem vers – sorai a jobb oldali márványtáblán, melynek betűit, mint az összesét, Asztalos Árpád recski kőfaragó mester véste az anyagba: „Mert gerincetek nem hajolt meg, vihar tépázta sorsotok. Most a nyugalom szent honában a békéről álmodjatok."

Újra eleredt az eső. Hideg és víz. De a gyertyák csonkig égtek.

JEGYZETEK:

1. BÍRÓ Sándor: *A „mátrai" lovagrend, Egy recski fogoly emlékezései*, Dovin Kft., Bp., 1989.
2. BORBÁNDI Gyula: *Nemzeti emlékpark Recsken, Nem feledhető múlt és közös örökség, Magyar Nemzet*, 1996. szeptember 24.
3. CSENGERI HAJDU Sándor: *Embernek maradni*, Népszava Kiadó Vállalat, Bp., 1989.
4. DÉNES Béla: *Ávós világ Magyarországon, Egy cionista orvos emlékiratai*, Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1991.
5. *Emlékműavatás Recsken, Felléptek a diktatúra ellen, Magyar Nemzet*, 1991. október 26.
6. ERDEY Sándor: *A recski tábor rabjai*, Reform Rt., Bp., 1989.
7. FALUDY György: *Pokolbéli vig napjaim*, Magyar Világ Kiadó Kft., Bp., 1989.
8. GY(ARMATI) GY(örgy): *A recski kényszermunkatábor, Rubicon*, 2002/6–7.
9. HEGEDŰS Szabolcs: *Szökés a recski haláltáborból, Michnay Gyula a magyar Gulágról a szabad világba menekült, Délmagyarország*, 2001. október 20.
10. MICHNAY Gyula: *Mint Mohamed koporsója, Életrajzi írások*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2001.
11. NYESTE Zoltán: *Recsk, Emberek az embertelenségben*, Püski Kiadó, Bp., 1989.
12. *Recski lista, Hivatalos, de nem teljes, Magyar Hírlap – Melléklet*, 1989. november 18.
13. SULYOK László: *Recski rabszolgák*, Tanúságtétel Alapítvány, Salgótarján, 1990.
14. DR. ZIMÁNYI Tibor: *Hány holocaust érte a magyarságot? Nincs Recsk kontra Auschwitz, Magyar Nemzet*, 1991. december 12.

Nádas Alexandra: Kikötés III., 40×30 cm, ceruza, akvarell, 2002

Konczek József

NEM LÉTEZŐ TÁJ

Az én szememben most már eltörölhetetlen lesz a nem létező táj,
hol nádas húz át vízfodrok között az erdő bronzos hajlatáig,

és azon túl a szittyós rétekig, feloldott dallamként, ahogy talán a röpdös ő madár,
ki lüktetéseit kopogja, szárnyak kemény tit-ti-ti-ti-táit,

pergeti a levegőt a betölthetetlen végtelen égbolt,
s hull alá a megdarált idő, aszfaltra ugyanígy szitál a karcoló homok,

ám én a széjjelolvadó napot néztem egy délutánon át, ezüstös fényfolt
lett belőle, lassan elfogyott,

és akkor megbolydult a mély, megint a nádas kezdte el,
s a káka keserű illatával átitatott szél borzongott a domboldalig,

a csúcson terebélyes ágak hajladoztak, négy vadgesztenye
lengett át a tó fölött, oda, ahol az alvó kő a feltépetlen kék fűben lakik,

s a forrásokból csillagok szakadoztak föl, akárcsak ott, a h űvös völgyben,
mely fél nap távolságra innen emlékszik esti tábortüzemre,

és ideszól s mondja magát a négy vadgesztenyefa és a tölgyek
nehéz lélegzésével, az összemosódott erdőkkel mintha türelemre

intene az alkonyat, ereszd el súlyos tagjaid nyugodtan,
gondolataid, a lelkes eszközök

leülepszenek a bolyhos árnyékokba, védekező égbolt-nagy burokban
hevernek az eggyéoldott részek rétek, erdők és tavak között.

ÁRTATLAN HATÁR

A zöld, völgymélyi sóhajokba bukva, hullva, újra, most és mindig
tiéd fű éle, szórt levél, haraszt, fészek, ijedt madár, bogár,

s hol hegygerinceken szélmosta fák ágakkal, szarvasok az agancsaikkal k örülkerítik
a délutáni ég kisablak-tükrét, kökénybokrokkal fogózva – ártatlan határ.

Gyűrött akác-aranypénzét szórja szét,
a semmibe vett kincseket az erdei kamrából kiömlő gáttalan panasszal

kitüremlő mélyi út, és érezheted a málnabokrok emlékeztető ízét,
S ami benned még feldohog, a barna földszag, az érett avarszag.

Így párolog, csak párolog a nedv a szárakból, a tövekből, a gyökerekből,
a vízi rét leheli ide tüdejét, epéjét, a zsigereit,

hol szálló szarvasok patarobaja le, a némaságba gördül,
s az ácsorgás dévaj vadrózsáival átfog, ahol ölt vad párája se melegít,

hát kellenék mindenhová, lásd, nélkülem csak leteríttetni vágyik a vágy
a fűzgallyakkal, a lengő ágakkal,
reszkető saját combjába, gerincébe kavarodva elzuhanna itt,

elvérző erdőibe takarva,
hallgatva a csigolyacsontokon megcsikorduló föld szívlökéseit.

Vilcsek Béla

FILMSZAKADÁS

– Marczinka Csaba költészetéről –

Van Marczinka Csabának egy különös, egész látásmódját és m űvészi hozzáállását pontosan (ön)jellemző verse. A vers egy pályakezd ő, ifjú tehetségeket bemutató antológiában (*Igennem*, Bp., 1998.) jelent meg. A címe: *Filmszakadásig*. Így szól:

Agressziv agónia
töri meg vegetálásod…
Kék Virág szabadságábrándja
tovatűnő színes filmkocka
szürke szalag színes villanása…
Végül antipoétika
versnélküli némasága…

A költészet mint a vegetatív létezésre enyhet nyújtó menedék, a szaba d-ság ideig-óráig felszabadulást jelent ő színes felvillanása, hogy azután a vers megszületésének örömteli pillanatát követ ően könyörtelenül és elkerülh etetlenül visszatérjen a versnélküliség megszokott szürke hétköznapis ága.

Marczinka Csabának eddig két kötete jelent meg. Az els őt 1997-ben az Alterra Kiadó adta ki, *Előszó a halálhoz* címmel, a másodikat a Littera Nova, *Ki lopta el az ortho-doxámat?* címmel. Az utóbbi egy Müller Péter Sziámitól származó mondás „szabadfordítását" választja mottójául: „A Bizánci TV-ben a halálunk napján csupa-csupa Rahmanyinov-koncert lesz." Az írás tehát nem egyszerűen önkifejezés, hanem az életben maradásra szolgáló gyógyír. Vállalásával és művelésével a költészet egyszerre rejt őzködés és kitárulkozás, formafegyelem és szenvedélyesség, mindenekel őtt azonban fogódzó a világ, az élet kínjainak és keserveinek elviseléséhez, esély és r eménny az életben maradáshoz. „Költ őnk térdig jár az ezredfordulós szociovalóságban – írja a második kötet fülszövegében Tarján Tamás –, szívig a szerelmekben; értelméig velejéig folyton a költészet jár őbenne. Keserű, izgatott, aritmiás gyűjtemény ez. Egy önmagánál kétszerte id ősebb kamaszjézus áll az üres keresztfa tövében, és mert jobbat nem tehet, még az

operettdalt is kifacsarva dúdolja: „Túl az Influenzián, / bulldogok leszünk…"

Marczinka Csaba költői alapállása és beszédmódja jellegzetesen posztmodern alapállás és beszédmód. Világképét mindenekelőtt az általános krízistudat, válságérzet, a mindenféle egész- és egységelvű gondolkodás vagy eszmerendszer válságának tudomásul vétele jellemzi. Egyszerre vallja és vállalja az avantgárd (transzavantgárd és posztavantgárd) énfelszámoló gesztusát, a személyiség, az énvesztés traumáját és a klasszikus vagy esztéta modernség eszményét, az alkotottság jelleget, a műű jelszerű karakterének, megformáltságának őrzését. Eredendő témája a személyiség elvesztése és elveszítettsége, ugyanakkor a téma megformálásakor és megformálásával mégis az önazonosság megtartására, az egyéniség egybentartására törekszik. Már verseinek címében vagy alcímében rendre megjelennek az hommage-szerű utalások, ajánlások (*In memorian Hamvas Béla; Dosztojevszkij a „Halott Krisztus" előtt; Boris Groysnak; Mick Jaggernek; In memorian Sértő Kálmán; Párniczky Mihály emlékére*), de nem által például egy-egy számára kedves személyhez klasszikus szonettet írni (*Vadászlány. L. Gabinak; Picur. Berki Eszter*) vagy akár disztichon, az elégia, a haiku, a tanka formai követelmeit is vállalni (*Információk; Októberi tanka; Csalóka liliom; Japáni dallamformák; Ravennai elégia*). Mintha Samuel Beckett együtt vallaná, hogy a (poszt)modern művész(et) alapvető feladata „annak kifejezése, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs erő kifejezni, nincs vágy kifejezni, plusz a kifejezés feltétlen kötelessége".

Posztmodern kori gezammkunsztverk:

a mutációkkal szennyezet
információtöredékek,
szennyhirdetések és perverziók,
pszeudoszabad inspiráció.k…

(*Eine Nette Internet*)

Marczinka Csabánál, a posztmodern világkép és mű(vészet)felfogás jegyében, minden nyelvi kérdésként, a szövegek szabad játékaként, mozgás aként, működéseként merül fel. Mint sok kortársánál, nála is gyakoriak a külső és belső idézetek, allúziók, pastiche-ok. Csokonait természetesen Csokonai modorában idézi meg, két változatban is elkészíti egy állítólagos Nyinocska beszámolóját Petőfi állítólagos barguzini életéről és haláláról, megírja József Attila apjának fiához szóló fiktív levelét (*A Csokonai Vitéz; Barguzinba; Költőhalál; A Papa el nem küldött levele Attilához*). Néhány aktuálpolitikai kérdéseket taglaló, didaktikus tartalmú költeményét leszámít va

(*Kompradóriában bevezetik a demokráciát; Kukac[os]kodás; Ellenőrideál*), versei elsősorban areferens jellegűek. Nem kívánnak közvetlenül valami rajtuk kívüli dologra (tárgyra, személyre, gondolatra, eszmére) vonatkozni. Nem igazak vagy hamisak akarnak lenni, hanem mindenekel őtt lenni, létrejönni akarnak a maguk csakis egymásra vonatkozó és vonatkoztatható jelszer űségükben. („Dolgozik a nyelvvel, / pörgetty űzve nyelvel / a nyelvmutatványos / erotomán nyelvmester… Gyorsan halad le és fel / dombon-völgyön lefetyel, / hajlatokban-lyukakban / különös szeretettel / id őz el a nyelvmester / mielőtt visszatér a / *Nyelvmester* csukaszájába…") S végezetül, e versekről, illetve kötetekről elmondható és elmondandó az is, hogy – éppen a strukturáló középpont fájdalmas és kényszer ű hiánya, ugyankkor az ennek ellenére is kötelességszer űen vállalt forma-esztétikai meghatározottság miatt – alapvetően nyitott szerkezet űek, nyíltan vállalják a fragmentáltságukat. A második kötetet záró, *Gitárhúr* című vers például mindössze egyetlen rövid sorból áll, s e rövid sornak a végén is folytatást igényl ő vagy ígérő három pont árválkodik („Lélekmarkoló csikordulás végs ő pattanás előtt…").

S hogy mi és milyen lehet ez a talányosan három pontba rejtett folytatás? Ez a legnehezebb és nemcsak Marczinka Csabát érint ő kérdés. Nagyon leegyszerűsítve az mondható, hogy a nyolcvanas-kilencvenes években sokak számára progresszívnek és adekvátnak bizonyuló avantgárd vagy posztm odern költői látás- és alakításmód az ezredfordulót követ ően mindinkább kimeríteni látszik önnön lehet őségeit. Egyre több alkotó érzi szükségét a szemléletbeli, sőt, műfaj- vagy műnembeli váltásnak, változtatásnak. nem véletlen például, hogy a nyolcvanak évek eleji legendás *Jelenlét*-kör avantgárdnak, illetve posztmodernnek elkötelezett költ ői (Garaczi László, Kukorelly Endre, Márton László vagy Petőcz András) a próza vagy a dráma s azon belül is a hagyománytörténés különböz ő műformái felé fordulnak. S nem véletlen az sem, hogy a kortársi líra állapotát feltérképez ő egyik legutóbbi áttekintés szerz ője, Menyhért Anna is, a minden áron való különbö zni vagy divatos szakszóval: elkülönböz ődni vágyással szemben jellemz ő jegyként a hagyományfolytonosság vállalását hangsúlyozza. Mint írja, „a jelen hatástörténeti helyzetet az jellemzi, hogy a költészet különféle válfajai a hagyományválasztás felé fordulnak, mégpedig produktív módon, a v álasztott hagyományt és általa önmagukat is újraértve; valamint úgy, hogy ebben egyfelől közvetlen el ődeikre támaszkodnak, egyfajta talán reflekt álatlannak is mondható folytonossági viszonyban, másfel ől pedig régebbi korokhoz, vagy a fiktív régiséghez, de leggyakrabban a századel ő és a húszas-harmincas évek poétikai formációhoz, emblematikus nagy költőalakjaihoz (Ady, Kosztolányi, Tóth Árpád, József Attila, Szabó L őrinc) nyúlnak

vissza – s ez a korszak ennek fényében talán nem véletlenül kitüntetett p eriódusa a kilencvenes évekbeli elméleti orientáltságú irodalomtörténet írá snak." (*Szétszálazás és összerakás – „Lírai demokrácia" a kilencvenes évek fiatal költészetben, Alföld,* 2000., 12. szám.)

A kilencvenes évek közepén-végén bekövetkez ő líratörténeti vagy poétikai váltás-változás érdekessége és különlegessége éppen az, hogy nem val ami ellenében s nem a megel őző korszakok vagy stílusirányok megtagadásával-meghaladásával valósul meg, hanem ellenkez őleg. azok együttes felvállalásával, jelenre szituáltságával, integrációval tehát. Az integrativitást, az egymástól nagyon különböz ő korszak- és stílusjegyek összhangba hozatal, több alkotó példája a bizonyság rá, immáron nem valamely irányzat vagy eszmény követelményrendszere, hanem a saját költ ői léthelyzettel való alapos szembenézés és szembesülés teremti meg. A hagyománytörténés elf ogadásának pozíciójából így lesz egyszerre felmutatható a m ű jelszerűségében feloldódó és megsokszorozódó énfelszámolás avantgárd és a jellétesítés vagy jelhasználat esztéta modern gesztusa. Lehet ővé válik a hagyomány – s annak részeként a saját költ ői hagyomány – újraértelmezése, az élménykif ejezés vagy a radikalizmus kényszere helyett az irodalmi tapasztalások újr afeldolgozása, a korábban kikísérletezett formanyelvek és eljárásmódok újr afelhasználása. A nyelvi magatartás komplex megváltoztatásával egyszerre teremthető meg a pálya folytonossága és alapvet ő fordulata.

A hatás-, illetve líratörténeti folyamat változásával való szembesülést és szembenézést, eddigi kötetei alapján, nagy valószín űséggel Marczinka Csaba sem spórolhatja meg. Ő is, mint sok kortársa, akár egész további pályájára kiható döntés meghozatala el őtt áll. Helyzete annyiban különlegesebb, ha tetszik, tragikusabb másokhoz képest, hogy pályakezdésére és hangjának kialakítására némiképp megkésve került sor. Mire megteremtette, már-már tökélyre fejlesztette és harminc(egynéhány) esztend ősen kötetekben is közszemlére tehette a maga alkotó- és alakításmódszerének termését, addigra (szerencséjére?, szerencsétlenségére?) életben és irodalomban olyan ala pvető változások következtek be, amelyekre alkotó embernek újólag és egy éni módon reagálni: kényszer ű kötelesség. Marczinka Csabára, jelen pály aszakaszában, az e kényszer ű kötelesség vállalásának nem kis terhe vár, mé gpedig annak érdekében, hogy az általa pontosan regisztrált „ antipoétika versnélküli némaságát", azt a bizonyos fenyeget ő „filmszakadást" eredmé nyesen el tudja kerülni.

Marczinka Csaba

OTTÓ ÉS VOLOGYA VITÁJA AZ ÖRÖK ASSZONYISÁGRÓL

O. Weininger és V. Szolovjov emlékének

Ottó s Vologya egyszer találkozott
egy túlvilági korcsmában valahol
átutazván pokol és menny között
– legott vizsgálni kezdék nőket túlról,
valamelyik túlsó világ felől;
ketten Monológ-oztak egymás mellett…

Ottó monológja:

A Nő csupán megélni s uralkodni
óhajt rajtunk – jellem s szellem nélkül!
Csak úgy URALOD, ha legyilkolod
szimbolikusan a kefélésben…
Gyerek is csak pénzszerzésre kell neki,
hogy eltartassa magát a pasikkal!
– bizony mondom néktek, hogy jellemük
szintje ott áll, hol e koldus orra!…
(Ezzel egy agg koldusnőre mutat,
ki hétrét görnyedve áll az ajtónál.)

Vologya monológja:

Az Istenanyát kivéve minden nő
tökéletlen Kehely s Rontott Bölcső!…
Mégis: minden tökéletlenségükben
ott van elrejtve a Sophia fénye
– mit felerősíthet majd a SZERETET.
Persze nem a nyáladzós ömlengés,
hanem az igaz, túlvilági érzés,
ki az Istenit keresi itt lent!
(Végül abban maradtak: nehéz nőkkel
komolyan kezdeni, mennyben s pokolban.)

Szigethy Gábor

ÚRIEMBER A LIFTBEN

Három évig volt igazgató, s amikor elbúcsúzott a Vígszínháztól, legbüszkébb arra volt, hogy ott léte idején kiharcolta: a Magyar Néphadsereg Színháza újra *Vígszínház* lett. A Vígszínház *örökös* tagja, Szatmári István *láthatatlan igazgató*nak nevezte az érzékeny és finom lelkű, mindig elegánsan öltözködő Somló Istvánt, aki 1959-ben boldogan tért vissza ifjúkori sikereinek, legboldogabb színészéveinek színterére.

(Vajon emlékszik valaki Somló István arckifejezésére, amikor a lekösz önő igazgató, Goda Gábor így köszöntötte a színház új gazdáját: „mivel találtak egy nálam is betegebb embert, átadom a színház igazgatását Somló Istvánnak.")

Ötvenhét éves volt, amikor igazgatóként átlépte a Magyar Néphadsereg Színházának kapuját, hatvan, amikor megtörten, betegen, rosszkedvűen igazgatóként utoljára lépett ki a Vígszínházból.

„Művészi eredményeimet nullának tekintem. A színház organizmusában egy ember semmi. Csak akkor van jelen, ha megfelelő játszótársak egyetértése támogatja. Engem, legjobb igyekezetem ellenére, játszótársaim nem támogattak. A hároméves igazgatásból legalább másfelet haszontalanul töltöttem el helyemen, szinte jogtalanul vettem fel az utolsó évben a fizetésemet, mert kiábrándultan már semmit nem tettem. Csak bánatosan figyeltem, hogy segítőtársaim miként borozgatnak a hátam mögött a Vígszínház igazgatói stallumáért. Engem nem így nevelt a magyar színészet öle."

Akik a helyére törekedtek, nem kerültek a helyére. Volt, aki följebb, volt, aki lejjebb; de egyikükből sem lett soha a Vígszínház igazgatója.

Somló István igazgatása fontos eredményeként – volt humora és öniróniája! – még évek múlva is büszkén azt a tényt emlegette, hogy sikerült a fölöttes hatóságokat rávennie: építsenek liftet a színházban!

Betegségekkel küszködő, fáradt ember, az igazgatói iroda a harmadik emeleten van, néha nagyon nehezére esik fölkapaszkodni a sokadik emeletre. Olykor úgy érzi, elindulnia sem érdemes. Néha megkér két markos

díszítőmunkást – *gólya viszi a fiát* –, cipeljék föl az irodáig; néha inkább visszafordul a kapuból, és hazasétál.

(Díszítőmunkás voltam a Vígszínházban. Valami dolgom volt a harmadik emeleten. Lusta voltam gyalogolni, megálltam a liftajtó előtt, vártam. Mellém lépett a színházba érkező Somló István. Nyitom a liftajtót – *Parancsoljon, igazgató úr!* Akkoriban a színházban is *elvtársak* voltak a vezetők, de Somló Istvánt mindenki *igazgató úr*nak szólította.

– *Csak Ön után, Ön jött előbb!* – mondta elegáns távolságtartással, és várt, amíg beléptem a liftbe.

– *Köszönöm szépen, igazgató úr!* – dadogtam zavartan; és csak negyven év múltán gondolok arra: mi mindent köszönhetek a *láthatatlan igazgató*nak!)

Számolni, számítgatni nem tudott (matematikából kétszer megbukott az érettségin, és harmadszorra is csak különös szerencsével sikerült – már mint színiakadémista – átcsúsznia), műveltsége, színházértése, tapintatos, úri modora, viselkedésének eleganciája nem sokat ért az akkori világban.

Ellenfelei, rosszakarói, karrierista ellenségei eltaposása helyett – művész volt és értelmiségi! – álmodozott. „Mindig hittem abban, hogy a színháznak – a darab lehetőségein, keretén belül! – tanítania lehet a kulturált lakberendezés, étkezés, öltözködés és egyáltalán, a színvonalas életvitel szabályait."

Akkor?!

Kulturált lakberendezés: másfélszobás lakótelepi lakás, farostlemezágy, műanyagterítő, nyloncsipke függöny.

Kulturált étkezés: üzemi étkezde, tálca, tányér, bádogkanál, leves, főzelék feltéttel.

Kulturált öltözködés: Május 1. Ruhagyár.

Színvonalas életvitel: a vezető elvtársaknak – a többieknek: szocializmus.

Vacak világban hamar válik az ember is vacakká. Somló István okos ember volt, nem akart a *szürkék eminenciása* lenni. Amint tehette, nyugdíjba… nem ment, nem vonult – sétált. Úriember volt, elegánsan távozott. Nem akart hasonlítani az őt körülvevő világra.

Nem volt bátor, nem volt hős. Becsületes ember volt.

Magányos öregúrként irogatott. Mesélt arról a régi színházi világról, amelyben otthon érezte magát, mesélt a régi színészekről, akikkel boldogság volt akár csak néhány percet is együtt tölteni a színpadon, mesélt a korról, amelyben élt, s amelyben életben kellett maradnia.

Álmodott. „… a Vígszínház nagy múltú épületének minden sarkában, minden szögletében ott a világosság. Csak éppen a fényeket egy kicsit el őbb kellene hozni."

Mesélt. „Makláry Zoltánnal pályám alatt mindig, mindenütt együtt öltöztem. Renaissance Színház, Vígszínház, Nemzeti Színház! Eredeti észjárása mindenki előtt ismeretes szakmánkban. Rácz István klasszikus öltöztető-szabónk segédletével a *Pygmalion* egyik előadására készülődtünk, amikor mellékesen, foghegyről így tereferélt: »Tudod, hogy a Katona József Színházban miért nem mutatkoznak patkányok? Félnek, hogy az igazgató szerepet oszt nekik. És akkor járhatnak velünk együtt próbákra.«"

Színészanekdota; de 1953-ban, a Katona József Színház parányi öltöző-jében, amikor ez a foghegyről odavetett mondat elhangzott, több mint életveszélyes politizálás!

A színház igazgatója Major Tamás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának tagja, a magyar színházi életben korlátlan hatalom, élet és halál ura. A színházban színész státusban számos olyan egyén (patkány?) kap fizetést, akit még csak véletlenül sem látni a színpadon.

Ma: színészanekdota. Akkor: keserű kórkép. Amikor Somló István 1968-ban elmeséli: szomorú, kiábrándult tere pszemle.

Körülnézett. „Akadnak rendezők széltében-hosszában, akik a bemutatóra szeretik meghívni a jóistent társrendezőnek. S nem tudják, hogy a jóisten olykor úgy büntet, hogy teljesíti kívánságukat…"

1955 februárban Major Tamás talán hívta, talán nem hívta, de Rákosi elment a Nemzeti Színházba, megnézte *Az ember tragédiája* egyik előadását, a szünetben páholyába rendelte az előadás rendezőit, mesélik, ordított velük, mint taknyos kölyökkel szoktak, s a politikai körülményekre hivatkozva (még Nagy Imre a miniszterelnök) nem tiltotta be a darabot, de csak havi egy-két előadást engedélyezett. Ősztől aztán egyet sem. (Már nem Nagy Imre a miniszterelnök!) 1956. április 9-én Major Tamás talán hívta, talán nem hívta Rákosi Mátyást (aki alatt akkor már nagyon ingott a trón), de Rákosi Mátyás jött, és nem tiltotta be a felújított előadást. (Ősszel Gerő Ernő tiltotta be, aki Rákosi Mátyást követte a kommunista trónon.)

Somló István a Vígszínház igazgatójaként soha nem hívta meg a jóistent a bemutatóra. Ha eljött, udvariasan a díszpáholyba kísérte – vagy elnézést kérve beteget jelentett.

És kerülendő a jóistennel való konfliktust, amíg a Vígszínház igazgatója volt, soha nem lépett színészként a színház színpadára, s egyetlen darabot sem rendezett. Amennyire lehetett, amennyire tehette, igyekezett nem okot adni arra, hogy kívánságait a *jóisten* büntetésül teljesítse.

Tudta, hogy a világ forgandó. „Közvetlen rendezői utasítás, az egyszeri őrmester bölcsessége szerint. A »jobbra arc« pontosan olyan, mint a »balra arc«. – Csak megfordítva."

Művelt színész volt, tudta, mi az: pirruszi győzelem.

Magyar színész volt, tudta, mikor és hol él: „Bukott darabban sikert aratni – cirkuszi győzelem."

1955. április 1-én jelent meg *Az 1-es számú igazolvány* című írása a *Színház és Mozi*ban. Rövid, pontos, személyes élményeit sűrítő, tárgyszerű beszámoló és helyzetkép a béke első napjairól, amikor 1945 január végén, február elején – Budán még háború van! – már éledezik a magyar színházi élet. Az első találkozások, az első előadás a Magyar Színházban, ahol a színpad fölött tátongó, bomba ütötte lyukon át hullott a hó a felszabadultan éneklő Székely Mihály fejére. Az első „társulati" ülés. Az első fellépés. Az első taps.

És az első igazolvány. Somló István kapta a *Magyar Művészek Szabadszervezeté*nek 1-es sorszámmal ellátott igazolványát. Budapest, 1945. *január 29.* A nyomtatott szövegbe a hónapot és a napot az igazolványt aláíró Major Tamás írta be.

Lassan félévszázada, hogy Somló István írása a *Színház és Mozi*ban megjelent. Ma is öröm olvasni a színházszeretettel, életimádattal átitatott írást, a részletes beszámolót az újjászületés pillanatairól. Egyetlen felesleges szó, egyetlen ma már idejétmúltnak ható jelző, feleslegesen korszínű politikai cikornya. De furcsa a méla melankólia, amely körüllengi az írást: az emlék ező Somló István szomorúan boldog.

Lehet, hogy 1955 tavaszán, amikor írása született, „észrevenni" nem merte, de ő is elgondolkodott azon: a *Magyar Művészek Szabadszervezetének* igazolványa miért cirill betűs nyomtatvány? S hogy nevét, egy magyar színész nevét miért cirill betűkkel írták az igazolványba?

Felszabadultunk? Vagy már gyarmat vagyunk?

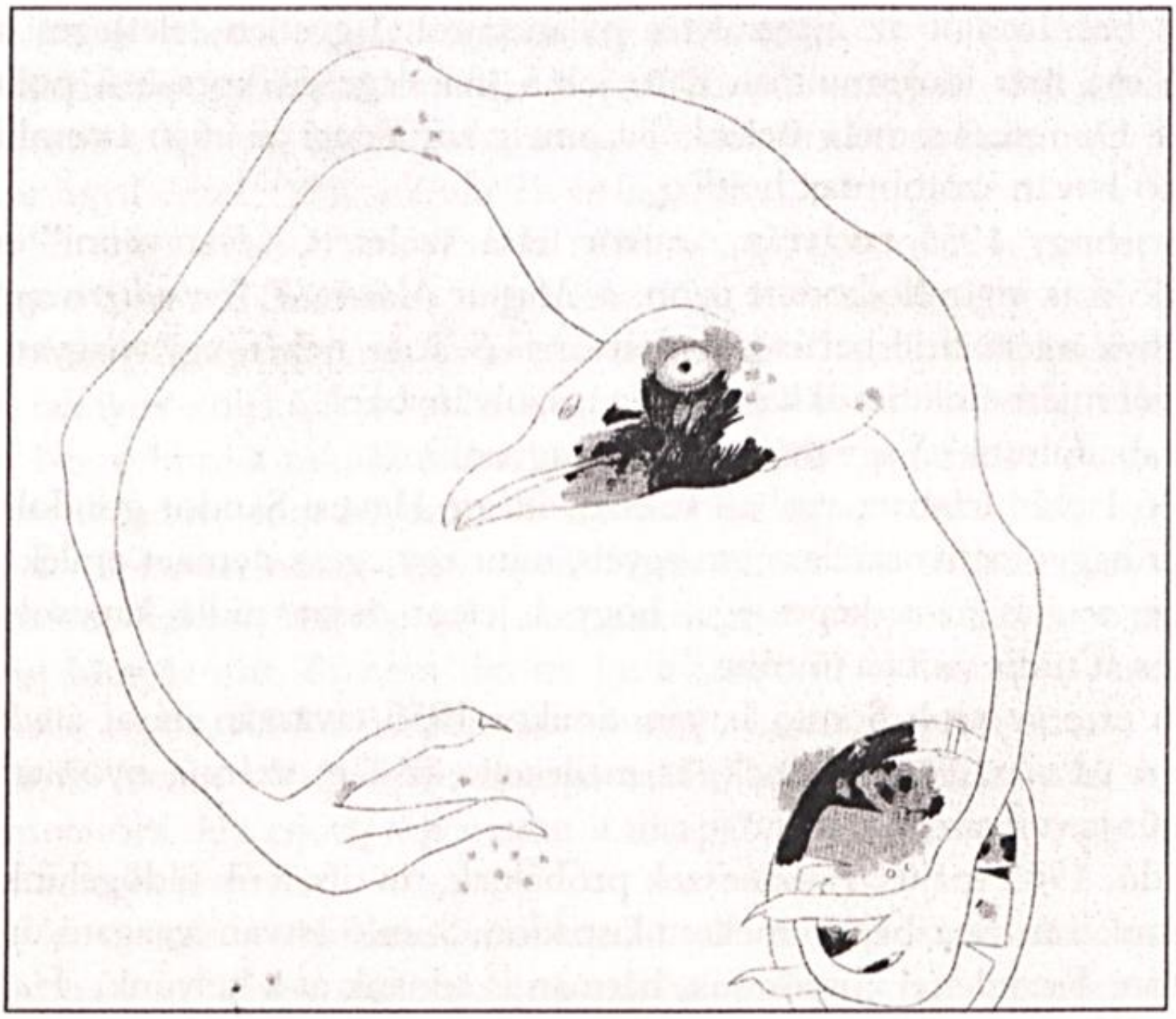
Somló István írásban, szóban sokszor idézte Hevesi Sándor gondolatát: „az aktív hagyománytisztelet nem egyéb, mint egy egész nemzet emlékező tehetsége, vagyis az a képessége, hogy a jelent össze tudja kapcsolni a múlttal és át tudja vinni a jövőbe."

Talán erre gondolt Somló István, amikor 1955 tavaszán írását átadta a *Színház és Mozi* szerkesztőjének, és mellékelte az 1-es számú, nyomtatott, cirill betűs igazolványt.

(Délidő, 1961 május. A színészek próbálnak, mi díszítők üldögélünk, cigarettázunk a művészbejáró melletti kispadon. Somló István igazgató úr lép ki az ajtón. Tisztelettel köszöntjük, hárman is adnánk át a helyünk. *Hagyják csak, hagyják csak!* – jellegzetesen röviden ejti a magánhangzókat, kezével is legyint, de a mozdulat megbicsaklik, s lendülő keze puhán megigazítja a ballonkabátból elegánsan kigyűrődő selyemsálat. Után visszahuppanunk a padra, az igazgató úr tétován toporog. Csend. Aztán – csak úgy a nyitott ajtón át – visszaszól a portásnak: *a kocsi?*

Elvitte a Malonyai elvtárs, igazgató úr – hallatszik az üvegkalickából. *Ja* – fölfelé kunkorodik, de erőtlen Somló István hangja, ránk néz, a körút felé pillant. *Jó* – mintha sóhajtana, a hosszúra sikerült *ó* hang lekonyul, elhal. Lesütjük a szemünk. *Jó* – mondja újra a direktor – *majd hazasétálok, szép idő van.* Elindul. Fölpattanunk.

Viszontlátásra, igazgató úr!

Földi Péter: Ballábas csapda, 57×78 cm, színes ceruza, akvarell kréta, 2002

Kristó Nagy István

ÚTON

Van egy családi használatra készült, gügye kis rigmusom, amit mégis id e-írok, mert jellemző a korra, mármint elsősorban saját életkoromra:

Utazni szép, utazni jó,
épp csak már nem nekem való.

De a géniusznak is volt, lehet véleménye az utazás hiányáról. A fiatal Babits írta:

„Ó mennyi város, mennyi nép,
Ó mennyi messze szép vidék!
Rabsorsom milyen mostoha,
Hogy mind *nem láthatom soha!"*

A versben kiemelt „mind" persze kétféleképpen is értelmezhet ő: a költő bánja, hogy nem láthat *minden* „messze szép vidéket", vagy éppenséggel arról van szó, hogy *mindet* nem láthatja.

Nos, ma már sokat megláthattunk, ha „mind" nem is. Két dolog lehet fontos a *gyakorlatban* s ezt sok év tapasztalata alapján mondhatom. Az egyik: az előzetes fölkészülés, tájékozódás. Van err ől egy személyes élményem, még a háború előttről. Egy ifjúsági táborba utaztam, afféle nemzetközi b é-ke-eszmecserére. Pesten azt mondták, hogy *Lüttichben* kell átszállnom. Bel-gium kis ország, a határállomás után valósággal vágtatott az expresszvonat. Egy belga útitárstól megkérdeztem hát, hogy nem Lüttich következik-e. Mogorván válaszolt: – Nem, s mikor pár perc múlva megálltunk, megny u-godva láttam, hogy a pályaudvaron *Liege van kiírva.* Meg sem fordult a fe-jemben, hogy e város német nevét az els ő világháború óta gyűlölettel hallják a belgák: vallonok és flamandok egyaránt. Hát még, ha tudták volna, hogy nem is egészen egy év múlva másodszor is orvul megtámadják őket a né-metek. – Jómagam pedig Brüsszelben tudtam kiszállni.

A második tapasztalat: ne vállalkozzunk olyasmire, ami er őnket, tudá-sunkat meghaladja. Amikor egy id őre Magyarországhoz tartozott Kárpáta l-ja, a legremekebb síterepen fölkapaszkodtam egy dombtet őre s alföldi lé-temre megpróbáltam megismerkedni a sísporttal. Megkezdtem az óvatos

próbálkozásokat, egyensúlyozást, kisebb csúszkálást, a friss porhóban való voltaképpen kellemetes, nagy elhasalásokkal, – hogy seggreesést ne mondjak. Egyszer aztán az egyik lécem elszabadult, önállósította magát és megindult a príma lejtőn – lefelé… Növekvő gyorsasággal suhant alá, már ugrott is néha, átrepült a bokrok, sőt kerítések fölött, végül eltűnt a kilométerrel lejjebb lévő faluban. Baktathattam utána – s többször már nem is próbáltam sível leereszkedni…

De azóta is szeretem a havas tájak szépségeit, a nagy sétákat és főleg a fenséges kilátást. És épp evvel, fehér és zöld barna, nyáron tarkabarka hegyekkel, erdőkkel, lejtőkkel, rétekkel, fönn meg a kék ég ragyogásával szolgál Zakopane, még nyáron is. Micsoda vadromantikus gránitfalak, micsoda végtelen erdőségek, milyen szép régi paraszti épületek! És ott van a Morskie Oko – Tengerszem, amelynek szépsége vetekszik az Alpok tavaival, s ha nem érjük be a nagy alsó tó megtekintésével, hanem pár száz métert fölfelé kapaszkodunk, a kisebbhez, akkor különösen szép kilátás tárul elénk.

Szóval van mit nézni, értékelni még a nyári Zakopanéban is. Amely persze elsősorban mégis sí-központ. Ennek illusztrálására egyetlen adat. Mit gondolnak, mennyi *gipsz* fogy évente a baleseti kórházban? A törésekhez egy szezonban majd tíz mázsát használnak fel…

*

Nekünk, vidéki gyerekeknek hajdanában még nagy esemény volt egy pesti út is. Azóta sokfelé jártam a nagyvilágban; nem szégyellem, hogy igencsak saját költségemen. És ha valaki megkérdi, mi volt a legnagyobb úti élményem, habozás nélkül vágom rá: Egyiptom. Miért? Mert az ottani ötezer éves kulturális-művészeti folytonosság valóban páratlan. Ám ez korántsem azt jelenti, hogy Egyiptomban minden tetszett.

Mit gondolnak, mely szót hallhatjuk leggyakrabban Egyiptomban, legalábbis mi, külföldiek? No persze a *baksist*… Kérdően, kérlelve, könyörögve, rámenősen…

Giza, indulás a nagy piramishoz. Ott ülök a teve hátán s még ott sündörög mellettünk az állat tulajdonosa (vagy bérlője). „Baksis”… – suttogja szemérmesen. Ha majd megérkezünk, mosolygok rá s megmutatom a tetszetős bolgár cigarettát. De még meg sem indul velem a sivatag hajója, mikoris hátam mögül erőszakos hangom harsan föl ugyanez a bűvös szó. Nem nekem, a feleségemnek címezve. Neki azonban biztonsági okokból egy vasa sincs, cigarettája még kevésbé. Rám mutogat hát, s a sötét tekintetű férfiú máris ott áll az én tevém mellett, egyik kezében ostor, a másikat felém nyújtja. Nevetve bólogatok (ami tudvalevőleg „nem”-et jelent) és

ékes angolsággal hozzáfűzöm, hogy ha majd megérkeztünk a piramishoz… Tevehajcsárunk azonban agresszív, amitől én is dühbe jövök és kategorikusan elutasítom. Mit tehet, visszavonul, s nagyot vág a tevéje farára, az ugrik egyet, a feleségem sikít, de a két púp között hősiesen tartja magát, míg elvágtat mellettem, hogy elsőként érkezzék a piramishoz… Semmi baja nem lesz, én viszont majd lefordulok a nyeregből – a röhögéstől. Nejem kissé sápadtan mászik le a jószágról, az erőszakos tevehajcsár pedig nem kap semmit.

Tanulság: az erőszakkal nem sokra megyünk, főként ha saját tevénk farára verünk…

*

Nem tudom, hogy vannak Önök az egzotikus ételekkel. Nagy divat ez manapság, világszerte. Már nálunk is van jó pár „távolkeleti" vendéglő, valódi kínai étterem is. No, hogy milyen egy ilyenféle intézmény, azt hadd mondom el egy, a New York-i kínai negyedben szerzett tapasztalat alapján:

Különleges étteremről van szó, amelynek specialitása a – kígyó… Jó előre kell asztalt foglalni, s mikor az ember megérkezik, nagy reverenciával fogadják. Mikor helyet foglalunk, már hozza is a főszakács a jókora kalitkát, tele kígyóval:

– Melyiket parancsolja?

Némi tétovázás után kiválasztunk egy csinos jószágot és reméljük, hogy ezzel vége a ceremóniának. Dehogyis! A szakács ügyesen fölnyitja a kalitka ajtaját, egy hosszú csipesszel megragadja a kiválasztott kígyó nyakát, kiemeli, s anélkül, hogy elengedné, becsukja a kisajtót. A gyűjteményt segédje viszi vissza a konyhába, míg a séf a kígyóra koncentrál. Leteszi a padlóra a fogóval – s dühösíteni kezdi. Az sziszegve kapkod a fogó meg a keszty űs kéz után. „A kígyó dühösen jó" – mondja a szakács, amiben biztosan van valami, hiszen a fölheccelt hüllő minden bizonnyal élénk adrenalin termeléssel válaszol a hergelésre. Amikor a kígyó a legmérgesebben ágaskodik, a szakács fogójával egyszerre megint elkapja a grabancát, balkézzel magasba emeli míg jobbjával, egy hirtelen előrántott kés segítségével már végig is hasítja úgy, hogy kifordul páncélzatából. A puha hús rögvest ott sül a segédek által ekkorra odakészített kis faszén-tűzhelyen s pár perc múlva elégedett mosollyal szervírozzák. Ahhoz képest, hogy a magunkfajta európai csak néhány falatot bír lenyelni belőle, eléggé borsos áron mérik.

*

Különösen sok egészségügyi szakember szerint mi magyarok falánkok vagyunk. Tény, hogy számosan vagyunk kövérebbek a kelleténél. Az pedig

hétszentség, hogy nem éhezünk. Miért hozom ezt szóba, mert az *éhes* angolul *hungry. Ezzel kapcsolatban mondta el Fodor András:*

„Fiatal értelmiségiekkel beszélget Indiában, nagy az érdekl ődés Magyarország iránt. Író barátunk nem propagandista, csak tárgyilagos, ám ez hat ásosabb, mintha dicshimnuszokat zengedezne. Az élénk beszélgetést jóles ő csend követi, mindenki elgondolkozik. Aztán az egyik fiatal indiai író me gkérdezi: – Mikor változtatják meg az ország nevét?

– Hogyhogy? – kérdi Fodor András.

– Hát nem azt mondta, hogy Önöknél már nem éhezik senki? Akkor mért van az ország nevében az, hogy *éhes.*

A magyar költő elgondolkozik, és már kész is a magyarázat: hazánk n evének, a Hungary-nak semmi köze a hungry szóhoz…"

*

Hegedűs Géza elmesélte egyszer, hogy Párizsban tanúja volt, amint vie tnami lányok egymás között magyarul beszéltek. – Node, aki csak magyarul tud Párizsban? Erről meg van egy történetem, igaz, nem velem esett meg, hanem egy kiváló humorista mesélte el, de máig sem írta meg. Elmondom hát Önöknek:

Párizsban sétál a Champs Élysées-n. Szembe jön vele egy fejkend ős, egyszerű nénike, szinte a magyar vidéken is találkozhatna vele. De az már meg is szólítja.

– Mondja fiam, hogy jutok el az Operához?

Ő készségesen elmagyarázza. A néni elköszön, s h ősünk pedig csak most eszmél rá, hogy Párizs közepén *magyarul beszélgettek.* – Utána siet a néninek – nem haladt még messzire

– A néni magyar?

– Hát mi lennék, fiam?

Az író nagyot nyel. – Jó, de honnan tudta, hogy én is magyar vagyok? – s valami ilyen választ vár: „Jó magyar külseje van."

– Nem tudtam én, fiam.

– Akkor mért szólított meg magyarul?

– Nem tudok én más nyelven, hogy szólítottam volna?

Sajnos, közben rájöttem, miért is nem írta meg íróbarátom ezt a kis szt orit. Mert ő is Királyhegyi Pálnál olvasta.

Solymár József

HATÁRTALAN PALÓCORSZÁG

– Beszélgetés egy bronzszoborral –

A körülszabdalt kis Magyarország északi határának közelében, Nógrád m egyében van egy Horpács nevezetű falucska, amely arról nevezetes, hogy itt épített magának kúriát Mikszáth Kálmán, amikor országgy űlési képviselői javadalmazásából, valamint az írói és újságírói honoráriumaiból már erre is futotta. A nagy palócnak nem adatott meg a hosszú élet adománya, de szép és alkotó időket tölthetett azért Horpácson. Sejtette ő ezt, hiszen amikor új birtokának parkjába az ország minden részéb ől küldeni kezdték a nemes facsemetéket, az író a tőle megszokott kesernyés humorral azt találta mo ndani, hogy mire ezek a fák feln őnek, és dús lombjuk enyhít ő árnyékot ad, ő már csak a gyökerükben gy önyörködhet.

Elment az író, de nem várván meg a hírnév megéréséhez az általa szüks égesnek ítélt egy évszázadot, ember nagyságú bronzalak formájában visszatért, és ifjú Szabó István szobrász jóvoltából hetykén, legényesen odaült a kúriája elé tett palóc bronzlócára, kaján bölcsességgel engedélyezve, hogy az ide vet ődő turisták mellé üljenek, és itt fotografáltassák magukat. Mintha bizony barátai, rokonai, utódai, örökösei lennének a kúria egykori gazdájának.

Kora tavasztól kés ő őszig bőven akad vendége a Mikszáth-kúriának, de amikor leesik a friss hó, csúszósakká válnak a nógrádi utak, gyérülnek a tisztelgő látogatások. Az Úr 2001. esztendejének decemberében egy deré kfájós, görbebotos öregúr állt meg tétován a szobor k özelében.

Mikszáth pedig rászólt:

– *Mit szerencsétlenkedsz? Ülj le nyugodtan.*

– Jól hallok? – kérdezte a botos öreg, de az ő szája éppúgy nem mozgott, mint a szoboré. Majd még tovább hitetlenkedett:

– Hozzám tetszett szólni?

– *Ki máshoz szólhattam volna? Gyere, ne kéresd magad!*

– Ahogy a nagyságos úr parancsolja… – felelte az öreg, és letelepedett az író mellé a bronzpa dra.

– *Méltóságos úr voltam, ha éppen tudni akarod. De szólíts nyugodtan Kálmán bátyádnak.*

– De hiszen…

– *Tudom, mit akarsz mondani. Valóban te máris több esztendőt éltél meg mint én, amikor elhagytam ezt az árnyékvilágot. De tudd meg, hogy a holtak is öregszenek. Ha száz évig élsz, akkor is öcsém maradsz…*

– Azért jöttem…

– *Azért jöttél, hogy beszélgessünk, nem igaz?*

– Jó okom van rá, hogy miért éppen most teszem tiszteletem. Végre a lkalmam nyílt rá, hogy tizenkét napon át ne csak a saját falum öregjeit fa ggassam, hanem szanaszét barangoljak Palócföldön. Ráadásul két napon át részt vehettem a néprajzosok e témával foglalkozó kétnapos találkozásán.

– *Néprajzosok? Azokat szerettem. Sokat loptam tőlük. Mint ahogyan egyik-másik történésztől is.*

– En is sokat tanultam tőlük. Istvánfy Gyulát, aki Károlyi Mihály egyik nevelőjeként kezdte járni a máriavölgyi palóc falvakat. Úgy tisztelem őt, mint a nagyapámat. És nem csak a szép bajusza miatt. Innen írta kés őbb Morvai Judit az *Asszonyok a nagycsaládban* című könyvét. Gyűjtögetett mifelénk Manga János, Bakó Ferenc, de még a híres sámánkutató Diószegi András is. Eljött az id ő, amikor ők tanítgatnak bennünket. Tőlük kapjuk vissza saját örökségünket.

– *Jól sejtem, hogy valamiért a bögyödben vannak a mai néprajzkutatók?*

– Kálmán bátyámnak bizalmasan bevallom: attól tartok, hogy eltudom ányosodott ez a szép mesterség.

– *Ezt hogy érted?*

– Hát úgy, hogy korábban a néprajzos szorgalmasan látogatta a legeld ugottabb falvakat. Most kettévált a kutatás. Egyetemisták, szerz ődött pedagógusok végzik a „terepmunkát", a tudós pedig összesít, értékel. Arra go ndolok, hogy a régi tölcsérbe énekelt népdalok varázsát nem csekély mérté kben az adja, hogy Bartók és Kodály tanár urak kezelték a fonográfot. Így vált vérükké, alkotómunkájuk részévé, amit gy űjtöttek.

– *Dölyfös vagy öcsém. Én is sok témára leltem a Parlament folyosóján, meg a kaszinó kártyaszobájában... Most elállt a szavad, ugye barátom?*

– Talán nem sértem meg Kálmán bátyámat, ha mondok valamit.

– *Keményebb bronzból vagyok én öntve annál, hogy megsérthessél!*

– Hízelegni nem akarok, de el őre kell bocsássam, hogy nemcsak Hom érosz adott állandó díszít ő jelzőket a híveinek, ebben mi magyarok is siker esek voltunk. Ahogyan a legnagyobb magyar az id ők végezetéig nem lehet más, mint Széchenyi István, a haza bölcse pedig Deák Ferenc. Hát ugyanígy a nagy palóc mindörökre Kálmán bátyám marad.

– *Ne dicsérj szembe, mert még elpirulok.*

– Ehhez pedig még hozzátehetem, hogy ha a palóc birodalomnak valaha címert rajzolnánk, annak a közepén alighanem Kálmán bátyám pipázna. Mert a

lekicsinylő gúnynevet átváltoztatta. Rangot, megbecsülést adott a palócságnak. Így ma már nem elszigetelt, furcsa kis népcsoportról beszélhetünk, hanem országhatárral, megyei szabdaltságokkal mit sem tör ődve, még ma is diadalmasan terjeszkedik a palóc birodalom.

– *Az országhatárt is átlépve?*

– Hát igen. Mert a tót atyafiak végül is elnyerték az áhított önállós ágot, s már nem esik egybe a nyelvhatár, meg az országhatár. Balass agyarmat szélén már elő kell venni az útlevelet. És odaát a Vágtól a Bodrogig a magyarság és a palócság hagyományainak őrzése majdhogynem ugyanazt jelenti. S gondolom, azt sem tartja véletlennek Kálmán bátyám, hogy szklabonyai szülői házánál alakult meg a Palócszövetség. Mifelénk pedig a Mikszáth Társaságba tömörültek az öntudatos palóc értelmiségiek.

– *Vannak ilyenek?*

– Ha nem is sokan, de vannak. Még mindig érezteti hatását, hogy a palócság sokáig irtózott a városba költözést ől. Igazából a kisebb folyók és patakok völgyében érezte jól magát. Olyan vidékeken, ahol a hegyek alacsonyabbak, a dombok pedig magasabbak az illend őnél. Így aztán sem az Alföldön, sem a Kárpátok zordon tájain nem települt le a palóc. A Mátra meg a Bükk háta megett, s főleg a Cserhátban érezte jól magát, s alakította ki a vizek mellett a települések láncolatait. A szükséges portékákat a vásárokon vette meg, és a városba csak akkor ment, ha hivatalos dolga akadt, vagy ha katonának hívták. A palócságnak sokáig nem volt szellemi központja, nem voltak híres iskolái, még a Szűzanya is a verebélyi erdőkben, majd később a Mátra oldalában, Fallóskúton jelent meg nekik. Kálmán bátyám volt a mi pátriárkánk. Ábrahám, Izsák és Jákob egy személyben. Megvallom, ez a hízelgés csak arra volt jó, hogy gorombaságokat mondha ssak.

– *Végül csak kibújik a szög a zsákból?*

– Ne haragudjék Kálmán bátyám, ha kicsit távolabbról, pletykával ke zdem.

– *Mondjad öcsém. hallgatlak.*

– 1949-ben, amikor már kell őképpen megszilárdult nálunk a kommunista uralom, reformot vezettek be a budapesti tudományegyetemen. Elcsapták a régi professzorok nagy részét, és újakat, megbízható elvtársakat ültettek a helyükre, akikre rá lehetett bízni az ifjúság nevelését. Az irodalomtörténeti tanszék professzora egy még tejfelesszájúnak mondható ifjú ember lett. És furcsa pletykák terjedtek róla. Azt beszélték, hogy Olaszhonban volt ösztöndíjas. Hódolója volt Mussolini fasiszta „zsenialitásának", és ünnepi alkalmakkor fekete inget húzott magára.

– *Talán nem futotta mosónőre?*

– Fekete volt a fasiszták egyenruhája. Aztán az egyik diktátor bukása után az ifjú, ha nem is köpönyeget, de inget váltott. És jó taktikai érzékkel benősült a Kreml falába.

– *Ezt hogy értsem?*

– Három magyar kommunista halála után abban a megtiszteltetésben r észesült, hogy urnájukat a moszkvai Kreml falában helyezték el. A mi ifjú tudósunk az egyik lányát vagy tán unokáját vette feleségül. És ezzel me gkapta a szükséges pedigrét.

– *De nekem mi közöm van ehhez?*

– Csak annyi, hogy az ifjú titán az egyetemi katedrára kapaszkodván az első félévben, heti két órában csak a Tót atyafiakat és a Jó palócokat el emezte. Ismerősen szólt már Lapaj dudája, és a pogány Filcsik híres bundájának minden szakadását számon tartottuk. Ráadásul a professzor elvtárs időről időre elrikkantotta magát. nagy felfedezése az volt, hogy Mikszáth erénye és korlátja az anekdotizmus.

– *Egyem meg a szívét, ezt jól kitalálta!*

– A Múzeumkertben beszélgetve, társaim ítél őszéke előtt én már akkor cáfoltam ezt az ostobaságot. Igaz a példát a Noszty fiú esetéből vettem. Emlékszik Kálmán bátyám a holt kézre. Arra, hogy István király csak bíztatgatta a behívott idegen papokat, hogy ha segítenek neki, majd gazdagon megjutalmazza őket. Aztán amikor meghalt, a csalódott papok levágták a jobb kezét, ujjai közé szorították a pennát, s így írták alá a birtokok adományleveleit. Így megesküdhettek, hogy a király kezéből származik az írás. Nem hiszem, hogy ezt a klérus komoly vádként elv iselte volna.

– *Bizony öcsém, amióta a világ a világ, mindig vannak olyan igazságok, amiket csak mosolyogva lehet kimondani.*

– Én már gyerekként megfigyeltem, hogy a mi falunkban tekintélye volt az erős embernek, megbámulták a szépet, megsüvegelték a gazdagot, de a legnagyobb tekintélye a jól mesélő, anekdotákat mondó palócnak járt. Főleg, ha nem csak a régiek tudását ismerte, hanem képes volt maga is az alkalomhoz illően tréfásan értelmezni a világ új jelenségeit. Palócföldön anekdoták minden időben születtek, és születnek ma is.

– *No végre, eljutottunk ahhoz, ami igazán érdekel. Mondjad hát szépen, sorban egymás után.*

– Majd később, ha meg nem sértem Kálmán bátyámat.

– *Ne kéresd magad. Mert ha nekifogunk, addig abba sem hagyjuk, amíg ránk nem esteledik, mint a bárnai farkasra. ha megígéred, hogy holnap is eljössz, nem bánom. Ha már nem tarokkozhatunk, legalább beszélgessünk.*

– Azt akartam bevallani, hogy most Kálmán bátyámhoz készülve elo l-vastam a Tót atyafiakat is, meg A jó palócok összesen tizenhét novelláját. Erős gyanúm támadt, hogy Kálmán bátyámnak tulajdonképp zsengéi ezek az írások. Aztán megosztottam a gyanúmat a *Palócföld* főszerkesztőjével. Ő megerősítette, hogy a tárcanovellák el őször Balassagyarmaton jelentek meg hétről hétre, minden különösebb visszhang nélkül. Aztán ifjú, szegedi újságíróként ott is eladta Kálmán bátyám.

– *Egy rókáról két bőrt. Miért ne, ha alkalom adódik!*

– De végül csak a harmadik pesti megjelenés hozta meg a máig tartó osztatlan sikert, és emelte nagy palóccá Kálmán bátyámat. És ezt a vékon y-ka könyvet máig idézgeti mindenki, aki el akarja hitetni, hogy ismeri az eg y-szerre misztikus, babonás, keménysz ű és vaskos humorú palóc népet. Mert a néhány írásban, mint a bibliában, mindenre van kádencia. Kálmán bátyám a *Királyné szoknyája* című írásában még azt is megjósolja, hogy a föld alól kibuggyanó széndarab, meg az üveggyártáshoz szükséges kvarckavics szól majd bele Palócföld jöv őjébe.

– *Ez csak nem bűn talán?*

– Ez nem. Ám mialatt csak a palócként emlegetett Kálmán bátyámat és a rossz nyelvek szerint még rá is játszott erre, már nem sokat írt választott népéről.

– *Ezt állítod?*

– Történeteinek nagy része fent a görbe hegyek közt játszódik. A *Besztercе ostroma*, a *Fekete város*, a *Szent Péter esernyője*, vagy a *Sipsirica. A beszélő köntös* úgy tudom Kecskeméten játszódik. Az úri világ fonákját mutatja a *Különös házasság*, a *Noszty fiú esete Tót Marival*, a *Két választás Magyarországon*... Kedvencem, a *Kis prímás* sem kifejezetten palóc gyerek. Igaz, a Rákosi korsza k-ban Panni asszony a mátraderecskei tanácselnökn ő minden jelesebb tanác s-kozására népviseletbe öltözött, és nagysiker ű felszólalásában arra kérte n é-pünk vezérét, hogy miként a szelistyei asszonyok Mátyástól, ők is elvárnák Mátyás elvtárstól, hogy a dolgos férjeik kisegítésére telepítsen hozzájuk katonai helyőrséget.

– *Ronda féreg lehetett ez a Rákosi.*

– Csak ne tessék meggondolatlanul szidalmazni!

– *Mi okom lenne a kíméletre?*

– Tudja, Kálmán bátyám a f ővárosban van egy Mikszáth Kálmán tér. Azon áll egy kőszobor. művészkörökben az a pletyka terjeng, hogy az er e-detileg Rákosi szobornak készült, csak amikor a diktátor megbukott, hogy ne vesszen kárba, ráfaragták vagy újrafaragták a fejét. Mivel Rákosi, ahogy a költő mondja zömök ember volt...

– *Csak nem azt akarod mondani…?*

– Fel ne ugorjon már, Kálmán bátyám! Hiszen legalább tucatnyi Mi kszáth-szobrot tudok felsorolni határon belül és túl is. Még az erdélyi v álasztókerületében is kapott emlékm űvet.

– *Nem feleltem egy ki nem mondott kérdésedre. Vedd tudomásul öcsém, hogy többnyire zsákutcába jut az az író, aki makacsul az első sikerét akarja megismételni. A palóc nem attól palóc, hogy nem lát tovább az orránál… Mondd, kideríttették már a palócság eredetét, hogy honnan kapták a nevüket és hogy hol vannak Palócország határai?*

– Elméletek vannak.

– *És te mit gondolsz?*

– A választ egy ifjúkori élménnyel kezdeném.

– *Essünk túl rajta.*

– Az antropológiai kutatások szerint nálunk a Mátra alján él a legtöbb mongoloid koponyaalkatú magyar. Körülbelül a lakosság harminc százal éka. És a rokonságot ma is a hadak szerint tartják számon. Én több mint fél évszázaddal ezelőtt próbáltam először könyvet írni a falumról.

Rácsodálkoztam a közösség demokratizmusára.a Varjú Jancsi, a legeltetési bizottság elnöke elmondta, hogy az évente esedékes legel őtisztításnál a területet a tagok számára „nyílhúzással" jelölték ki. Megdobbant a szívem. Éreztem, hogy szenzációs felfedezést tettem. De vajon hol őrizgették a pudrát vagy más szóval a tegezt, meg a jelölt nyílvessz őket? Ám Varjú Jani hamar lehűtötte várakozásomat. A sorsolásnál cédulákat húznak kalapból, csak nyílhúzásként tartják számon.

– *Értem, mire gondolsz.*

– Nógrád két városa véletlenül lett megyeszékhely. Balassagyarmat azért, mert Szécsény dölyfös ura a maga idejében nem akarta befogadni a megy eházát, majd a szocializmus építése idején Kismoszkva, azaz Salgótarján elsőségét ismerték el ily módon. Ám tagadhatatlanul mindkét város egy-egy honfoglaló törzs nevét őrzi. Vagy itt van egymás közelében a két Terenye. És Baskíriáig kellene vándorolnunk, hogy egy harmadikat találjunk. Pásztó perzsául tábort jelent a Kazár nev ű község megint jó alkalmat kínál a találgatásra.

– *Csak azt ne mond már, hogy a falutok főterén lovat szoktak áldozni.*

– Eszem ágában sincs ilyet állítani. Vészekt ől terhes történelmünk itt is alaposan megkeverte a lakosságot. Ha a megpróbáltatásokról szólunk, mi ndig az alföldiek, meg a dunántúliak török hódoltság során elviselt szenved éseit emlegetjük. Itt volt a leghosszabb ideig a határvidék. Itt voltak a végv árak, itt a kettős uralom, hiszen a török utolsó nagy gy őzelmét Thökölyvel a füleki vár bevételével aratta.

Falupusztítások, újratelepítések itt se mentek ritkaságszámba. Az én f alumban, a Főszögben, eldugott helyen éltek az egykori erdei emberek, zse llérek, aztán hét család érkezett Turopolyáról.

– *Honnan?*

– Turopolyáról. A magyar neve Túrmez ő. Az egyik Turopolya Zágráb alatt van. magyar határőröket telepítettek ide. A másik Turopolyát most Szlovákia területén kell keresni. Levéltáros legyen a talpán, aki kibogozza, mi történt. Tény, hogy a jobbágytelkek gazdái, a falu kés őbbi módosabb gazdái, a Nagysor lakói a turopolyiak lettek.

– *Holt tart most az eredetkutatás?*

– Az is tanulságos, ami van, de az is nagyon tanulságos lehet, ami ni ncsen. Egyetlen komoly magyar történelmi forrás soha, sehol nem beszél a palócokról. Se birtokadomány, se nemesi oklevél. A kunok, a jászok, a ha jdúk minden lépéséről tudunk. 1656-ban jegyezte be a számadáskönyvbe a nagykőrösi nótárius: „Tíz pár gyöngyházas késeket vettem a palócoktól." Aztán húsz évvel kés őbb, a Duna melléki helységek tanácskozásán határo znak úgy, hogy az eladott jószágról levelet kell adni, kiváltképp, ha Felföldi palócz az illető. Ez sem a palócok jó hírét öregbíti. Majd száznyolc év mú ltán, 1784-ben, Mezőkövesd tanácsülése hoz határozatot, hogy Török A lbert feleségének, Nagy Erzsébetnek, aki Gy őri Andrással megszökött, „megfogadtatása szükséges". S Erzsók asszonyról jó személyleírást is k apunk: „Nagy Erzsók születésére nézve parádi, alacsony, vastag termet ű, gesztenye szín ű hajú, kékszem ű, teljes piros ábrázatú, víg kedv ű, nevetve beszélő palócz". Ezek a „történelmi dokumentumok" árulják el, hogy a palóc hajdan nem volt egyéb ragadványnévnél. Mint hogy a ragadványnevek adásában a palócok verhetetlenek. Az én falumban is volt Japány, Gatya, Potyó, Szeka, Szekabimbó, Másház, Repeta és így sorolhatnám sokáig.

– *Ha már így belejöttél, édes öcsém, akkor légy oly bátor, és feleld meg a magad módján a palócság határait is.*

– Jól hallom, gúnyolódik velem, Kálmán bátyám? Mert az arckifejezésén nem tudok eligazodni.

– *Az igazi palóc nem tűri a tréfát.*

– Egye meg az íz!

– *Mire mondtad ezt? Kinek mondtad ezt? Csak nem nekem szántad, kedves öcsém?*

– Már meg ne sért ődjék Kálmán bátyám, hisz az igazi palóc érti a tréfát. Az íz egye meg. Ez varázsmondás. Ezzel t űzhetjük ki Palócország határait. Mert a magyar általában azt mondja: a fene egye meg, vagy a fene rágja meg. Vas megyében a rossebbel etetik azt, aki vagy ami nem tetszik nekik. Csak a palóc használta az iménti fordulatot.

– *És ez neked jutott eszedbe?*

– Nem sokkal ezelőtt egy könyvkiadó megjelentette egy ipolyverbói idős parasztasszony saját kézzel írt emlékiratait. Szenvedései között az volt a legdurvább, amikor egy gazdag család helyett „tévedésb ől" hadiözvegyként két gyermekkel Csehföldre „telepítették át" gazdasági cselédnek. És akkor fakad ki, hogy „megette az íz".

– *Nagy átok lehetett ez valaha…*

– Lehet, hogy a hírnéven ártó szellem súlyos kórság, de az id ők múlásával valahogy megszelídült. A mi falunkban már néha az anya is rászólt k unyeráló gyermekére: „Az íz egyen már meg!" Azaz: ne lábatlankodj már itt nekem…

– *És meglelted a határokat?*

– Utam során sokszor kimondtam és sok helyen érdekl ődtem. De még menni kellene tovább. Ezért is, másért is. Híradással szolgálni arról a két katasztrófáról, amely a palócokat fenyegeti.

– *Katasztrófa? Fenyeget? Nagy szavak ezek, édes öcsém.*

– Elhiszi, Kálmán Bátyám, ha azt mondod, hogy huszonnégy agglegény él az én kis falumban, ahol alig több mint kilencszáz lélek él már csak? Így számoltuk össze a korcsmában.

– *El sem hinném, ha nem te mondanád, És kik ezek?*

– Van köztük kocsmajáró, de van, aki egy korty szeszt sem iszik. Van diplomás és van, aki a nevét is nehezen írja le. Van, akinek hosszú élet ű az anyja, s van, aki korán árvaságra jutott.

– *Legalább zabigyerekek születnek?*

– Tíz-tizenegy temetés évente és négy-öt keresztelés. És minket még ir igyelhetnek a kihalófélben lév ő kis falvakban él ők.

– *Valami törvénynek mégis hatnia kell.*

– Talán furcsa, amit most mondok. Éppen ennyien estek el az els ő, majd a második Világháborúban, ennyien vitették ki a családjukat a kanadások közül. A második Világháború után ennyien települtek át az elüldözött sváb családok helyére. De ezeket a vérveszteségeket kiheve rte a falu.

– *Tudsz magyarázatot adni arra, hogy mi történt?*

– Tudnék, de hosszú lenne.

– *Ráérünk…*

– A Bibliával kezdeném…

– *A Bibliával?*

– Abban szerepel az isteni parancs: szaporodjatok és sokasodjatok, töl tsétek be a Földet. Hát a mélyen vallásos palóc nép teljesítette azt a parancsot, és már az ezernyolcszázas évek végére bekövetkezett a túlnépesedés. hasz talan

irtották az erdőket, egyre inkább a négy-ötholdas törpe birtok lett az uralkodó. Ha a családnak volt kocsija, lova, a fiataloknak még akkor is munka után kellett menniük. A bátrabbak, a vállalkozók Kanadába hajóz tak, az elesettebbek, az ügyetlenebbek az alföldi nagybirtokokra szeg ődtek summásnak. Kapálták a kukoricát, napraforgót, egyelték a répát, arattak. Fél éveket birkahodályban, marhaistállóban laktak, hogy meglegyen a kitartásuk a téli hónapokra.

– *Ebből még magam is tapasztaltam, nem is keveset.*

– Aztán sorra nyíltak a szénbányák, acél, üveg és más ipart is telepítettek. De ahogy Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című könyvében megírta, a bányászat és az ipar nagy része idegen testként települt be Palócföldre. Külföldr ől jött a pénz, a szakember. Még a szakmunkásokat is importálták. Ki gondolná, hogy hatezer morva is érkezett? A kolóniákon villákban laktak a mérnök urak, a bányatisztviselők, s külön kaszinójuk volt a tiszteknek, s külön a segédtiszte knek. A palócokat ősszel, amikor több szén kellett, felvették, tavasszal pedig elküldték. Lakhatott a bolhás, víz, villany nélküli barakkokban. A falvak töb bségének életében a bányászat, az ipar megjelenése nem hozott észrevehet ő változást. Nagyjából ez volt a helyzet a második vilá gháború végéig.

– *Mondjad öcsém, ne kéresd magad.*

– Megszállt bennünket a kommunista orosz birodalom. Elkezd ődik az eszeveszett iparfejlesztés. Most már a palócot is beengedték a bányákba, a vasgyárakba, a különféle üzemekbe. Autóbuszjáratok hordták a férfiakat. A földeket pedig be kellett vinni a közös gazdaságba. És az állatokat is. A törpe gazdaságokat teljességgel és mindörökre felszámolták. A földeket gépek szántották, s az asszonyok kapálták. Így egy viszonylagos egyensúly és jólét alakult ki.

– *Akkor miért sopánkodsz?*

– Mert egy jó évtizeddel ezel őtt csődbe ment a kommunizmus építése. és ami nagyobb baj, hogy ezzel egy id őben csődbe mentek a bányák, a gy árak, a földet művelő, állatokat tartó közös gazdaságok is. Egyszerre omlott össze minden.

– *Most tehát nagy a szegénység?*

– Ezt azért így nem mondanám. A volt bányászok, ha elérik a kort v iszonylag szép nyugdíjat kapnak. Az asszonyoknak is juttatnak valamit. megtermelik maguknak a családok a legszükségesebbeket. Aprójószágot, malacot, kecskét tartanak. élnek egyik napról a másikra.

– *Mi hát a baj?*

– A bezártság. Az, hogy a földek nagyobb felén most kóró meg vadvirág terem. Évek óta parlagon hevernek azok a földek, amelyekért a nagyapa

vagy a dédapa vért izzadt a tengeren túl. Robbantják az üzemeket, kifos z-tották az istállókat.

– *És senki nem mondja meg nekik, merre induljanak?*

– Igazából senki nem tudja. Próbálják felújítani a régi mesterségeket. És az idegenforgalomra, a vendégfogadásra biztatják leginkább nemcsak a p alócságot, de az ország népét.

– *Nem rossz gondolat.*

– Palócföldön vannak is ilyen tradíciók. Ritka természeti szépségek, kastélyok, fürdők, történelmi s néprajzi hagyományok. De majd' elsírtam magam, amikor az Észak-hevesi és borsodi falvak ajánlkozását olvasva, egyre csak azt olvastam, hogy lehet esetleg vadászni, gombászni, gyönyör ű a csend, és az iskola vagy az óvoda konyhájáról is lehet ebédet rendelni.

– *Mindenki ad tanácsot, de senki nem ad kalácsot.*

– Valahogy úgy, ahogy mondja, Kálmán bátyám.

– *Azért ne rezelj be, édes öcsém. A jó palócok sok mindent kibírtak már eddig is. Nem féltem én őket. Jó ideig nem fordítják még a hátára azt a bizonyos képzeletbeli bankót, amelynek a közepén szerinted én pipázok. Szívós fajta a miénk. Csak szítsátok fel, ápolgassátok az önérzetét. Úgy látom, most valami nem tetszik neked…*

– Az az igazság, hogy én tulajdonképp gyónni jöttem, Kálmán bátyá mhoz.

– *Ha gyónni akartál, miért nem a szentkúti barátokhoz mentél?*

– Jártam ott is, de az igazságot nem mertem elmondani ott sem. Nem akartam megbántani a kedves ferences atyát.

– *És mi az a nagy titok?*

– Hát az, hogy jeles Mária ünnepek alkalmából a mi falunkon át csapatostól vonultak át a szentkúti búcsúsok. A templomi zászlókat is vitték, és minden csapat előtt a feszületet. Mi gyerekek pedig szaladtunk eléjük a Jézuska lábát csókolni. Én azonban elhagytam a csapatot, mert anyám figyelmeztetett, hogy ne csókoljam meg a Jézuska lábát, mert nagyon sokan csókolták már, és rajta van a bacilus. Hát, Kálmán bátyám, itt kapott el őször léket az én gyermeki hitem.

– *És ezt megírtad már?*

– Azt igazat megvallva: nem.

– *Amikor haza mégy, ezzel kezdjed.*

– Tetszik tudni, most a Millennium alkalmából egy csodaszarvas bron z-szobrot kapott a falunk.

– *Nem mondod komolyan, hogy még egy Millenniumot tartottatok! Árpád apánk forog a sírjában.*

– Most az országalapító István királyt ünnepeltük.

– *Ő is megérdemli.*

– Hát erről az új szarvas-szoborról azt mondják a kocsmában, hogy n agyon gebére sikeredett, sőt azt is, hogy szögletes lett a herezacskója, de azért megkedvelték a falubeliek, sőt büszkék is rá.

– *Palócföldön nem is lehetne másként. Előttem is megállnak, és elmondják, hogy zord az ábrázatom, és pipa illenék a kezembe a szivar helyett.*

– Hát a szarvas előtt én is megálltam és eszembe jutott, hogy fiatalabb éveimben én igazából vadászterületemnek tekintettem a falut. Afféle hitb izománynak, ahol én vagyok a földesúr. Ahol csak azért élnek az emberek, hogy nekem témát szolgáltassanak.

– *S ezt most bánod? Ezt akarod nekem meggyónni? Ha így van, kedves öcsém, akkor mégis menj a szentkúti barátokhoz. Ők a lelki szegényeket, az együgyűeket is szívesen kell hogy fogadják.*

– Észre se vettem, kiket bántok meg.

– *Az erő kegyetlen. Népekhez, fajtájához, barátaihoz, családjához, de legkivált önmagához.*

– Most, hogy már megvénültem, több bennem a szeretet. Legalábbis azt hiszem. De ha azt hallom, hogy régi palóc pajtásaim, ismer őseim közül valaki beteg, először az jut eszembe: ki kellene kérdezni, miel őtt végleg elmegy, és meglopottnak érzem magam, ha egy jó adatközl ő halálhírét hallom.

– *Mióta ember az ember, mindenki elvisz magával valami megőrzésre érdemes emléket. Tapasztalást. Mit gondolsz, ki fogja azt elolvasni, amit lustaság vagy a szűkre szabott idő miatt még papírra akartam vetni, de nem írhattam meg itt, Horpácson.*

– Meséljen róla, Kálmán bátyám…

– *Hová gondolsz? Aki a gyóntatószékben ül, nem sorolhatja a saját vétkeit!*

– De most egy olyan generáció búcsúzkodik…

– *Mindig egy olyan generáció búcsúzkodik.*

– Félve mondok ellent, de hallgasson meg, Kálmán bátyám. Hetvenedik évüket betöltötték, vagy túl vannak rajta azok az asszonyok, akik még uto ljára nem csak beöltöztek, hanem köznapokon és ünnepeken is hordták a népviseletet, akik csipkés főkötőben mentek a templomba, akik igazi guzsallyal mentek a fonóba, akik a patakban szapulták a ruhát, akik tehéntr ágyával kevert sárga földdel tapasztották a ház földjét, akik a szájukba vett és a tenyerükbe engedett vízzel mosdottak, akik mindent tudtak, és akiknek még személyes élményeik vannak a múltba vesz ő paraszti világból.

– *És azt hiszed öcsém, neked kell összegereblyézni minden emléket?*

– Sem ilyen öntelt, sem ilyen naiv nem vagyok. Utam során bebizony osodott, hogy sokan éreznek, gondolkodnak hasonlóan. Gömörben egy kihalófélben lévő falucskában a paraszt nagyapa összegy űjtötte és le is rajzolta a régi mezőgazdaság szerszámait; a lánya a szőtteseket gyűjti, a veje, aki

művészember, a paraszti háztartás különböző tárgyait, az unoka pedig a túlélés gazdasági lehetőségeit kutatja.

– *A mondottak alapján milyennek látod a palócság jövőjét?*

– Van, ami már végleg a múlté. Így a gazdálkodás, és ami vele jár. Van, ami még eleven maradt. A konyha, az ételek, a savanyúbab, a túrós lepény és a nyelvjárás is, főleg odaát, a szlovák részen. Talán a gondolkodásmód is, és a jellegzetes, vaskos palóchumor. A boszorkányhit is erősen tartja magát. Van, ami bemegy a múzeumba, vagy felkapaszkodik a színpadra. A tánc, az ének, a mese, a duda, a furulya. Régen két dudás volt egy csárdában, most egy dudás van Kétpón. És Pista bácsi már több riportot lát, mint birkát. És a kisgyerek felnőtt néniknek, bácsiknak mondja a mesét a bárnai farkasról. Elkezdődött a visszaszámlálás. Kálmán bátyám és a derék naprajzosok jóvoltából egyre többen veszik észre, hogy ezen az üzleten veszíteni is lehet.

– *Ezek szerint Madách neveltje vagy. Olyanformán bizakodol, mint Ádám a Tragédia végén.*

– Egy közmondás szerint a palócnak huncut hájjal van megkenve a pú pja.

– *Ez jó. Ezt még nem hallottam. De látom, hogy már vacogsz. Mit mondasz búcsúzónak?*

– Még mint gyerek hallottam, hogy ezelőtt több száz esztendővel a falunkban a Templomdomb alatt házépítésbe kezdett Tót Bertus. Ahogy az alapokat ásták, egy gondosan kitapasztott száraz vermet találtak benne, több véka gabonával. A búzaszemek megbarnultak, és csak találgatni tudták, hogy tűz közelsége, vagy csak az idő múlása okozta-e a változást. Megőrölni nem akarták, állatoknak odaadni sajnálták. Végül úgy döntöttek, hogy elvetik a veremben talált búzát…

– *Várj, kitalálom. A veremben talált búza jó termést hozott.*

– Különben mi értelme lenne a történetnek?

– *Hát Isten veled, barátom. Feloldozlak, és penitenciaként igyál meg egy féldeci borovicskát… Gyere el újra, de akkor már ne értekezz, hanem mesélj!*

Kovács Bodor Sándor

MONOLÓGIUM
Portréfilm Nagy Pálról
(III. rész)

Fiatal életünk egyik nagy élménye volt a Kassák Lajossal való találkozás. Itt találkoztunk vele, Párizsban. Őt már 1962-ben meghívta Párizsba az egyik tanítványa, aki talán nincs is olyan jó művész, mint Kassák maga, de aki befutott és világhírűvé vált. Viktor Vasarelyről beszélek, vagyis Vásárhelyi Győzőről, aki ilyen szempontból hűséges tanítvány volt, mert első dolga volt az a forradalom után, hogy mesterét meghívta Párizsba és szervezett neki egy igen jó kiállítást a Denise René Galériában, amely az egyik legjobb párizsi galéria volt. 1962-ben nem engedték ki Kassák Lajost, ott voltam ezen a megnyitón, ahol az utolsó pillanatig hitegették őt, rendkívül megalázó módon, hogy útlevelet kap, de nem kapta meg, és még a kiállítás estéjén odatelefonált és közölte Vásárhelyi Győzővel, hogy sajnos nem; végleg elmarad az utazása. Vásárhelyi majd szétrobbant a méregtől, ott álltam mellette, amikor is odalépett hozzá Szabó Gyula akkori magyar konzul – ő megérkezett erre a kiállításra – és már messziről a kezét nyújtva ment Vasarely felé. Vasarely ránézett – a maga nem tudom, 180-as vagy 190-es magasságából – és azt kérdezte, hogy maga kicsoda. Akkor mondta, hogy ő Szabó Gyula, a magyar konzul. Vásárhelyit elöntötte a méreg és azt mondta neki: *„Akkor tudja mit? Menjen az anyja…!"* – és nem fogott vele kezet.

1963-ban aztán mégiscsak sikerült Kassáknak Párizsba jönnie, feleségével, Klárival együtt. Nagyon szerettük Kassák Klárit is, aki sokat segített abban, hogy férje túlélje ezeket a nehéz éveket. Tanárnőként dolgozott és nagyon harmonikus, jó házasság volt az övéké. Kassák Lajosról azt mondták, hogy rossz természetű, nehéz ember. A mi tapasztalatunk ennek abszolúte ellent mond. Azt hiszem, arról volt szó, hogy ők sokan kezdtek Kassákkal, mint fiatal avantgarde írók és aztán mikor látták, hogy ez bizony egy nagyon nehéz, meredek út, akkor átmentek a könnyen járható, széles – és mindenki által használt – országútra. Ez bizony nem tetszett Kassáknak, és amikor megkérdezték a véleményét, azt ő nem hallgatta el…

Mi azt tapasztaltunk, hogy ő rendkívül figyelmes ember, s akkor már elég idős volt, hetvenen felül, ha jól emlékszem, de sok mindenre rákérdezett,

beszélgetett velünk, és néhány tanácsot is adott. De beszélt magáról is… és természetesen adott kéziratot. Azt mondhatom, a legnagyobb figyelem és szeretet volt benne. Nem volt ölelkező s, puszilkozós, hangoskodó ember. Szigorú, idős úr volt, aki ült a sarokban, de a szeméből sugározott az értelem és a szeretet. Később egy összejövetelen Bujdosó Alpár barátom előadása elején kijelentette, hogy bizony Kassákon is túl kell egyszer lépnünk, és talán most van az a pillanat, amikor túllépünk Kassákon, vagy Kassák műveín… És ez talán megtörtént; de mindig megmaradt szeretett apánknak.

*

A Shakespeare and Company több évtizede megvan – angol könyvesbolt. Ennek tulajdonosa jelentette meg Joyce *Ulysses* című regényét, melyet minden nagyobb kiadó visszautasított. Itt jelent meg el őször angolul, aztán pár év múlva franciául is. Azt hiszem, ez a regény a XX. század legnagyobb remekművei közé tartozik. Három nagy remekművet tartok igazán számon: Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényfolyamát, Joyce *Ulysses*ét, illetve Finnegans Wake és Szentkuthy Miklós *Prae* című nagyregényét. Nem rossz arány, hogy a világirodalom XX. századi három vagy négy remekműve között egy nagy magyar regény is van, a *Prae*. Igaz ugyan, hogy a magyar olvasó alig-alig ismeri ez utóbit, mert a legutóbbi kiadása jó húsz évvel ezelőtt jelent meg és a magyar irodalomtörténet sem a kellő helyén tartja számon. Ha számon tartaná, akkor odahathatna, hogy legyen minél több modern kiadása is és nem is törődnek Szentkuthyval, aki a XX. századi világirodalom egyik óriása éppen úgy mint Kassák Lajos, vagy Weörös Sándor.

*

Hát ez a 36 rue Bloquad ez volt a *Magyar Műhely* egyik szerkesztősége években keresztül. Az előző szerkesztőség az fönt volt a XX. kerületben. Ott nagyon megjártuk, mert egy félig romos házban béreltünk lakást és ugyan megkaptuk a hivatalos papírt, hogy azt a házat le fogják bontani, dehát teltek a hónapok, sőt az évek és senki nem akarta azt a házat lerombolni. Így mi sem mozogtunk, nem is reagáltunk ezekre a levelekre. Azután egy szép napon a Papp Tibor kollégámmal metróval felmentünk oda és a ház helyén egy romhalmazt találtunk. Ledózerolták azt a két-három házat és a lesimított földből egy *Magyar Műhely* lap állt ki – a címoldalt fújdogálta a szél. Ott veszett minden dokumentumanyagunk, levelezésünk…

Aztán hosszú éveken keresztül másutt béreltünk egy kis lakást, ahol a Műhelyt szerkesztettük. Az volt ennek az egésznek az előnye, hogy hazai íróbarátainkat el tudtuk itt helyezni. Akkor az rendkívül fontos, és rendkívül

nagy szó volt, hogy ingyen laktak Párizsban. Itt legalább 30–40 magyar író megfordult – főleg a fiatalabbak, de idősebbek közül is –, tulajdonképpen az akkori magyar irodalom színe-java ismerte ezt a címet. Hát ez a két szerkesztősége volt tulajdonképpen a *Magyar Műhely*nek. Azután már inkább magánlakásban szerkesztettük a lapot.

*

Idővel egyre nehezebben tudtuk a nyomdaköltséget összekoldulni és már alapítványok sem nagyon segítettek irodalmi folyóiratot, látható volt tehát, hogy ezek a támogatások el fognak tűnni. Elhatároztuk Papp Tibor kollégámmal, hogy kitanuljuk a nyomdász mesterséget és megpróbálunk egy kis nyomdát létrehozni. Ez részben sikerült, mert éppen hogy csak elindultunk és néhány gépet bankhitel segítségével megvettünk, amikor kitört a 68-as diáklázadás. Három hónapig nem dolgoztunk, sztrájkoltunk, tehát egy fillért sem kerestünk, ám a bankok utána ugyanúgy bevasalták az esedékes részleteket, amiket nem tudtunk kifizetni, úgyhogy csődöt jelentettünk, s otthagytuk a gépeinket abban a nyomdában.

Kovács Bodor Sándor felvétele

De hát a Sorbonne nemcsak arról híres, hogy itt osztják, ápolják, adják át a tudományt, elég nagy hírnévre tett szert 1968-ban is, mert ezt volt a francia diáklázadás központja.

Ez az udvar állandóan tele volt forrongó, forró fejű diákokkal. Mindenki itt beszélt, rengetegen szóltak a tömeghez. Itt szedték fel elsőször a macskaköveket és építettek barikádokat és innen indult ki az a megújulási folyamat,

diákforradalom, amely aztán tulajdonképpen Franciaország újabb el őrelépését eredményezte, hozta magával. Érdekes és én – ha mondhatom ezt – büszke vagyok rá, örülök neki, hogy két fontos forradalmat éltem meg… Nem „csak" a XX század nagy háborúját a 2. világháborút, hanem éltem meg Magyarországon, de Egerben az 1956-os forradalmat, és 1968 május á-ban a párizsi diákforradalmat.

1968 természetesen nemcsak Franciaország további fejl ődésére volt nagy hatással, de az én személyes gondolkodásomra is, hogy úgy mondjam fejlődésemre, vagy változásomra is. Akkor ugyanis végleg beláttam, hogy forradalmakra mindig szükség van, mert a társadalom bizonyos id ő után stagnálni kezd, elakad a társadalmi fejl ődés. Szükség van ezekre a nagy fe l-buzdulásokra, ezekre a válságállapotokra, hogy az ember bizonyos dolgokat belásson, levonja a következtetéseket és radikálisan továbblépjen.

A forradalom nem valami zilált veszélyállapotot jelent, hanem a társ a-dalom konvulzív változásának kezdetét.

*

1967-ben rendeztünk egy nemzetközi írótalálkozót, fiatal írók els ő nemzetközi találkozóját, aminek az volt a címe, hogy Atelier 1. Körülbelül 60–80 író jött el a világ minden sarkából Magyarországról is, s őt erdélyi magyar írókat is sikerült meghívnunk és ezt a következ ő esztendőben természetesen folytatni akartuk. A franciák hivatalosan is segítettek és 68 májusában lett volna az Atelier 2., amire szintén meghívtunk vagy 120 fiatal írót a világ minden tájáról, amikor is kitört a forradalom… Teljesen kétségbeestünk, mert szó sem lehetett arról, hogy a nagy nemzetközi találkozót megrendezzük, de nem tudtuk l e-mondani a találkozót, mert sok írónak nem ismertük a telefonszámát, a posta pedig nem működött. Úgyhogy kocsiba ültünk, literenként koldultuk össze a benzint barátainktól – mert a benzinkutak is zárva voltak. Összeszedtünk annyi benzint, hogy el tudtunk menni Belgiumba és 60 vagy 80 táviratot feladtunk a világ minden részére, hogy ne jöjjenek az emberek. Ennek ellenére beállított legalább 20–25 kelet-európai fiatal író, mert ők ki akarták használni, hogy végre francia meghívó levélhez jutottak, tehát szabadon jöhetnek Nyugatra.

*

Ott látod az Odeon színházat, 1968-ban, ott volt egy kit űnő magyar iro-dalmi est. Pár magyar költő, többek között Pilinszky, volt akkor Párizsban. Bent a színpadon Pilinszky János elhaló, mártír hangon olvasta fel verseit, kin t-ről pedig tódult be a füstgázbombák orrfacsaró illata; ordibálást hallot tunk, rendőrcsizmák kopogását… és bent Pilinszky elhaló hangon olvasta m űveit,

az utcán pedig forradalom volt. Ez olyan furcsa kontrasztot képzett, hogy magunkban azt kérdeztük: mi van, melyik az igazi?

A *Magyar Műhely* nemcsak folyóirat volt, hanem könyvkiadó is és mozgalom. Könyvkiadó volt, hiszen ezalatt 35–36 év alatt több mint 60 kötetet jelentett meg, főleg Nyugaton élő magyar íróktól, s természetesen saját könyveinket is kiadtuk.

1972-ben tartottuk az első Magyar Műhely Találkozót, ahová tulajdonképpen a lap munkatársai jöttek el a világ minden részéből. Amerikából éppúgy, mint Németországból, Magyarországról. Mindig hívtunk 8–10 hazai írót, mely során nehéz alkudozásokat folytattunk az akkori kulturális élet felelőseivel, mert ugye ők szerettek volna, megbízható, jó költő elvtársakat küldeni ezekre a találkozókra… Mi viszont a barátainkat akartuk kihívni, azokat, akiket nagyra tartottunk: Tandori Dezsőt, Esterházy Pétert, Erdély Miklóst, Orbán Ottót és másokat. Állandóan alkudozni kellett. A magyar kultúrpolitika küldött egy általuk megbízhatónak tartott költőt, mire mi kértük, hogy rendben van, meghívjuk, de akkor engedjék ki Erdély Miklóst is…

Tizenhét vagy tizennyolc ilyen találkozót szervezetünk. A nyugati résztvevőktől részvételi díjat kértünk, a hazai résztvevők viszont ingyen és bérmentve vettek részt ezeken a találkozókon.

Ezeken a találkozókon osztottuk ki a Kassák Lajos-díjakat is. A Kassák Lajos-díjat a művész özvegye, Kassák Klári alapította, de anyagilag hozzájárult a világhírű festő Nikolas Schöffer, tehát Schöffer Miklós. Érdemes végignézni a Kassák-díjasok névsorát, nagyon büszkék vagyunk rá…

Volt olyan találkozó, amelyen ott volt a párizsi magyar követ, ott voltak hazai főosztályvezetők, tehát ők maguk is konstatálhatták, hogy ez nem összeesküvés, politikáról nincs szó, viszont radikális avantgarde esztétikáról annál több. Talán ők nem tudták, hogy ez sokkal gyúlékonyabb anyag, mint egy politikai szólam… Na most ez a viszony tulajdonképpen eléggé nyíltan, mindenki előtt ismerten folyt, ezért aztán az emigráció jobb oldali része minket kommunistának kiáltott ki, a hazaiak viszont mindig azt hitték, hogy minket a Szabad Európa pénzel. Amikor világossá vált, hogy sem ez, sem az, akkor mindent kitaláltak ránk, hogy zsidók vagyunk, buzik vagyunk… ez az utóbbi fájt a legjobban.

Ezzel aztán nagyon sok hazai ellenségünk, rágalmazónk megbukott, mert mindent el lehetett mondani a *Magyar Műhely* akkor még ifjú és bátor szerkesztőiről, de azt hogy buzik, azt senki sem gondolhatta.

*

Részt vettünk az anyanyelvi konferencia munkájában. Az anyanyelvi konferenciát a hazai hatalom azért hozta létre, hogy valamilyen módon

megnyerje magának a nyugati emigrációt, viszont a mozgalom vezetői között nagyon derék nyelvészek, egyetemi tanárok voltak, akik valószínűleg nem azt akarták, hogy megnyerjék politikailag a nyugati emigrációt, hanem egyszerűen valamilyen létező csatornát hozzanak létre az emigráció és a hatalom között. Akkor már odahaza is sokat enyhült a helyzet, innen is sokan mentek haza látogatóba. Mi részt vettünk az anyanyelvi konferencia munkájában, ami miatt a nyugati jobb oldali és fasiszta emigráció újra éles támadást intézett ellenünk, s ez a mai napig – bizonyos fokig – folyik.

Ezeken a konferenciákon aktív szerepet vállaltunk, részt vettünk, hozzászóltunk, beszéltünk, a hazai barátainkkal együtt terveket szőttünk. Mindig fájt, hogy ezek a szájtépő emigránsok, akiknek az egész ellenállása abban merült ki, hogy tajtékozva szidták az országot, nem utaztak Magyarországra; tulajdonképpen azt sem tudták, hogy mi történik ott, milyen folyamatok mennek végbe, de bennünket lehazaárulóztak, úgy, hogy nem tudták, milyen kemény küzdelmet folytattunk. Olyan kemény küzdelmet, hogy időnként még az életünk is veszélyben forgott – de erről most nem akarok részletesen beszélni. A szombathelyi anyanyelvi konferencián, ahol én személy szerint azt mondtam, hogy most már felkérjük azokat az ávósokat, akik eddig itt felügyeltek, hogy hagyják el a konferenciát, menjenek el. Egy félreeső helyen – a megszervezett vacsora – előtt körülvettek és azt hittem, hogy ott, Szombathelyen a mesterséges tóba fojtanak. Ilyen szinten ment a játék, és én ma is meg vagyok róla győződve, hogy a rendszerváltás folyamatában a nagy világpolitikai áramlatok mellett az a munka is benne van, amit mi dialógus-politika címen folytattunk.

*

Cherveyben ülünk egy Champagne-i falucskában. Egészen véletlenül kerültünk ide és vettük meg ezt a vidéki házat. Amikor ideköltöztünk, akkor is itt lakott még a valamikori vízimolnárnak az akkor 80 éves lánya. Ez a kis, alacsony, hosszúkás paraszthaz vízimalom volt ugyanis, mert itt folyik az Artz folyócska, ami hajtott egy kereket, melynek erejével itt őrölték a búzát.

Itt azért csinálnak pezsgőt a középkor óta, mert a szerzetesek rájöttek, hogy a szőlő itt nem érik be, s pont emiatt a mostoha klíma miatt… és hát mit lehet ebből csinálni? Tehát ha nem lehet belőle bort készíteni, csináljunk valami mást. Így találták ki – a hátrányból előnyt kovácsolva – a pezsgőt.

Úgy voltam Cherveyvel magam is, hogy ha már itt van vidéki házunk, ezen az esős, nem túlságosan napsütötte területen, akkor én is megpróbálok belőle pozitív dolgot kihozni, s egy időben éveken keresztül ide jártam le dolgozni, írni, ami azért volt lehetséges, mert a kollégámmal Papp Tiborral hetente váltottuk egymást. Az egyik héten ő volt bent a nyomdában, a másik

héten én. Nos, amikor nem kellett bemennem a nyomdába, beültünk feleségemmel a kocsiba, lejöttünk ide és mivel általában nem sütött a nap, nem kísértett a gondolat, hogy milyen jól el tudnék napozni, elnyúlva a nyugágyban, hanem odaültem az íróasztalom elé – amely egyébként a Chervey környéki szőlősdombokra nézett – és nagyon sok szöveget írtam.

Műveim jelentős százaléka itt született. Ezért fontos nekem Chervey.

1968–69 körül vettük meg ezt a házat és amíg el nem váltunk – mert aztán később szétváltak útjaink Emiliennel, ez 83-ban volt – jó 15–18 évig írogattam itt. Nagyon jó barátok maradtunk, de elváltunk és ez a vidéki ház az Emilienné maradt. A párizsi lakás maradt az enyém és egy tűzpiros Ford Escort, ami akkor jelent meg a piacon. Emilien tudta, hogy ez nekem fontosabb, mert akkor már sokat jártam Magyarországra, ő pedig inkább a csendre, a nyugalomra és a kertre vágyott. Ezért lett övé Chervey.

Megmaradt a párizsi lakásom egész pontosan a Monrouge-i lakásom – Párizs peremén –, ahol nagyon jól tudtam, s ma is nagyon jól tudok dolgozni. Egyedül élek, tudod, tehát ez egy valódi alkotóműhely, senki és semmi nem zavar. Macskám sincs, kutyám sincs, sőt még egy cserép virágom se, hogy azzal se kelljen foglalkozni és teljesen az irodalomra tudjak koncentrálni.

*

Úgy vagyok az élettel, hogy abban kötelezően és elkerülhetetlenül van nyereség és veszteség, a szó szellemi, anyagi, fizikai és erkölcsi értelmében. Ha ezek nagyjából egyensúlyban vannak, azt nevezik boldogságnak, vagy harmóniának. Úgy érzem, hogy bármire gondolok – Cherveyre, a lakásomra, az elvesztett barátokra, az új barátokra –, azt mondom, a nyereség és a veszteség kiegyensúlyozódik, tehát valamiféle harmónia jön létre. Boldog embernek tartom magam.

Sokszor rákérdeznek: hol érzed magad otthon; hol vagy otthon; melyik a te hazád? Erre azt szoktam válaszolni, hogy az én hazám Európa; európai vagyok és hogyha tovább szűkítem a kört, azt mondanám, hogy Magyarország és Franciaország, mert mindkét országot hazámnak tekintem. Huszonkét évet éltem Magyarországon, és hát számítsd ki, mennyit éltem Franciaországban, mert ma 67 éves vagyok.

Ez a „kérdés" soha nem jelentette számomra azt, hogy választani kell. Azt jelentette – és ezt próbáltam meg jó néhány társammal együtt –, hogy valamiféle szintézist létrehozzak. Ezért mondhatom magam igazi európainak.

*

Az maszlag, „legenda", hogy valaki elfelejti az anyanyelvét. Aki szereti az anyanyelvét, beszéli azt, olvas könyveket, az sohasem felejti el. Nem kopik

meg az anyanyelv, nem esik le az ékezet, ugyanakkor az az állapot, az a kétnyelvűség, amiben én és legjobb társaim leledzünk az egy fantasztikus gazdagságot jelent. Azt, hogy én ismerem e két kultúrát, életem egyik nagy szerencséjének tartom.

Chervey felértékelődött bennem, tudod. Felértékelődött azért, mert itt vannak ezek a gyönyörű kövek; felértékelődött, mert nagyon szép szőlősdombokra látni; felértékelődött, mert a kertben van egy fa, ami nem is tudom pontosan, hogy milyen fajta, de az úgy susog, ahogy a magyar költészetben susogtak a fák évszázadokon keresztül.

*

Hát lejöttünk délre a TGV-vel, amely most már 3 óra alatt leér Marseille-be, s most itt vagyunk Triumph szigetén, Marseille-el szemben, hogy megnézzük milyen is ez a Mediterranium. Nem véletlen, véleményem szerint, hogy az emberi civilizáció egyik bölcsője feltétlenül ez a Mediterrán tengerpart.

Egyrészt vonz a nap, a természet, ugyanakkor vonz ez az ősi kultúra is. Itt érzem magam valóban elememben. Ezen a tájon úgy érzem mindig, hogy hazajöttem, hogy itthon vagyok.

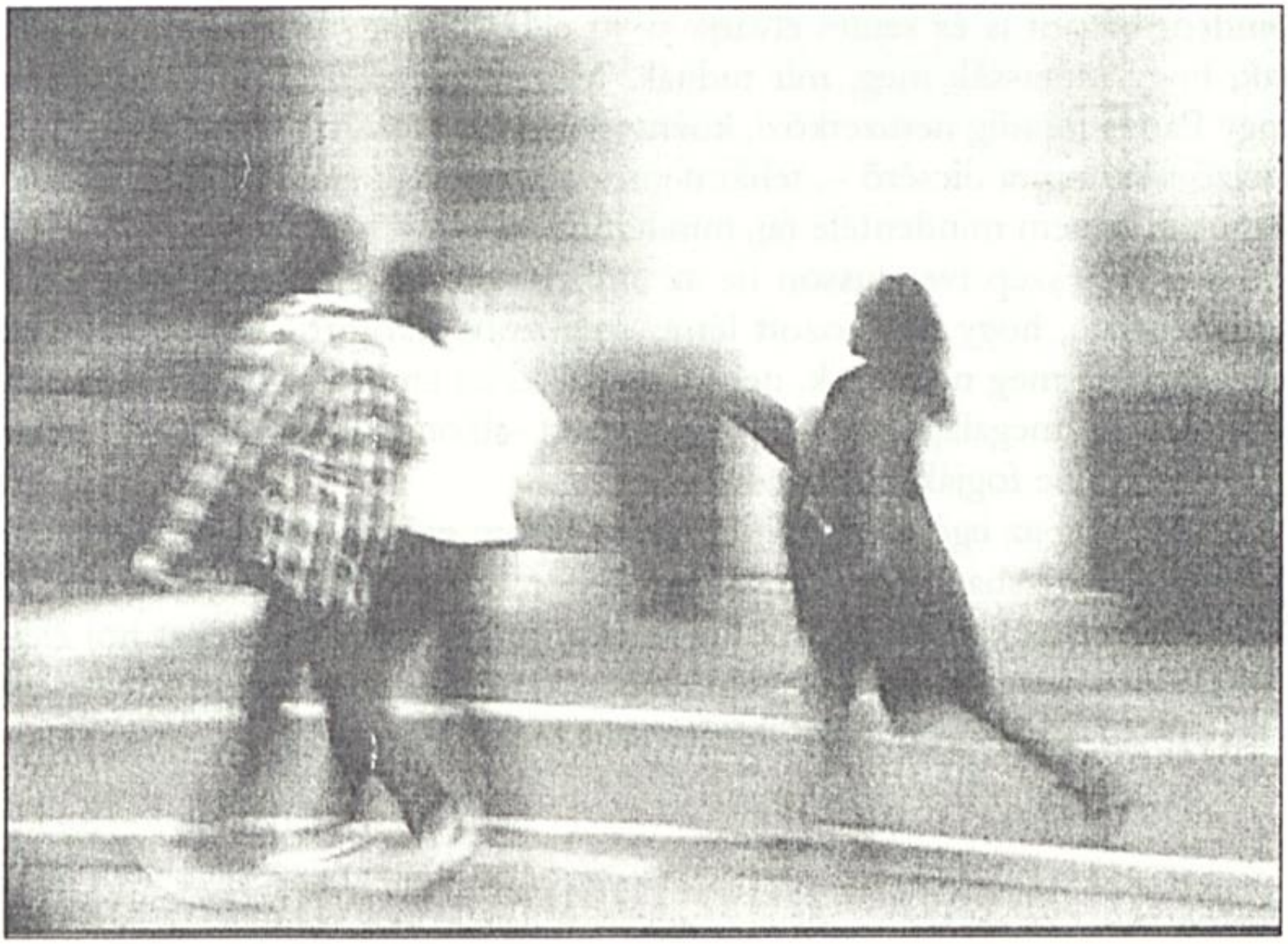
Akarva-akaratlanul, tudatosan vagy ösztönösen a tenger motívuma, a dél motívuma, a déli tengerpart motívuma nagyon sok művemben ott van.

*

Sipos Gyula (Párizs): – Palinak a szerepe azt hiszem, hogy nem feltétlenül a legfeltűnőbb, de azt hiszem, nélküle nem lett volna. Ez utólagos főhajtás, de akkor, amikor őt fiatal, néptanítós felbuzdulású, Németh Lászlós narodnyik nemzetnevelőként, apostolként és vízicserkészként megismertem, azok mögött volt az a nagyon kemény és elszánt tartás, amelyik a Magyar Műhely*t a vállán hordozta és amely nem engedett a nem sokkal később felismert igazából. Palinak a fejlődésében van a rejtély, hogy népnemzeti Tamási Áronos, Sánta Ferences ihletésű prózaíróból és a hóna alatt Németh Lászlóval körbejáró jövendő néptanítóból hogyan lett avantgardista művész. Ezt fejtse meg a lélekbúvár és fejtsék meg az irodalomtörténészek és történészek. Tény az, hogy nélküle egyszerűen nem lett volna így, nem lett volna így és nem lett volna ilyen sokáig. Ezt bármely történész így mondaná és a képmutatóbb vagy szentimentálisabb jóbarát ennek szintén nem mondana ellent; legyen hiteles, hogy magam malíciózusan mondom.*

Bujdosó Alpár (Bécs): – Nagyon sokan voltunk 56-ban és egyre kevesebben vagyunk azok közül, akik valahogy megmaradtak abban a gondolatvilágban, amit akkor valamennyien gondoltunk az egyetemisták közül és még kevesebben lettek, akik ezt az egészet megpróbálták elméletileg vagy elvileg is megfogalmazni. Na most, Pali tartozik a

kevesek közé, aki ezt tökéletesen megtartotta magának, pontosan emlékszik rá és irodalmilag vagy irodalmi eszközökkel vagy szövegeszközeivel ennek a mélyére is ment később. Ő valahol egész biztosan mindent politikai dolgot, irodalmat, társadalmi dolgot valahol az erkölcs végéről tud felgöngyölíteni. Úgy tűnik, hogy az utóbbi időben egy kicsit háttérbe szorult az ő és az én irodalmi tevékenységem is. Megöregedtünk. Most inkább visszatekintés formájában életrajzokban – nem is tudom, hogy nevezzük ezeket – próbáljuk ugyanazt elmondani, amit az irodalmi szövegeinkben tettünk. Én jobban örülnék neki Palinál is, hogyha inkább az irodalmi, az alkotói szövegekre kerülnénk vissza.

Kovács Bodor Sándor felvétele

Ez a lüktető nagyváros rengeteg meglepetést tartogat, nem lehet elaludni, mindig dolgozni kell, versenyben marad az ember. Azt szoktam mondani, hogy ez egy akkora trágyadomb, hogy ha egy magot leejtenek és az még csíraképes, biztos, hogy ki fog csírázni. Ha tehát valaki tehetséges és valami kis szorgalom van benne, akkor biztos, hogy viszi valamire művészileg, emberileg. Itt a Képzőművészeti Főiskola környékén is – különösen itt ebben a negyedben – rengeteg kis galéria van, jobbnál jobb galériák,

képzőművészeti kiállítótermek, és hogyha ebbe bekukucskál az ember, akkor némi magyarázatot kap arra, hogy miért volt mindig Párizsnak ez a rendkívül erős vonzása és fontos szerepe az emberi gondolkodás történetében. Úgy gondolom, hogy ennek sok összetevője van, de itt egyet jól lehet konstatálni, mégpedig azt, hogy itt a legrégibb, úgynevezett primitív művészet alkotásai és a legújabb absztrakt kép sokszor ugyanabban a galériában egymás mellett van elhelyezve. Egyrészt azt bizonyítván, hogy ez az összeházasítás sikeres lehet, másrészt azt, hogy semmiféle előítélete ne legyen az embernek semmilyen művészi megnyilatkozással szemben. Mondom, Párizs egyik titka az, hogy mindent elfogad és nem csak elfogadja, hanem mindent bátorít is és szinte elvárja az itt élőktől, hogy valamit produkáljanak, hogy mutassák meg, mit tudnak. Másodikként azt is megemlíteném, hogy Párizs mindig nemzetközi, kozmopolita város volt – természetesen ez a jelző számomra dicsérő –, tehát nemcsak a franciák éltek itt és érezték jól magukat, hanem mindenféle faj, mindenféle náció.

Hogy egy szép ívet fusson be az ember élete itt lehetséges. Még azt is hozzátenném, hogy mit hozott létre: dolgozott, alkotott, s lehet, hogy azt pillanatnyilag még nem értik, nem fogadják el az emberek, de ha értékes és gondolatilag megalapozott, jól kivitelezett alkotásokról van szó, akkor előbb-utóbb be fogják azt fogadni.

Addig, míg az egészségem megvan és bírom erővel, addig nem hagyom el Párizst. Párizsban élni önmagában élmény és érdekes. Majd az élet eldönti, hogy öregkoromban hol fogok élni, hogy az utolsó éveket hol élem le. Egyelőre nemigen foglalkozom ezzel a kérdéssel, mert nagyon remélem, hogy 10–20–25 jó évem van – hiszen még csak 67 éves vagyok.

Gyöngyösi István

IDŐUTAZÁS, AZAZ TÉNYKÉPEK A KILENCVENES ÉVEK MAGYARORSZÁGÁRÓLA STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

Írásomat hosszabb meditáció, töprengés előzte meg. A társadalom és a gazdaság folyamatai korunkban annyira bonyolultak, szövevényesek, az információk, számok, tények pedig oly' szerteágazóak, hogy szinte lehetetlen a teljes képet felrajzolni, legfeljebb egy-két pontját tudjuk megvilágítani. Az elemzés gyakorlatának csínját-bínját Nógrád megyében sajátítottam el, az ott tanultak segítenek, amikor országos és nemzetközi értékelést készítek. Jelen írás mégsem a megyéről, illetve a „körülölelő" észak-magyarországi régióról szól, hanem országos folyamatokról, s ebben megtalálható a megye helye, szerepe.

*

„Költői kérdéssel" indítva: a mindennapi életünket átszövő gyorsuló időben, viharos gazdasági és társadalmi változások felértékelődött jelenidejében, feltárható és elbeszélhető-e a múlt, mint az „élet tanítómestere"? Vagy amiként a Mindentudás Egyetemének egyik előadásában Romsics Ignác akadémikus a történetíró dilemmájára utalva kérdezte, hogy megismerhető és elbeszélhető-e a múlt objektív módon úgy, ahogy azt a természettudósoktól elvárjuk, vagy meg kell elégednünk a valószínűsítésekkel, igaznak látszó, ám egzakt módon bizonyíthatatlan állításokkal? A múlt annyiféleképpen interpretálható, amennyiféleképpen akarjuk? Válaszunkat jelen írásban a statisztika segítségével fogalmazzuk meg, a megfigyelt tények, számok világának objektív feldolgozásával. A statisztikai adatok, mutatók, ábrák széles tárházával valós helyzetelemzést lehet nyújtani közérdeklődésre számottartó, társadalmi és gazdasági életünket jellemző folyamatokról. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy egy fejlettebb világot, megújuló gazdasági és társadalmi értékrendet kínáló Európai Unió kapujához érkeztünk. Megmérettetünk, s nem találtattunk könnyűnek, országunk elindulhat egy megújuló élet felé. De mi most maradjunk a rendszerváltástól napjainkig tartó tizenkét évnyi idő tény és eseményzuhatagában.

*

Időutazásra hívom a kedves olvasót, a tények birodalmába, viszonylag nagy utat kell közösen bejárnunk. Az 1989–2001. közötti évek nem a régmúlt idők

megszépítő messzesége, hanem az éppen magunk mögött hagyott, karnyújtásnyira lévő, tovatűnő, sorsfordító éveink múltideje. Sokan és sokféleképpen emlegetjük „új időszámításunk" kezdeteit, kinek-kinek tapasztalata, ismerete, megélt emlékei alapján. Azt hiszem a várakozásba mindig több romantika, s egy kevés eufória is vegyül, aztán ránk köszönnek a kikerülhetetlen, makacs tények. Einstein örökérvényű gondolatával: nemcsak hogy olyan jósnő nincs, aki a jövőt tudná, ám olyan jósnő sincs, aki a jelent tudná.

Emberi természetünkhöz hozzátartozik a gyakori és sommás ítélkezés, olykor talán nem is gondoljuk, hogy az elmúlt évek, évtizedek, de még inkább a XX. század második felének társadalmi és gazdasági történései mennyire nincsenek még a komplexitás igényével, az ok-okozat feltárásával, elemzően feldolgozva. Információs társadalmunkban még az oly sok információnak hitt gondolat is csipetnyi, korlátozott a tudásunk, megnehezült szelektálásunkat pedig érzelmi gondolkodásunk motiválja.

Mai, gyorsan változó világunkban egyedüli bizonyosság az, ami megtörtént és valóságtartalmát, megörökítették, betűkbe vagy képekbe „zárták". A múlt – számokkal, statisztikákkal nem jellemzett – történései nem egyszer átértékelődnek, megváltoznak, új jelentést kapnak, extrapoláltságuk lényegében ellehetetlenül, következménynélkülisége pedig folyamatosan lebegtethető, ki és megmagyarázható. A múlt tényeit reprezentáló statisztikai adatok sohasem pontosak százszázalékosan, mégis folyamatosan arra törekszünk, hogy minél nagyobb megbízhatósági szinten tudjunk objektív, hiteles, kellő pontosságú adatokat közölni, és a felhasználók számára ez legyen mindig egyértelmű, világos és megismerhető.

Az ismert bölcselet szerint mindenen a változás törvénye az úr. E sommás megállapítást a kilencvenes, valamint ezredforduló éveiben lezajlott magyarországi és vele együtt számos más „sorsunkban osztozó" ország társadalmi és gazdasági életét érintő gyökeres átalakulások híven tükrözik. A honi rendszerváltás része egy világváltozásnak, a bekövetkezett fordulatnak tetten érhetők a törvényszerűségei, átalakul társadalom, gazdaság és velük együtt minden, ami kihat minden ember mindennapi életére.

Az 1990–2001. évek társadalmi és gazdasági folyamatai, tényei még korántsem tekinthetők történelminek. A KSH rendszeres időszakonként és évről-évre megfigyeli azokat, s számszerűsíthető eredményét – metamorfózisos átalakulásról, nemzetközi körülményekről, társadalmi, demográfiai, nemzetgazdasági tényekről, regionális valamint megyei, kistérségi folyamatokról, háztartásokról, családok helyzetéről stb. – összehasonlítható adatokba foglalja és számait, elemzéseit publikálja az ország politikai, gazdasági vezetésének és a közvéleménynek. A 2002 nyarán megjelent legfrissebb

kiadvány, melynek címe *Magyarország 1990–2001*, a rendszerváltás óta eltelt tizenkét év nemzetközi, társadalmi és gazdasági folyamatait veszi bonckés alá. Részben, mint az elemzés egyik készítője, ám úgyis, mint az összefüggésekben búvárkodó, a folyamatok mélyére pillantó és gondolatait leginkább a Szent István Egyetem hallgatóival megosztó tanár, olykor tollforgató szakíró, megkísérlek néhány fontosabb tényt közreadni, szemezgetve a széles kínálatból, a legfontosabb összefüggések bemutatásával.

FÖLDTÖLTE, NÉPFOGYATKOZÁS

A társadalom lényege az emberi viszonyok összessége, némi leegyszerűsítéssel a társadalmat mi valamennyien együtt alkotjuk. A Föld népessége az ezredfordulón mintegy 60 millióval meghaladta a 6 milliárdot. 1950-ben a világon 2,5 milliárd volt a lélekszám. (A rendelkezésre álló adatok szerint a világ népességszáma a századvégeken a következők szerint alakult: 1700-ban 623 millió, 1800-ban 917 millió, 1900-ban 1608 millió fő. Az adatok jelzik, korábban egy évszázad is rövidnek bizonyult, hogy a népességszám megduplázódják, a múlt században fél évszázad már hosszúnak.) A növekedés a jelzett ötven év első négy évtizedében gyorsult, a kilencvenes években némileg lassult. Két ázsiai óriásban – Kínában és Indiában – a Föld népességének 37,5%-a él. A világ népesedése lényegében az ellentétek világa. hazánk lakossága jelenleg a világ népességének 1,7 ezrelékét képviseli (húsz évvel azelőtt 2,4 ezrelékét tette ki), viszont a magyar gazdaság a világtermelés 2,7 ezrelékét állítja elő.

Magyarországon a népesség száma a 2001. februári népszámlálási adatok szerint 10 millió 197 ezer főt tett ki, ami egyes becslések szerint 2002 elejéig 10 millió 165 ezerre apadt. Országunk népessége a születések számát meghaladó halálozások következtében immár 21 éve folyamatosan csökken. (1980. elején a népesség száma 10 millió 709 ezer volt). A mérséklődés a nyolcvanas évtizedben 3,1%-ot ért el, s bár a kilencvenes években ennél is nagyobb természetes fogyás következett be, az úgynevezett külső vándorlás egyenlege – hasonlóan a legtöbb nyugat-európai országhoz – népességtöbbletet eredményezett (kb. 200 ezer fővel), így a népességszám 1,7%-kal lett kisebb. E folyamatot nemzetközi tükörben vizsgálva, a népesség tényleges lélekszáma az Európai Unió valamennyi országában emelkedett, ugyanakkor a tagjelölt országoknak csak a felében regisztráltak növekedést. A népesedési tendenciák hátterében az alacsony termékenység mellett a magas halandóság, valamint a születéskor várható stagnáló-csökkenő átlagos élettartam áll.

Ezer férfira hazánkban az 1990. évi 1 081-el szemben 2001-ben 1 102 nő jutott, ám ez különösen a férfiak magas halandóságával van összefüggésben. Az elemzés azt mutatja, a nőtöbblet meghaladta a második világháború utáni évek magas értékeit.

NÉPMOZGALOM

Még egy jellemző „képlet": amíg a népességből a 15 évesnél fiatalabbak aránya az 1990. évi 20,5%-ról 2001-re 16,8%-ra csökkent, addig a 65 éves és idősebb korosztályé 13,2%-ról 15%-ra nőtt. Megváltozott tehát a népesség korösszetétele, az időszak alatt a 35–39 évesek száma esett a leginkább. A 20 évesnél fiatalabbak minden korcsoportjában mérséklődött a lélekszám. Folytatódott társadalmunk elöregedése, tovább nőtt a lakosság átlagos életkora.

A mai, minden értelemben atomizálódó korban felerősödtek azok a kedvezőtlen népesedési folyamatok, amelyek már korábban is megfigyelhetők voltak a magyar társadalomban. makacs tény, hogy folytatódott a születések számának hullámzásokkal tarkított, ám alapvetően csökkenő trendje. Soha annyi kapcsolatteremtési lehetőség, mint egy táguló világegyetemben, mégis drasztikusan visszaesett a születésszámot is jelentősen meghatározó házasságkötések száma, mégpedig a nyolcvanas években 30, a kilencvenes években további 43%-kal. A boldogító igent kimondó párok száma a tizenkét évvel azelőttinek a kétharmada, s az alacsony színvonalat tekintve már a „nyugat-európai mintától" is lényegesen elmaradt. S az is napjainkra jellemző sajátosság, hogy fiataljaink évekkel prolongálják a házasságkötés idejét, az először házasságra lépő menyasszonyok átlagos életkora az 1990. évi 22 évről egy évtized alatt 25 évre, a vőlegényeké 24-ről 27-re emelkedett. Kérdezhetnénk, visszaköszön a múlt? A nők általában 25–29 évesen, a férfiak 30–34 évesen kötnek házasságot. Az újraházasodás is csökkenő tendenciát mutat, 1990-ben 18 ezerötszázan 2001-ben nem egészen 20 ezren kötöttek másod, harmad vagy többedízben házasságot, ami közismerten nem más, mint a reménykedés diadala a tapasztalatok felett.

Az elmúlt években az együttélési szokások jelentős változását tapasztaljuk. Egyre inkább tért hódít az élettársi kapcsolat: 1970-ben 62 ezer, húsz év múlva ennek duplája 125 ezer, a legfrissebb adatok szerint ma már több mint háromszorosa az egy emberöltővel azelőttinek.

A megszűnő házasságok közel harmada (2001-ben 31%-a) válással, kétharmada pedig özvegyüléssel ért véget. A megkötött és megszűnt házasságok

különbsége 1990-ben 23 ezer, 2001-ben pedig csaknem 35 ezer volt. Ezer lakosra 2,4 válás jut, s e mutató az elmúlt negyedszázadban – kisebb hullámzásoktól eltekintve – évről-évre lényegében állandósult. S egy másik mutató: ezer fennálló házasságra átlagosan 11 válás esik. A házastársak 20–24 éves korban válnak a leggyakrabban, a válások 30%-át e korosztály tagjai képviselik. A férfiak váláskori átlagos életkora 39, a nőké 36 év volt. A gyermektelen válások aránya 1990-ben 29,5%-ot, 2001-ben 38,7%-ot tett ki. A válások 6%-a két évnél rövidebb, ugyanakkor 22%-a húsz évnél hosszabb időtartamú házasságoknál következett be.

A TÁRKI-ISSP 1994. évi reprezentatív felmérésének adatai szerint gyermekes családban a házasság mindenáron való fennmaradását elfogadók aránya legmagasabb a 0–7 osztályt végzettek körében volt (55%), míg az egyetemet végzett nők 8, a férfiak 27%-a vallotta e nézetet.

1990-ben 126 ezer, 2001-ben 97 ezer élveszületés volt hazánkban. A kettősiker-szülés szám ugyanezekben az években 1 379 illetve 1 334 volt. (2001-ben 53 hármasiker-szülés és egy négyesiker-szülés történt). A csecsemők 51,5%-a fiú volt, s e mutató megfelel a többéves aránynak. 1999 mélypontot jelentett a 94 ezerhatszáz élveszületéssel. Házasságból 70%-ot képviselt az élveszületések aránya, 30%-uk pedig házasságon kívül született. (1990-ben ez utóbbi arányszám 13 % volt.)

Ezer szülőképes nőre 2001-ben 38 élveszületés jutott. A 2001. évi termékenységi szint mellett 100 nő mindössze 131 gyermeket hozna világra élete folyamán, messze elmaradva az egyszerű reprodukciós szinttől. Számítások szerint ilyen termékenységi szint mellett felnövekvő gyermekgenerációk 36–37%-kal maradnak el az anyai nemzedékek számától.

A születésszám lassuló ütemű csökkenése mellett tovább csökkent a művi terhesség-megszakítások száma. 1990-ben 90 ezer, 1995-ben 77 ezer, 2001-ben 56 ezer művi terhesség-megszakítást végeztek. Ezek 15–49 éves nőre 22, száz élveszületésre pedig 58 jutott, mindkét mutató számottevő javulást jelez. Elgondolkodtató viszont, hogy több mint 6 és félezer abortusz esetében 19 év alattiak voltak a fiatalok.

DIVATOS STRATÉGIÁK

A demográfusok az ezredforduló egyik legfontosabb népesedési dilemmájaként a gyermekvállalásban történt stratégiai váltást jelöli meg. Mint annyi mindenben, évszázados tradíciók, szokások immár a múlté, így jelen példánkban a korai házasságkötés mellett a fiatalon vállalt anyaság. nem

volt jellemző az akaratlagos gyermektelenség, mindenki kívánta a gyermeket, általánossá vált a kétgyerekes családmodell. Viszonylag elenyésző volt a házasságon kívüli születések száma, s alacsonya 30 év feletti gyermekvállalás. A kutatások adatai azt mutatják, hogy a 25 év alatti korosztályok termékenysége kevesebb, mint a felére esett az elmúlt évtizedben. Tény az is, hogy a későbbi gyermekvállalás kevesebb gyermek megszületését is jelenti. Pedig már a nyolcvanas évek végén a nógrádi családok jellemzőiről írt tanulmányomban az első alcím így hangzott: *A gyermek a tőke, az unoka a kamat.* Beszélhetünk valamiféle új, a fejlett világtól átszivárgó divatról, életünkben megváltozott prioritásokról, egzisztenciális kihívásokról, a szabadidő más irányú eltöltésének igényéről, kitudhatatlan és bizonytalan jövőről, csak egyről nem feledkezhetünk meg: a gyermekvállalás kiapadhatatlan, mással nem pótolható, az ember örök boldogságforrása. Természetesen vannak objektív differenciáló tényezők, úgymint a városok státusza, a település nagysága, az iskolázottsági szint emelkedése. A kutatás megerősítette azt a feltevést, hogy a férfiak magas iskolai végzettsége kedvező hatással van a női gyermekvállalásra, főleg ha a partner végzettsége a férjénél alacsonyabb.

Egy 2001. évi vizsgálat rámutatott, a 25 év alatti nők mintegy 10%-a, a férfiak 15–20%-a gyermek nélkül szeretné leélni az életét. Egy évtizeddel korábban végrehajtott európai termékenységi és családvizsgálatban mind a nők, mind a férfiak körében még 1–3% volt a gyermektelenséget önként vállalt fiatalok aránya, a kívánt gyermekszám pedig mindenütt elérte, vagy meghaladta a 2 gyermeket.

Mintha elfeledkeznénk a bölcs tanításról: „Az életet nem örökbe, hanem használatra kaptuk."

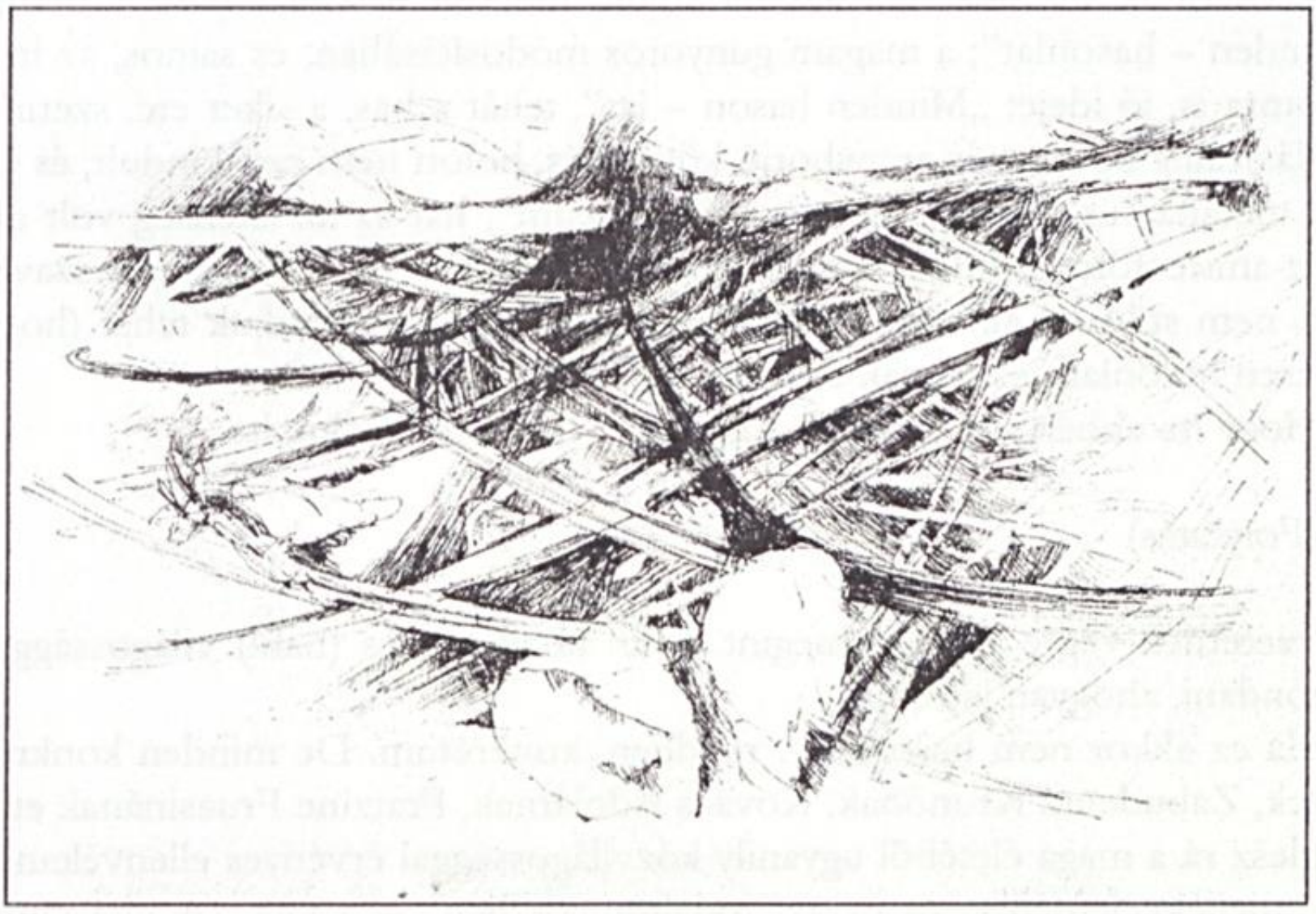
Bár abszolút életpárti vagyok, röviden érintenem a halandósági viszonyok változását az elmúlt évtizedben. Az 1993. évi több mint 150 ezer halálozás hosszú évtizedek legmagasabb értéke, a 2001. évi 132 ezer pedig az utóbbi évtizedben a legalacsonyabb. Emelkedés és csökkenés egyaránt megfigyelhető volt az évek folyamán. Ezer lakosra 1990-ben 14, 2001-ben 13 haláleset jutott, ez utóbbi az EU tagjelölt országok között az egyik legmagasabb arányszám. A férfiak halandósága az elmúlt néhány évben nagyobb mértékben javult, mint a nőké, s életkor szerint a középkorú férfiaknál a legjelentősebb a már-már drámai szintet elért halandósági ráta csökkenése.

A csecsemőhalandóság is számottevően javult, ezer élveszülöttből 1990-ben 13,1, 2001-ben 8,1 halt meg egy éves kora előtt. Ezen belül az utolsó évben a mutató értéke a leánygyermekek esetében 7,5, a fiúknál 8,7. A honi csecsemőhalandóság a javulás ellenére magasabb, mint a nyugat-európai országok többségében.

A halandóság alakulása tükröződik a várható élettartamban. 2001-ben ez a mutató a férfiaknál 68,2 év, a nőknél 76,4 év volt. Mindkét érték három évvel haladta meg az 1990. évit, de továbbra is jelentős a különbség a két nem várható élettartamában. A legfrissebb statisztikai adatok szerint egy hatvan éves férfi várható élettartama 76, egy ugyanilyen korú nőé 81 év. A halandóság j avulása azt is jelenti, hogy reprodukció nélkül is lehetséges folyamatos és tartós népességgyarapodás Magyarországon.

FORRÁSOK:

KAMARÁS Ferenc: *Demográfiai kihívások Magyarországon, Az „Ezredforduló-Magyar valóság-Cenzusok"* című konferencia előadása, Balatonfüred 2002. október 14–15.
Magyarország 1990-2001, KSH, 2002.
Magyar Statisztikai Évkönyvek
Nemzetközi Statisztikai Évkönyv
Nők és Férfiak Magyarországon, 2000, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2000.

Halmos Klára: Gondolatfoszlányok az elmúlásról III., 27×37 cm, tusrajz, 2000–2001

Tandori Dezső

PERIFÉRIA CENTRUM

I. Nincsen hasonlat

Keszthelyi Rezsőnek

Nem mondhatom el mindenkinek, hát neked próbálom akkor, írótársam, egykori szerkesztőm, miegymás. Nem úgy, ahogy Szép Ernő tette a *Néked szól* bevezetőjében, száz év távolába belekeresve, hátha talál még „olyat", ki őt egyáltalán megérti.

Intézzünk el minden elintézhetetlent, amíg még élünk.

Ahogy divatos ürességgel formázni szokás ezt: „Ne bízzuk a." (Ez a stílus már reklámszövegekig süllyed.)

Először is: címünk. Ha azt mondjuk, nincsen hasonlat (lásd Goethe, „Minden – hasonlat"; a magam gunyoros módosításában, és sajnos, az irodalomra is, jó ideje: „Minden hason – lat", tehát a has, a siker etc. szerinti latolás zajlik bőszen, és aranyborjú-környűlés, holott nem ezzel indult, és ha van metafizikus élmény, ha van „szimbóleum", hát az az istenség volt az, akire-amire fölesküdtünk, amikor írónak álltunk… ne lovagoljunk szavakon, nem stílussal akarom dolgom eladni itt), ha azt mondjuk tehát (hogy nincsen hasonlat), ez is csak az egyik oldalról tartható.

Hogy mi ebben a nagy baj, a nagy eleve-baj, erről szólok itt.

(Folytatás)

Szeretnék végre valamit megint olyan közérvényes (hah!) világossággal elmondani, ahogyan látom.

Ha ez akkor nem hasonlat… rendben, konkrétum. De minden konkrét félnek, Zabudeutz Krunónak, Kovács Adolárnak, Fratzine Fruzsinának etc. meglesz rá a maga életéből ugyanily közvilágossággal érvényes ellenvéleménye, mellékvéleménye, és ez az irodalmi „életben" – a vita. (A vita című nyomorult műfaj. Többnyire nyomorult. Hivatalos hozzászólókkal, bele nem értőkkel, jobbra hivatottakkal stb.) Tehát ha nem hasonlat az,

amit saját átélésemből elmondok itt,

és egy pillanatra felejtsük – de majd visszatérünk –, hogy a legnagyobb baj ez:

az Olvasó vitákat, Nagy Kérdéseket, aktualitásokat stb., paneleket kap, „rém bensőséges titkokról" értesül, így élvezkedik, eleve így óhajtja elfogadni az irodalmat,

a legnagyobb baj az, hogy az Olvasó azt mondja:

élményeim nekem is vannak, hagyjuk, mit élt át az író, szeretnék valami kristályos végeredményt,

miközben alig célzódik meg olyan kristályos végeredmény, mint a fél-sikercentrikus írók (Graham Greene stb.) nagysága, így tehát bármi közérvényű elméleti összefoglalást adok, fenyeget a balszerencse, hogy érdektelenségbe fúl,

mert „ordít" belőle, hogy ez az én magánátélésem,

saját hasam szerinti latolás stb.

Ez van abból, ha nem hasonlat, hanem konkrétum a kiindulás.

Közérdekessége azzal nyíródik el, hogy a „köz" (az Olvasó) másféle „álalános kérdésfelvetésekhez" lett hozzászoktatva.

Mindegy. Ez akkor, amivel kezdem, nem hasonlat.

(De hát kezdjem végre!)

(Folytatás)

Hát nem is tudom.

Ez volt a kafkai kiindulás is. (Kafka-nemzet vagyunk. Mindenki Kafkát ad ki, mert Kafka jól elkél, és nyilván „nagy nívó".) Már „benne vagyunk", ahogy – szintén sokszor elmondtam – apám az I. világháborúban beúszott ott az itteni ajánlás illetőjének szigetpartjáról a tengerbe, hunyt szemmel és hanyatt, csakhogy a teheneket is ott itatták, azon a partszakaszon, és ahogy apám hirtelen, már nyíltabb vízen, kinyitotta a szemét, reménytelen sűrűségben úsztak körötte a marhalepények. A szél okán.

Így esküdtünk föl az istenségre… lettünk írókká… történt ez-az… s így vagyunk ott a tehénlepény-tavirózsás vízen… és akkor lebeghetünk hanyatt, kezdhetünk vad gyorsúszásba, ez a tenger (ez az irodalmi helyzet) nem a mi tengerünk (nem a mi helyzetünk)…

És mégis ez a mi helyzetünk.

(Folytatás –: kezdés)

Helyzetünk? Már akié. Hát igen. Egy kivételes rétegé: nem. S az irány: ebbe a kivételes rétegbe kell tartozni.

Először is: ebben a helyzetben kell valahogy tempózni, valamicskére jutni. Gyönyörű kiindulás.

(Előrevetett végkövetkeztetés)

Végkövetkeztetésünk ez lesz:

rendben van, nem hasonlat, amit mondunk; ezt el is tudjuk ismertetni; azt, hogy ez konkrét átélésünk, tehát – bocsánat – írói kifejezmény. De:

hogy ez „hogyan megy át" (a rivaldán), azt már nem mi határozzuk meg. A tehénlepény-tavirózsa-helyzet, a tömérdek kész anyaggal bevonatott tengerfelszín stb.: egy olyan „piac" (mert efféléket kell pofába kapnunk, egész jónak itt helyekről: „ez a piac, kedves barátom, írókám!"), melynek felvevő oldalát nem művelték „ki", ismétlem, kész Nagy Kérdésekre tették harapóssá és a leghihetetlenebb divatbóvlikkal mint irodalommal árasztották el, illetve enciklopedikus tudásvágyát növelték meg, s így jön az – szintén, itt is elmondtam –, hogy „élményem nekem is van, írókám, kedves barátom, elmész a te átéléseiddel a…" – s ekképp bármennyire nem hasonlat is, amivel indulunk, a végén csak az van: vagy vevő rá az Olvasó (a szakmai is: Olvasó),

vagy sem,

vagy elfogadja hasonlatnak, vagy nem fogadja el, lévén hogy

igazság

ebben a mai helyzetünkben csak a közmegegyezése igazság lehet, s ott – például szerény személyemnek – be kell érnie annyival, hogy miközben – és – miközben, már csak olyasmi helyét „jelölnék ki" (a régi 1949–1989 közti beidegzések alapján), hogy neki ez a kor már „mint az öreg Toldinak az ez-meg-az".

Tehát hiába, következtetjük vég (divatosan szólva), hogy nem hasonlat az, amiért egyáltalán tépjük írógépünket (számítógépbillentyűinket), a végén mégis esetlegességbe fullasztódik.

(Folytatás)

Az irodalom (az írás) végső soron mindig tünemény kérdése volt… mint a kis nefelejcs, enyész (Berzsenyi, az ő háza elejét igazán nem érheti kifogás… legföljebb az övét is: érdektelenség, ma). Tehát egybe-tűnhet itt: mi hasonlat, mi nem, talán magunk is kavarjuk. (Ennyit hozzunk fel önellenünkbe is. Meg: mit cifrázza?!)

Nem cifrázom.

Ami, kiindulópontként, s e cikk „lényegeként", nem hasonlat, a következő négy tétel.

Hallottam (általam itt nem titkolt helyről, számomra hitelesről):

1./ soha ilyen olcsóra nem kezelték a magyar irodalmat még;

2./ értékben a magyar irodalom még soha ilyen igénytelenül és olcsón nem adta magát.

(Mindenütt tisztelet a kivételeknek. De ahogyan mondani szokás: a tatai szénben is van „valamennyi" urán és gyémánt, ezektől azonban „ő" mégis a tatai, brasosowkai, chupentamangói fekete szén. S így vagyunk, akik közé magamat sorolom, olvasóinkkal… vannak… 17-en, 53-an… plusz 11 szakdolgozatíró, meg netán 1500–3500, aki nevünket jobb összefüggésben hallotta, ám aztán slussz.)

Ehhez egy közelim hozzátette:

3./ nincs ma irodalom igazán, csak a reflexió van; az, hogy mi micsoda (ki és kik szerint micsoda; hogyan fontos etc.), és ez fontosabbá válik az irodalmi művek testi-lelki valójánál!

Valamint: hozzátettem ehhez én…

(Az „én" ám adjon alkalmat, hogy ezt ne vitacikknek tekintse senki. Ez, ismétlem, írói átélés eredménye. Oly jelentéktelen fog maradni! Mentsen fel engem ám bárki a „füstmiláni borús kedély" ürügyével.)

(Nem vitacikk, mert jócskán én akarom folytatni még, részletezőbben, történetibben. Tehát várjuk be.)

Ergo *4/*:

Régebben úgy mondtuk volna: az átpolitizált irodalmi helyzet nem tűri (nem kedveli) az irodalmi művek komor kedélyét. (Mészöly Miklós mondogatta: „engedjék meg nekem a tévedés jogát…" A komorságot etc.)

Ma így mondanám: fogalmam sincs, hogy az átmicsodált irodalom (alulvett, alul-adott irodalom, reflexiótérré tett irodalom) mit tűr nehezen, de – ha Olvasó tekintődik – végül az író személyes átélését tűri nehezen (veszi rosszul, löki el).

Mármost tételeink (haha!) itt mennek át hasonlatba.

Szép, szép, hogy átélted mindezt, írókám, de annyi – nálad okosabbnak vett, s talán okos, mert nem mond ki efféléket, mint te itt – okosabb ember mond kerek tételeket, húz meg egyszerű „frontvonalakat"… akkor itt te ne függetlenkedj, ne akard az irodalmat holmi szentséggé tenni, melynek külön birodalma van…

Hohó. De ugyanaz a Goethe, akinek mondását cáfoltuk, mondta szintén: „Hogy a költőt megérthessed, / költő-honba kell majd menned."

Senki sem megy költő-honba itt és ma.

Azaz: „mindenki" (tatai szén) beéri a konkrét harcok mai, 50–100 éves múltú, még régebbi múltú lecsapódásaival (szóválasztás tetszőleges!), beéri a metafizikus létélmények abszurd megfogalmazásaival (ez már Mészölynél is kétes volt!), beéri a… be, igen, a jó-jó-még-irodalomnak-is-vehető való világgal.

Beéri… és sorolhatnánk… mivel és hogyan. De akkor mi kellene helyette?

Semmi. Mert Olvasó jól akarja érezni magát. És amiképpen nem lehet a legabszurdabb közszórakoztató műsorokkal sem kezdeni a kultúra- és kultuszbírálatot, hanem a közönség (Olvasó) hülyérevettségének teljesen logikus (ezen belül fölösleges) eseteivel kellene kezdenünk… az ömlesztett sokaság híranyaggal, a haverkodó hangnemekkel, az okos-kutya-jó-kutya-feladatok borzalmas primitívségeivel, mindenek agyonelemzésével, hol is aztán pontosan az ellenkezője is „kijöhet" a dologból… tehát egy általánosan alacsonyra vett „szellemvilág" van; az ügyeseknek az ehhez való haszonelvű(nek is nevezhető) alkalmazkodása van; a bölcseknek (tudomány, kritika ily szellemdolgokban) az öntérmeghatározó (önmaguk által már nem is érzékelt) téralakítása van; és ebben van az Olvasó, tisztelet a tatai uránnak és a tatai gyémántnak. (Szegény Tata, nem rólad van szó, az egyik legkecsesebben erős íróhely vagy te.)

Természetes, hogy a következő kérdések jönnek elő így (a dolgozat írójának tevődnek fel):

1./ …

(Az átmeneti befejezés reményében)

Tehát:

…valóban komolyan gondolja a dolgozat szerzője, hogy olyan kérdéseken kellene eltűnődnünk, hogy „mint a kis nefelejcs, enyész" (vagyis hogy minden csak jelenés stb.)?

Itt közbevetem: hogy számomra mit jelent ez a „minden csak jelenés" (tünemény, tehát tűnik és ez nagy bánat), kifejtem vagy itt legközelebb egyszer, vagy másutt.

Ezért gyűjtőcíme ezeknek az írásoknak a *Periféria Centrum*. Igyekeztem mindig demokratikus lenni; egyesíteni a még érthetőt a talán-szintén-megérteni-érdemessel. Kudarcokat vallottam.

Tehát az én írói átéléseim a következők (hogy menekülés és kibúvás vádja itt se érjen):

a) volt valami reménytelenért folytatott küzdelem, igyekezet… adjuk a legjobbat, minden hibásságunk ellenére;

b) volt, hogy volt egyáltalán ilyen képzet, lehetőség, volt „minek ellenében";

c) kiderült, van egy áthatolhatatlan „ruganyú" felület-világ, mely ellen hiába (lásd Kafka, József Attila etc.);

d) maradt, amit a régebbi, „rabság-világ" rossz néven vett, de tűrt: a magánjellegbe-vonulás…

Nem folytatom. Itt jönnek a valódi átélések. S a közmegegyezés mankója, járókerete, visszakacsintásai *nélkül* kellene az írónak a saját fájdalmát s örömét mindennél jobban visszaadhatnia!

Hogy mindene sorra elvész;

hogy életével rendezetlenséget, árvaságokat (nem árvagyerekekre értem) fog hátrahagyni;

hogy mind e bajai még enyhületeknek fognak érződni megannyi fenyegető rémségnek majdan-közepette;

és így tovább.

Személyes átélésnek nevezem: ahogy te magad változol. Igen, látszólagos szabadságodnak ebben – bánat az ára. Aztán hajrá, lesz, ami lesz, ami megváltozott, nem változhat vissza… elmúltak legjobb időid. (Beckett: *Az utolsó tekercs* – ?)

Csak úgy sorolgatom a valóban személyesen átélt, nem metafizikus abszurd mélyű bánatok (na ja, „bánatok", más szó is használható) változatait.

Kinek ki. Nem azt mondtam, hogy vallomást teszek.

Csak egy technikai kérdésről még.

Hagyom, mennyi bánat van az írói kifejezésben magában! Hogy azért, mert (Nemes Nagy Ágnes) nincs kivel szót váltanod, s akkor nyilván nincs is, megpróbálsz „mégis" szót váltani… holott kettőt tudsz („tandorisan", hogy e gúnyszót magunk is használjuk, tudjuk, nyitva hagytunk egy „*1./*"-et stb. Maradjon ám nyitva, nem vagyunk tudósai e tárgynak sem), kietlenül tudod jobb rossz-óráidon:

az a beszéd is hiábavaló, ami az elmaradt beszéd helyett jön;

az se lenne jó, ha e fölismerés „jegyében" élnél mindegyre.

Ergo világos, hogy se Zabudeutz Krunó nem a partnered a végső kérdésekben (sőt, talán inkább csak azokban az), se Kovács Adolár (egyikük túl specifikus, másikuk túl fiatal még, na ja, ezek nem volnának kategóriák, azért!), se Fratzine Fruzsina nem lelkedzett veled ugyanabból. Mégis, mégis próbálkozni kell.

Egy technikai kérdésről.

Írónak feltétlen jó, ha nem áll ott, hogy vagy arról kellene beismeréseket tennie, mely dolgok vannak a füle mögött, vagy arról, mely „galád" terveket forral érvényesülése érdekében, s ehhez a formát ügyesen forgatnia (kell).

Írónak jó, ha vannak olyan tragikus (víg?) élményei, melyekről bátran beszélhet úgy, hogy semmi vétséget nem követ el (*omerta*ilag, ízlésfelszínileg stb.) – ellenben itt bele kell pakolnia kosarába, ahogy a praktikus német mondja, a meg nem értés (ah, ódon fogalom!) holtsúlyát szépen. – S elmondottaink, így, együtt, mind: a Periféria Centrum.

(Egy eldönthetetlen kérdés még)

Kormos István – mesterem nem, de másokkal együtt nekem is hatalmas jótevőm, irodalmunknak oly áldása, hajdani, ami nefelejcsként enyészett, soha vissza nem tér, ilyen soha – mondta: felkértek egyszer, írjak „a napilapba" valami mezőgazdasági verset. Vidéki fiú vagyok, kirázom ujjamból. Hűha, ami ebből lett! Írtam, mondja Kormos, a kukoricáról. El is ment valahogy, magamnak se volt botránycső, de az az érzés…! Halálosan szántam azokat a szegényeket, akik tényleg írók lennének, *aztán* mégis ily igénytkielégítően kelletik írniok.

A magyar irodalom – tehénlepénydolog – beúszott mára egy ilyen folyamatos kötelezőgyakorlat-sorba. Magam is efféle dolgozataimmal. Magam sem vagyok, végső elemzésben, kívülálló.

Mennyire nem!

Ez is kukorica-vers lenne hát?

Az is, nem is.

Ha nem ama tényleg-létezésed, mindennapjaid, (Ottlik) amaz istenségadta lelked által kidolgozott tragikus (egy darabig vígságos) témákról van szó, mint (nálam) a verebek, a mackók… ha felejtem, hogy manapság pl. „a napilap" (nem is „a" napilap már végre) nem kényszerít semmire… hogy ily cikkre sem kért fel senki, hogy a napilapok egyikében nagybetűs alcím lehetnek medvéim… az irodalom szellemi szabadságának hihetetlen világa *is* megvan nálunk ma. Leírtam: viszonylagos biztonságban érzem magam (mert rég biztos lehetek abban is, mi nem lettem, leszek én „itt" soha, de meg se céloztam), ergo kevésbé érdekelnek a közkérdések. A Periféria Centrum tehát réges-rég indulatok nélkül íródik bennem.

Sőt, ha az „íródik" helyett le merészeltem volna írni, hogy „írul", teljesen szabad lennék, s mint a felhő.

Bánom is én, egyébként, ha oly sok szerencsétlen igyekvő váltaná át a fellegkénti közlekedést mindenféle földi akadálykerülgetésekre, csingilingis vagy csingilingi nélküli ügyességi versenyes célbaérésre.

És mindazonáltal…

Ebben meg vagy némán egyetértünk, vagy menjünk szét.

(S ami nagyon ellenem szól, igen, amitől a legesendőbb vagyok már-már mániákus periféria-centrumos „elemzéseimmel")

…ki a csoda tudja csak megérzékelni is, nem hogy felfogni, mit jelentett
Poe korában egy amerikai-délvidéki deltavidéki ház, értékben,
mennyi volt egy kolumnista jövedelme,
mi volt az író belső méltósága…
…jöhetnek válaszok: nem sok,
jöhet a válasz, hogy azért bizony a közérzet függött attól, hogy…
…ám erre mondom: a holló-bravúr mellett mit törődöm én Poe közérzetével…
…hanem jön: Berzsenyi bánatát élénken el tudom képzelni…

Tehát sok minden jön összevissza, mert az irodalom élete mégis virágos rét lenne, vegyes-erdő… és épp azt nem érzem, hogy itt és ma igazi virágos rét lenne, vegyes-erdő… inkább olyan ipari csatorna, melyből a bedobált motorkerékpárokat és flakonokat kiszűrik ugyan, mégsem ivóvízként ömlik végül – a Rajnába.

(Rajnába – csak azért mondom, mert az Emsche efféle mibenlétéről láttam egy megkapó „riportfilmet". Az irodalom igazi istenségének színe előtt nyilván a mi itteni és mai kis esetünk, helyzetünk se jelentősebb, mint az Amazonashoz képest az Emsche, netán a Herne-csatorna ügye. Hanem mi itt és most élünk.)

Faludi Ádám

GIMNAZISTA KORÚ LÁNYOK ELBICIKLIZÉSE NYÁR ELEJI NAPON A GYÉR FORGALMÚ UTCÁRA NYÍLÓ ABLAKOM ALATT

Barátom hajnal három tájban csengetett, alighogy kezdtem elveszteni a kapcsolatomat a kézzelfogható dolgokkal. Talán fél órája, hogy elaludtam, de a kíváncsiság nyomban talpra ugrasztott, még sincs vége a világnak, miféle éji ragadozó tévedt erre, hogy álmomat prédaként szaggassa millió darabra? Az ajtóban pepita bőrönddel a kezében a barátom állt, s a szemével akart mindent elmondani. Kék-fehér kockás bőröndje, mint egy összecsukható sakkkészlet doboza lógott a bal kezében, láthatóan súlyos teherrel a belsejében. Kék, fehér királyok, és királynők tömege zsúfolódhatott össze odabent, készen arra, hogy bármely pillanatban egymásnak rontson egyként és csapatostul, ha valaki hadrendbe állítja őket a szétnyitott bőrönd pepita csatamezején. Az élet sakkja volt ez, csak királyok és királynők mérkőztek benne egymás ellen, semmiben nem hasonlított arra a stratégiai játékra, amelyet az idő hasznosnak vélt eltékozlására használtak szerte a világon. Észrevétlennek tekinteni az időeltolást, akár a Torinói Lepelben és a túlvilágban hinni. Egyetlen bámulatba ejtő sakkot láttam eddig életemben egy kerti asztalon. Két másik távoli barátom, akiket csak filmről ismertem, elmélyülten imitálta a fondorlatos gondolkodást egy olyan sakktábla előtt, amelyen minden figura fehér volt. Mindkét ellenséges csapat minden egyes tagja, ráadásként a csatamező minden egyes négyzete is. Nem akadt senki és semmi számára menedék, akár egy igazi háborúban. Közben Nutopia himnuszának csendje. Ilyen sakkal játszani, messze nem önámító időtöltés, hanem spirituális kinyilatkoztatás.

Barátom letette a bőröndöt, s nem próbálkozott tovább, hogy a szemével mondjon el mindent.

– Elhagytam a családomat, itt fogok lakni nálad – közölte. Érződött, hogy hosszú megfontolás, és számtalan próbafogalmazvány előzte meg ezt a sallangmentes, lényegre szorítkozó mondatot.

– Rendben – válaszoltam, s beirányítottam a szobába.

Ernst Jandl, első fázis: „ha egy barátod felkeres / és a padlóra fekszik / feküdj mellé és mondd magadnak: / megosztott padló félig oly kemény."

Barátom kinyitotta a bőröndjét, amelyben látszólag csupán két pár zokni, és egy magányos alsónadrág hevert egymás mellett. Valójában kék és

fehér király meg királynő figurák ármádiája töltötte meg zsúfolásig ezt a bőröndöt, felkészülten az örök küzdelemre. Indulatok tömege szabadult ki a bőröndből, amint felpattant a két zár, papírok lebbentek a lakásban, megrezdült a függöny, enyhe huzat vonult a konyha irányába, s fordult vissza, miután nem talált semmit.

– Ilyenkorra csak a víz nem fogy el soha – mondtam a huzatnak, majd a barátommal hamarjában nyugovóra tértünk, a beszélgetést reggelre halasztva.

Jandl, második fázis: „ha egy barátod felkeres / és az ágyadra jogot formál / feküdj a padlóra s mondd magadnak: ő legalább puhán pihen."

Sörrel álmodtam, s nyitáskor már a boltban sürögtem, hogy ne csak víz legyen otthon. Vettem szendvicsnek valót is, és mire a barátom felébredt, egy terített szék állt az ágya mellett.

– A nők emelt fővel jönnek, és nagy pofával mennek – bukott ki belőle egy tegnapi filozófiamaradvány, amikor felült az ágyon. Ilyen savanyú képet ritkán látni, elmenne boralapnak bármely alföldi síkon, állapítottam meg magamban. Válási gyakorlatom messze meghaladta az övét, át tudtam érezni a helyzetét. Ittam a sörömből, hogy még jobban átérezzem. Úgyszólván eltulajdonítottam tőle mindazt, amitől lesújtva érezhette magát, olyan elemi erővel áradt szét bennem a sörrel az együttérzés. Örültem, hogy megreggelizett, nekiajándékoztam a néhány napos kord nadrágomat, meg a derékszíjamat. A derékszíjamat egy lószerszám készítő gyártotta az útmutatásaim alapján évekkel korábban. Szoros kapcsolatban álltam ezzel a szíjjal, elérkezett az ideje, hogy megváljak tőle addig, amíg kapcsolatunk összetartó erejét képes új viselőjének átadni. Próbáltam lelket verni a barátomba minden lehetséges, és általam ismert módon. A nyitott ablakon a lassan mozgó falevelek sustorgása, és a madarak hangja hullámzott be mindazokkal a hangokkal, amelyek a nyaralásba száműzöttek után maradhat egy városban július elején. Az ablakom alatti keskeny utca amolyan demarkációs vonalként osztotta kétfelé a várost, én a megmaradt falu szélén laktam, az utca másik oldalán pedig már az emeletes házak tömbjei magasodtak. Így alakult. Egy gondosan megépített kockavár, amelyiken hajnalok hajnalán a jól irányzott apuka keresztülgázolt az ágy felé lopakodóban. Efféle rendben magasodtak ezek az emeletes házak szemben velünk. Gimnazista korú lányok bicikliztek el feszes trikóban, feszes nadrágban, és őrjítően lassú tempóban az ablakom alatt. Mutattam a barátomnak, hogy az égvilágon semmi sincs veszve, egyes szerelmek már úgyis régen pocsékba mentek, de a tartalék kimeríthetetlen, soha nem érhet a végére az ember, bármily szorgos is. Nézett egy darabig a lassított felvétellel nyíló rózsabimbókra, aztán kettényitotta a bőröndöt, a padlóra borította, s hadrendbe állította rajta a királynőket és a királyokat.

Kezdte rekonstruálni az utolsó ütközet ballépéseit, s közben aprólékosan beszámolt okról, okozatról, tologatta a kékeket, tologatta a fehéreket, s a gimnazista korú lányok ismétlődő elbiciklizésére ügyet sem vetett. A játszma vége megismétlődött.

– Most mihez fogsz kezdeni? – kérdeztem tőle.

– Nálad fogok lakni – válaszolta.

Ernst Jandl, harmadik fázis: „ha egy barátod fölkeres / és kiutasít a lakásodból / zokszó nélkül menj el és mondd magadnak: / nagy szerencse, hogy nincs hidegebb."

Sörrel álmodni, rendszerint bizonytalan tegnapot jelent.

Pintér Lajos

ÁLOMI TÖREDÉK*

Áprily:
vadludait néz, lili.
Jékely:
tavon a jeget lékeli.

**A verset álmomban írtam. Bár szeretem Áprily és fia, Jékely Zoltán költészetét, de azokban a napokban nem foglalkoztatott efféle vers terve. Álmodni szoktam, de álmaimat reggelre rendre elfelejtem, mint herendi porcelán csészét, elejtem.*

Néha beszélek is álmomban, fiaim néhány mondatomat már feljegyezték. A valóság ezekben a mondatokban: mint amikor egy képet szétvágunk, és utána rosszul illesztjük össze darabjait. Álomi zűrzavar, rendetlenség. De ebben a versben rend van, és valamiféle igazság is. S nagy tél, ha már Jékely a horgász, lék alól fog halat, s fölöttünk járnak a vadludak is.

ÍGY SŰRŰBB

Mottó: „Nagy Laci adott 500 forintot saját zsebéből."
(Szilágyi Domokos)

A párizsi füzetbe írom,
fut a toll e fura papíron:
:mint róka-fiak a róka-lyukban,
mint űrrepülő a csillagokban.

Ruttkai Éva a Lilla-versed
milyen gyönyörűen mondta, 1976-ban
az Eötvös Kollégiumban, fenn,
milyen magasan, milyen mélyen:

mint róka-fiak a róka-lyukban,
mint űrrepülő a csillagokban.

Csokonai rokona, Dsidáé,
vagy dzsidával átszúrt poétáé,
dúld föl most ezt az égi kincstárt:
hol minden van még és semmi nincs –

hol vashatosok a csillagok.

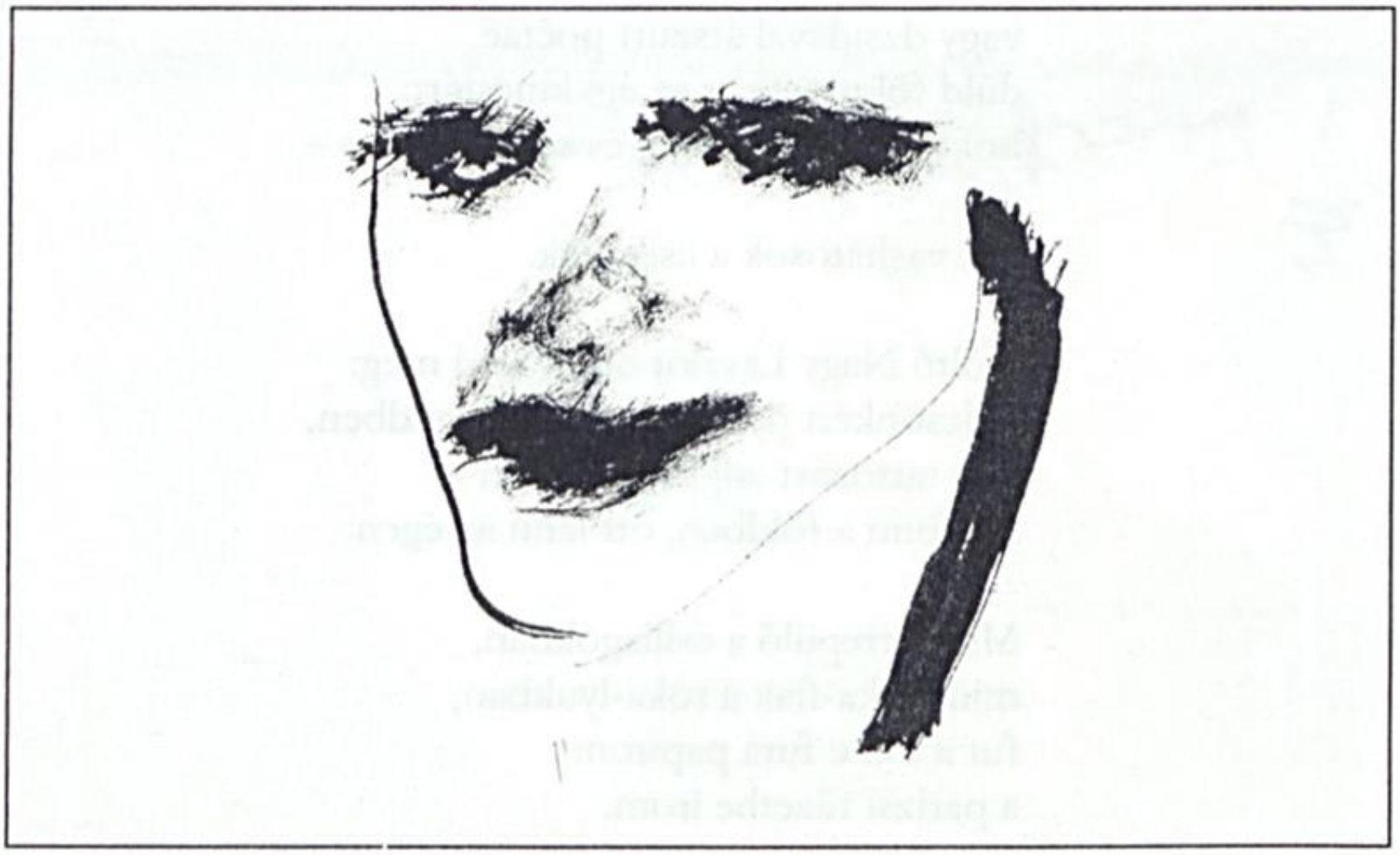
Költő Nagy Lászlót ott keresd meg:
kölcsönkért ötszáz forinttal kezedben,
régi tartozást adj meg szépen –
ott fönn a földben, ott lenn az égen.

Mint űrrepülő a csillagokban,
mint róka-fiak a róka-lyukban,
fut a toll e fura papíron:
a párizsi füzetbe írom.

PIROS-FEKETE KÖRHINTA

Rozsdált emlék
a réz tanya,
apánk epeíz,
csak földünk anya.

Fölemelt fővel
áll a mák,
csontjaink között
ne rágna rák.

Irra (Israel Velázquez): Fellini's faces' sorozat (I.), 80×60 cm, tus, 2001

Cseh Károly

KORÁN SZÜRKÜL

Születésnapi sorok

Tél zordul rám:
az ötvenedik,
    s a hajdani házak
    kéményeikkel
úgy hullnak le
az emlékezet
korán szürkülő
égboltjáról
    váratlanul
    a fénytelen, vak
    semmibe,
mint találat érte
ellenséges
repülőgépek.

2002. december 6.

SZENTESTE

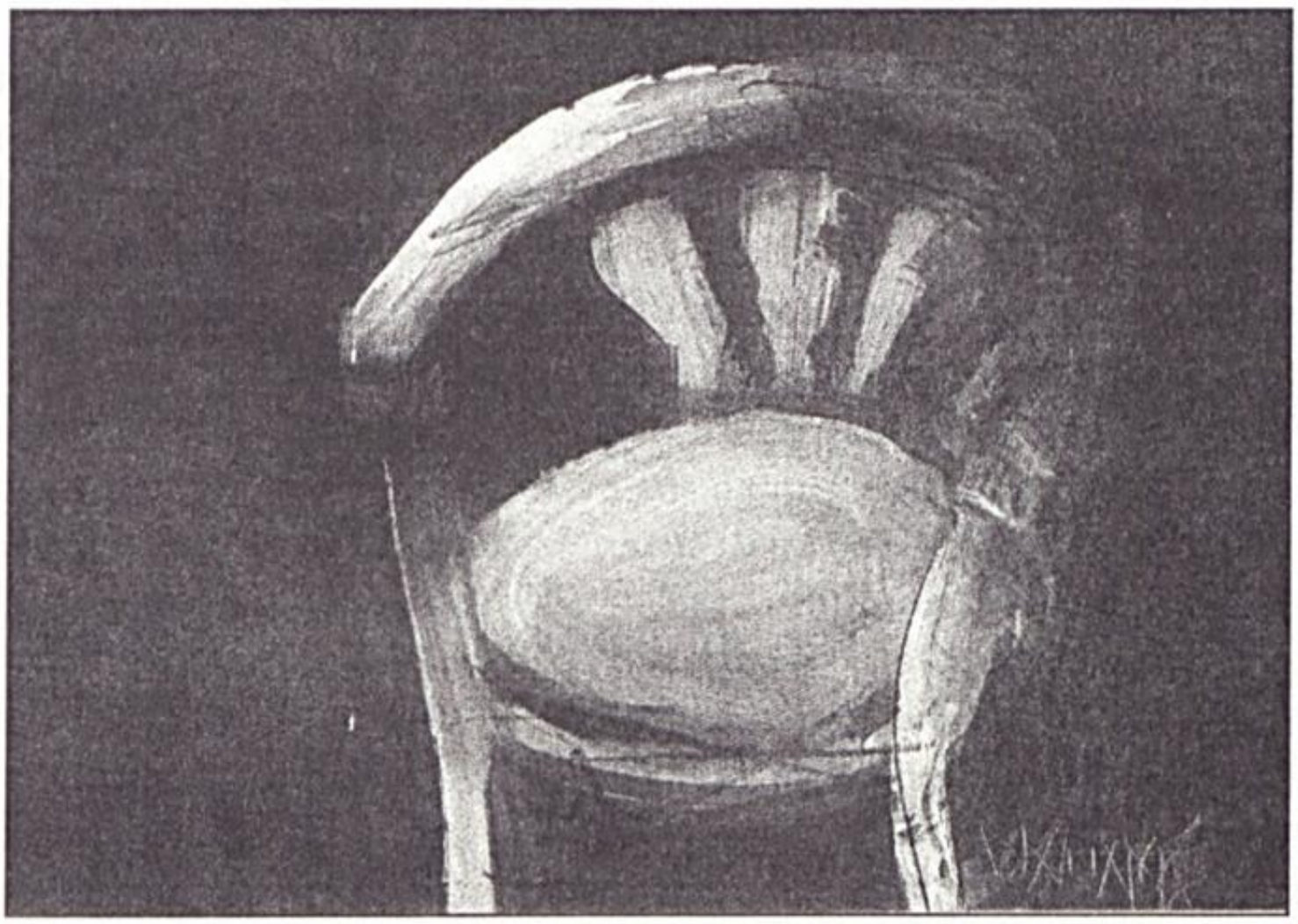
Kisvárosi, téli képeslap
Estefelé,
mikor harangok szavába fullad
utcákon, tereken a balkáni, vásári lárma,
ódon kistemplomtornya dereng a ködben:
szárba szökkent,
zsenge Luca napi búza;
s olyan finoman remeg,
mint az iránytű,
itt a legmélyebb sötétben,
hol hidegen pernyéllik a hó,
és pelyhe úgy kavarog
mintha túlélő legyek
járnák boszorkánytáncuk;
itt remeg,
itt fluoreszkál egyre fénylőbben:
szenteste már
sarjadó vetés zöldjét igézi.

MINDENSZENTEK

Mozdulatlan és mégis
habot ver a halál,
akár a tenger –
fehér krizantémokkal
tűzdelték körül
a sírok betonkeretét,
fölöttük mindenszenteki mécsek
aranyszögével kivert az este:
hajózó szemeknek csillagkép lett.

Kéri László: Viadorszív, 45×64 cm, tus, 2002

Parádi Tamás: Jó estét kertünkben, 50×70 cm, gouache, pitt, 2002

Bakonyi István

GYEREKIDŐ

Serfőző Simon regénye

A hatvanadik esztendejét betöltött költőről, Serfőző Simonról régóta tudjuk, hogy nemcsak költő, de regény- és drámaíró is. Természetesen ma is az jut eszünkbe először róla, hogy a Hetek elnevezésű költői csoportosulás tagja, mára még életben maradt társaival, Buda Ferenccel, Ágh Istvánnal és Bella Istvánnal együtt. S persze azt is tudjuk róla, hogy a Felsőmagyarország Kiadó vezetőjeként a mai könyvkiadás egyik, nemes tetteket végrehajtó alakja.

Legutóbbi műve, a *Gyerekidő* című regénye pedig eddigi pályájának legfontosabb prózai vállalkozása. Első két részét (*A kis vadóc*; *Nyulak a hurokban*) a Könyves Kálmán Kiadó jóvoltából már néhány évvel ezelőtt megismerhettük, s most íme, itt a trilógiának is nevezhető mű, a *Nincs maradás*sal kiegészítve. Az új könyvet Püski Sándor kiadója jelentette meg, jelezvén, hogy a népinek nevezett irodalom egyik új eredményét tarthatjuk kezünkben.

A gyerekidő ennek a regénynek a tárgya, a kezdetekről addig, amikor a korszak végleg lezárul a fiú számára. Nem mondtam még, de egyértelmű ugyanakkor az önéletrajzi jelleg, tehát az a szerencsés helyzet is előállt, hogy egy költő és író létének gyökereihez juthatunk általa közelebb. Tegyük azonban hozzá, hogy a dokumentatív értékek mellett mégiscsak regényről van szó, melyben természetesen szerepe lehet a fikciónak is.

Kemény sorsot, nehéz időt idéz a mű, s ez a kor történelmileg pontosan behatárolható. A második világháború utáni korszakban, Rákosi országlásának éveiben és a Kádár-rezsim elején játszódik a történet. Érzékelteti Serfőző, hogy milyen gondokkal kellett szembenéznie a kisembernek. A gyereknek dolgoznia kellett a tanyán, s ez alól az iskola sem menti föl mindig. Szigorú büntetésekben részesül gyakran, s közben viselnie kell a társadalom, a politika kiszabta büntetéseket is. Látja, amikor elviszik a nyomozó Gazsi Antalt, s az ilyen élmények bizonyára formálják gondolkodását, a világhoz fűződő viszonyát. Szülei szeretetéről is többször meggyőződik, bár küzdelmekkel teli a viszonya hozzájuk. Az a tény, hogy a rendszer hogyan sújtja őket, érzelmileg közelebb hozza hozzájuk. Nyomon követhetjük a

belső személyiségfejlődést, a gyermek- és kamaszkor legbensőbb titkait. A szorongásokat, a lányokhoz kötődő érzéseket, a sikertelen tanulás okozta lelki megpróbáltatásokat. Azt is mondhatjuk, hogy folyton a „menni vagy maradni" kettőssége munkál a mélyben. S legyen bármi is a végkifejlet, a sorsszerű felismerés drámai erejű: „Sorsuk legyen életre szóló ügyem, ha egykor az idő elsodorna is a barázdák széléből."

Másfelől kétségtelenül van ennek a könyvnek fontos szociografikus értéke is. A pusztulásra ítélt tanyavilágról tudósít tárgyilagosan, és mégis szenvedéllyel. Ennek segítségével tudja leleplezni a rendszer igazságtalanságait, a szabadság hiányát, a puha vagy éppen egyáltalán nem puha diktatúra természetét. A harmadik részben, a *Nincs maradás*ban érkezünk el a gimnáziumi idő megírásához, s itt ha nem is annyira a diktatúra áll a középpontban, azért minden egyes történés és mozzanat függvénye a kemény külvilágnak. Általában jellemző az otthontalanság érzésének rögzítése. Ezt tükrözi már a legelső mondat: „Az első osztályos gimnazisták között, mikor összetereltek bennünket az egyik osztályterembe, látva, kikkel hozott össze megint a sors, egyből tudtam, itt nekem nem sok babér terem." A realista elbeszélés technika itt is jól látható, s vele együtt egyre elmélyültebb a lélekrajz. A kamasz fiú számára az 1956-os forradalom élménye is megjelenik. (Megjegyzendő, hogy Serfőző Simon október 24-én született, tehát az események idején ünnepelte 14. születésnapját...) Itt vehetjük észre azt is, hogy időnként a költő előbújik a háttérből, s ilyen sorokat ír: „Csak a kiterjedt csendet lehetett hallani."

A fiú a kétkezi munka világában otthonosabban mozog, mint az iskolában. Kemény sorsa ugyanakkor kiegészül egy-egy balesettel, egyszer például a kerítésen akad föl. Kipróbálja az új dolgokat, például a dohányzást, de legalább ilyen fontosak azok a részletek, amelyekben szorongásait ismerjük meg. Alapvetően olyan világot ír le a szerző, amelyben a gondok, a szomorúságok töltik ki a főhős gondolat- és érzelemvilágát. Az első két rész hangulatai élnek tovább a harmadikban is, és jól érzékelteti Serfőző, hogy az ún. új világ a hozzá hasonló embereknek inkább megpróbáltatásokat, mintsem harmóniát hoz. Annak a lírai világnak a gyökereit is föltárja a regény, amely akár egyik legújabb versében is látszik: „Fázik a hideg bennem / Hamu szállong s pernye / Elhamvadt örömeim / nincs szél, mi fölélessze." (*Kiáltozik*).

A legdrámaibb részletek az 56 utáni téeszagitálásokkal kapcsolatosak. Azok jelennek meg itt, akik a saját házából is kizavarják az embert, akik elintézik, hogy fölszántsák a szövetkezetbe belépni nem akaró paraszt földjét, s elzárják a kijárástól és kilátástól. Végül is ezért sem lehet itt maradása az

ifjúnak, ezért kell majd a történet végén mennie. Az agitálás idején az apa két tűz közé kerül, hiszen felesége nála is keményebben áll ellen, s azzal is fenyegeti, hogy „Agyonütöm, ha aláír!" A forradalom bukása utáni félelem légkörét mutatja meg az író. S ez valóban a félelem légköre, nem olyan, mint amilyenről bizonyos erők harsogtak – s nem is eredménytelenül – mostanában… S mindez a Serfőző kortársa, Buda Ferenc által is megénekelt tanya-haza körülményei között bontakozik ki. A tisztes nyomor feltételei között. Az életképek hangulatosak, állat és ember közeli viszonyban élnek egymás mellett, bár megesik, hogy riadalmat okoznak egymásnak. A természettel együtt élő ember sorsa rajzolódik ki a műben, egy életmód, egy életforma organizmusa tárulkozik föl. Évszázados hagyományok éltetik ezt az organizmust, bár a kor jellegzetességei sok mindent módosítanak. A legalapvetőbb dolgok persze a régiek, az emberi kapcsolatok alapvetően nem változnak meg, csak a történelmi díszletek különböznek a korábbiaktól.

A szigorú törvények világa ez. „Kezdtem rájönni: akárcsak nálunk, mindenütt így van: kifacsarni a másikból, amit lehet. Ami hasznot lehet, kihajtani belőle, aztán többet nem sokat kell törődni vele." – olvassuk. Így formálódik a kamasz lelki- és gondolatvilága, hogy majd később elinduljon egy olyan úton, mely fölfelé vezet.

Visszatérve még a téeszesítés kierőszakolására, egyértelmű, hogy ettől szenved leginkább a család is. Kétségtelen, hogy a külső erőszak kikezdi a belső békét is, és drámai jelenetek egész sorát eredményezi. A külső hatalom pedig mohó és kapzsi, ráadásul primitív. Csak fanyar mosollyal gondolhatunk a Németh László megálmodta „minőségszocializmusra", aminek a valóságban, sajnos, a csíráit sem látni…

A *Gyerekidő* főhősére az is jellemző, hogy folyton baj éri. A már említett kerítéses baleseten kívül megesik vele, hogy megcsípik a méhek, máskor szüleivel kerül összetűzésbe, és az iskolában is a bukásig fajulnak a dolgok. Az is zavart okoz életében, hogy szülei egy lányt hoznak a házhoz, hogy vigyázzon a tehenekre. A kamaszkor egyéb problémái is erőt vesznek rajta, esendősége és a lelki gondok együtt vannak jelen benne. A külső körülmények keménysége és a belső lét összetevői szinkronitást mutatnak. S ennek megmutatásában kétségtelenül szerepe van a mű szociografikus igényének. A két világháború között virágzó népi irodalom útján jár Serfőző Simon, munkájával cáfolva, hogy ennek az iránynak ma már nincs létjogosultsága. Az is föltűnő, hogy éppen a parasztsággal szemben erős a hatalom föllépése, egy embertelen, pedig önmagát „népi demokratikusnak" nevező világ kényszere.

Íróilag az az egyik legjobb részlet, amelyben megjelennek a traktorok, és könyörtelenül fölszántják a tanya földjét, s még a kijárást is elzárják. A

büntetés oka: a mű főhősének apja nem hajlandó eleget tenni az agitátoroknak. „A létünkről van szó" – mondja az apa, s itt valóban a lét, s nem a lé a tét… A diktatúrát persze nem érdekli az emberek léte. A diktatúra nem olyan. „Ránk sötétedett a kilátástalanság, akárcsak az este." – olvassuk a lírai mondatot. S akár a görög sorstragédiák világa is eszünkbe juthat a feszült pillanatok érzékeltetésekor.

Aztán a történet végén nem marad más hátra, mint a fiúnak mennie kell. Új kihívások, új harcok felé. „Soha olyan keserűséget nem éreztem, mint akkor. A szívem belefacsarodott." Így ér véget Serfőző Simon gyönyörűséges regénye, ami kétségkívül sorsösszegző igénnyel született meg ebben a szellemi műhelyben.

(Serfőző Simon: Gyerekidő, Budapest, 2002., 235 oldal, 1 680 Ft)

Bódi Katalin

EGY ISMERETLEN ISMERŐS – DUGONICS ANDRÁS: ETELKA

A Csokonai Könyvtár *Források* sorozata olyan jelentős szépirodalmi, illetve elméleti művek kiadását vállalja fel immár öt éve, amelyek szövegszerű ismerete a nehéz hozzáférhetőség okán az irodalommal az oktatás, illetve a kutatás szintjén foglalkozóknak problémát okozhat. Az évente általában egy-két kötettel bővülő sorozat hatástörténetileg jelentős, illetve az irodalomértés jelenének rekanonizációs folyamataiban feltárulkozó szövegeket tesz elérhetővé, amelyek egyaránt hozzájárulhatnak egészen korai irodalmunk vagy akár a XIX. század végén született alkotások árnyaltabb, új szempontú megközelítéséhez. A hiánypótló vállalkozás gondozásában kiadott művek között helyet kapnak kevésbé ismert alkotók írásai (pl. Bolyai Farkas: *Drámák*), eddig kiadatlan kéziratok (Kisfaludy Sándor: *Szépprózai művek* egyes darabjai), elméleti hozadékú gyűjteményes kötetek (*Retorikák a reformáció korából,* Arany János: *Tanulmányok és kritikák*), valamint az *Első folyóirataink* alsorozatban a XVIII. század második felétől felbukkanó irodalmi folyóiratok (Orpheus, Uránia) válnak újra olvashatóvá. Az olvasást és

az ahhoz kapcsolódó esetleges kutatásokat minden kötetben a kritikai igényű, filológiailag precíz szövegközlés, az összefoglaló jellegű keletkezés- és kiadástörténet, a magyarázó jegyzetek, illetve az értelmező szerepű kísérőtanulmány segíti elő.

A *Források* hetedik darabjának kiadása több szempontból is kitűnő választás volt a szerkesztők részéről: Dugonics *Etelká*ja a sorozatban elsőként képviseli önállóan a regény műfaját (Kisfaludy *Két szerető szívnek története,* Kemény Zsigmond kisregényei, illetve az Uránia *Fanni*ja más szövegek társaságában olvashatók), ezáltal hangsúlyossá válik az a tény, hogy az irodalomtörténet az első eredeti magyar regényként tartja számon. Ha utóbbi állítás kisebb árnyalásra szorul is a későbbiekben, annyi bizonyosan az egyik fontos hozadéka a kiadásnak, hogy a XVIII. század második felére, mint a magyar regény egyik jelentős időszakára vonja a figyelmet.

Az *Etelka* mint olyan tehát elvileg nem is létezik, s a hagyományos papírkiadás csupán arra ad lehetőséget, hogy az egyik *Etelka* váljon hozzáférhetővé, s a jegyzetekben jelenjenek meg a többi kiadás változatai. A több mint kétszáz éves regény így magától értetődően veti fel a szerkesztő szerint a későbbi digitális kiadás lehetőségét, amely a három kiadás és a három kézirat szinkron megjelenítését tenné lehetővé, megvilágítva az egyes változatok különbségeit. Dugonics alkotói műhelye persze így sem marad zárva az olvasó előtt. Penke Olga ugyanis azt a megoldást választja a megfoghatatlannak tűnő szöveg közlésére, hogy a regény második, 1791-es kiadását választja ki, azt a szövegváltozatot, amely az 1788-as kiadáshoz képest elsősorban jegyzeteiben bővült jelentősen, de az 1805-ös megjelenés szövegével ellentétben még nincs átírva ö-ző nyelvjárásba. Ugyanakkor a főszövegben csillaggal jelöli azokat a helyeket, amelyekhez képest az első és/vagy a harmadik kiadás eltérést mutat, ezeket a változatokat a jegyzetekben közli, érzékeltetve ezzel a különböző átdolgozások egyenrangúságát. A függelék ad helyet ezenkívül a kéziratok néhány szövegváltozatának, valamint az eladdig szintén csak kéziratban létező *Etelkának Kúlcsa* című írásnak, amelyben Dugonics regénye célzatosságát taglalja.

A mai, átlagos ismeretekkel rendelkező olvasó esztétikai igényeihez és tárgyi tudásához nem éppen közel álló regény befogadását teszi könnyebbé a szómagyarázatok sokasága és azon történeti, nyelvészeti, földrajzi munkák jegyzéke, amelyeket Dugonincs műve megírásához használt fel, valamint az a csaknem ötvenoldalas, meglehetősen szerteágazó tanulmány vagy inkább tanulmánycsoport, amely az *Etelka* különböző szempontú megközelítéseit tartalmazza. Az *Utószó – Az Etelka története és kontextusai* cím alatt olvasható gazdag dolgozat elején a regényhez kapcsolódó filológiai jellegű tudáshalmaz

bemutatása szerepel. A kéziratok és a kiadások szövevényes kapcsolatának, valamint különbségeik és egyezéseik mértékeinek részletező bemutatása során kibontakozik az aprólékos összehasonlító munka hozadéka, mégpedig annak világossá tétele, hogy a mindig képlékeny, folyton bővülő szöveg a nemzeti mítosz épülését hozza magával a folytonos újraírásokkal.

Az *Etelka* mottóinak és illusztrációinak bemutatásával az eredeti kiadások anyagszerűsége is megérinti az olvasót, annál is inkább, hogy azok valóban meg is tekinthetők a kötet megfelelő részein, ablakot nyitva a XVII-XVIII. századi európai regény, a köztudatban igen haloványan jelen lévő hagyományaira is. Az *Etelkának külcsá*ról szóló rövid elemzés szintén a regény értelmezési lehetőségeit gazdagítja azáltal, hogy bemutatja a Dugonics által javasolt olvasási szempontokat, világossá téve ezzel a szöveg XVIII. század végi befogadási módját is. Ebből *úgy tűnik, hogy az Etelka a kortárs olvasásban irányregény, s a konkrét történelmi* eseményekre, személyekre, társadalmi helyzetre való utalás érzékelése abban az időben magától értetődő dolog volt. A szöveg recepciótörténetét tárgyaló néhány oldal egyrészt a regény későbbi (nem túl számos) kiadásait veszi sorra, illetve felsorolja azokat a szépirodalmi alkotásokat, amelyek születését az *Etelka* ihlette.

A tanulmánycsoport része egy nagyobb lélegzetű elemzés is *A regény műfaja* címmel, amely számos hozadéka mellett sajnálatos módon tartalmaz néhány olyan állítást, amelyek sokkal inkább a szöveghez való erős szubjektív kötődés, semmint a tények hozadékai. Ilyen elsősorban „az első eredeti magyar regény" kategória folytonos használata, amellyel az a probléma, hogy nem az *Etelka* korabeli, hanem egy századdal később születő, de még mind a mai napig virulens esztétikai értékrend, mégpedig az originalitás kategóriája érvényesül az interpretációban. Ez a meglehetősen értékelő jellegű szempont nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a XVIII. század második felének irodalmában a klasszikus imitáció-elv még működő gyakorlat, így az eredetiség fogalma a későbbi, produkcióesztétikai értelemben még nem érvényes. A megfelelő részletességgel tárgyalt európai heroikus regény bemutatásával, a toposzok, a tematika, a beszédmód ismertetésével a tanulmányban ez a kiemelt eredetiség persze el is bizonytalanodik. Az eredeti-nem eredeti ellentétpár felállítása azért lehet veszélyes, mert ezáltal a korszak hatástörténetileg jelentős regényfordításai, -átdolgozásai (pl. Kártigám, Szigvárt, Bácsmegyey stb.) válnak alacsonyabb rendűvé.

Részletesebb elemzést kívánt volna a regény, ezen belül is a heroikus regény műfajának kapcsolata az eposszal és a történetírással, egyrészt Dugonics életművén belül, másrészt a magyar tudományosságban és irodalomban ez idő tájt jelentkező tendencia, a magyar őstörténet mint kutatási,

költészeti és – mondhatjuk így – irodalmi vitatéma megjelenése kapcsán. A tanulmánycsoport további részeiben helyet kap a regény Dugonics által írt jegyzetiről szóló elemzés, amelyben néhány szakasz részletesebb ismertetése is olvasható. Ezután a regény születésének eszmetörténeti háttere kerül röviden bemutatásra, végül az *Etelka* megírásához felhasznált történeti művek jellegét elemzi a szerkesztő.

Azt hiszem, hogy nem túlzás fontos irodalomtörténeti pillanatnak nevezni azt a mozzanatot, hogy csaknem kétszáz év elteltével újra a kezében tarthatja az olvasó az *Etelka* című regényt. A filológiailag igényes kiadás elsősorban az elfeledett XVIII. századi szövegekre, s persze elsősorban a regényre hívja föl a figyelmet, ösztönzést adva a további hiányzó kiadások megvalósítására. Ugyanakkor az elemzésben sajnálatosan jelenlévő meghaladásra váró, hibás irodalomtörténet-írási toposzokkal közvetetten ösztönöz a berögzült olvasásmódok meghaladására.

(Sajtó alá rendezte: Penke Olga, Debrecen, 2002, 508 oldal, 1 500 Ft)

Ardamica Zorán

NAPRAFORGÁS

„lennék vagy volnék
holdról napra forgó
közérzetben mindennapi bevásárló”

Faludi Ádám új kötetének kivitele tetszetős, ám meglehetősen puritán. Ez az egyszerűség – mivel semmiféle előszó, utószó, fülszöveg vagy ismertető, de még illusztráció sem áll rendelkezésünkre – feltehetőleg szándékos. Központban a versek. Előítéletekre pedig az olvasónak nincs szüksége. Elfogadható, bár nem kizárólagosítható interpretációs alapállás.

A versek azonban hemzsegnek a konkrétumoktól, ez a líra mához kötött, dolgokhoz kötött, élethez kötött, földhöz kötött (nem ragadt). A valós megfoghatóra reflektál, nem az ürességben lelkizik, nem az elvontban bűvészkedi. Felületes olvasóját a sok konkrétum talán mégis előítéletekkel telíti, holott azok csak kiindulópontjai, okai egy-egy gondolatnak, érzésnek.

A nyugati és modern, technizált kultúrára, valamint a beat- és rockkultúrára való konkrét utalások, az angol betoldások azt sejtetnék, egy erősen nyugatorientált ember ideszorult. (Az ide időben 2002-t, helyben Tatabányát jelenti. Ez a kötetből csupán mellékesen akar kiderülni.) A másik oldalon erősen dominál a természet. E kettő között a magyar kultúrkör. Faludi nem őrlődik köztük, hanem együtt éli meg ezeket, együtt van rájuk szüksége. Költészete egyszerre aktuális és biblikus, nyugati és ázsiai, magyar és univerzális, modern és hagyományőrző (nem népies értelemben).

Az Ősz-költemények ciklus egyfajta kirekesztettségben, magányban megtestesülő költői alapállásról tanúskodik. A dolgok inkább csak megtörténtek, s a fáradt őszben Faludi regisztrálja ezt. „*a Rezervárum* tábla a kerítés rossz oldalán van". Észreveszi, mi minden lapul a „Külszíni fejtés", „műhippik", „Az Élet Nagysága viaszból", „nonkaliformizmus", „az ország természeti szépségeit kényszerlakhelyül jelöltük ki", szóval a felszín és a felszínesség alatt. S ettől a világ látszólagos rendje egyszeriben felbomlik, relatívvá, mozgóvá, változóvá lesz: „Fordítva megfogalmazott felkiáltójel zárójelbe téve."

A Reggeli civilizáció ciklusban: „én mondom *énmagamnak* a magaméról / a magamét", „magamban bujdosom nyilvánosan". A civilizációt, annak tárgyait, történéseit, mindennapi, elfeledett, mégis feledhetetlen rezdüléseit önmaga köré írja. Nem a saját helyét keresi a civilizációban, hanem a civilizációét önmaga körül. Ami csupán felszínesen nézve jelenti ugyanazt. Az ember lassan belenyugszik a képekbe, a költő itt–ott jókedvébe, mosolyába, a recenzens pedig hajlamos előre megírni az utolsó bekezdést, s levonni a végső konzekvenciákat. (Lásd alább!)

Bájos mosolya a költőnek, olvasónak, recenzensnek azonban irgalmatlanul gyorsan tűnik el a *Tévéletben* című utolsó ciklus soraiban. (A két [!] előhangból és hét számozott versből álló ciklus – ezt az értelmezést erősíti a tartalomjegyzék is, amely darabokra bontva jelöli az egyenkénti oldalszámokat – tulajdonképpen egyetlen huszonhárom oldalas költemény, amelyben a motívumok, sőt többsoros részek ismétlése is a komplexitást erősíti. Egy rapszodikus robbanás! Az eddig belenyugvónak tűnő Faludi a mi képünkbe és saját képébe vágja.) A hosszúvers (újabban ál[?]műfaji fogalom) úgy ömlik, mint amit egyetlen lendülettel vetett ki a költő lelke és gyomra. Benne, amit nem bír megemészteni a világból. Önmagával semmi baja, azonkívül, hogy nem felel meg neki a környezete. Talál ugyan benne életteret, de az a dolgok változásával inkább emlékekké szűkülőben (szűkölőben) van. Az előző ciklusokhoz képest óriási energiával, de nem dühvel ömlik az elégedetlenség zuhataga. Az őserőtől csupán átgondoltsága, szerkezeti

felépítettsége választja el. Ha léteznének huszonhárom oldalas könyvek, ez az lehetne… De a rapszódia most nem az én dolgom. Jöjjön hát az a bizonyos, mégis igaz, utolsó bekezdés.

Faludi szabadverseinek eszköztára könyve kiviteléhez illően puritán. Szóhasználata mindennapi, csak olykor meghökkentő. A rímeket, szójátékokat és ritmusokat, mintha véletlenül, szétszórja a sorok között, nemigen igyekszik funkcionális jelleget adni nekik. (Kivéve a *Tévéletben*t!) Spontán, olykor már a rögtönzés látszatát keltve, mégis messze áll az ötletszintű megfogalmazásoktól. Nem költ színpompás verseket. Emberi, bárkit megszólító, hétköznapi, hétköznapiságukban fontos sorokat ír. Nem ad örökérvényű megfejtéseket, de lefényképezi az útjelző táblákat. Nem gyárosa a költői képeknek, hanem az élet adta költői pillanatok dokumentátora. Megörökíti a fontos pillanatokat, érzéseket és élményeket. Válaszutak elé érve kérdez, nem magyaráz. Bölcsessége nem oktató, hanem rávezető, egy sokat tapasztalt, kb. az ötvenes években született, őszülő kamasz meglátásait ajándékozó, s az ajándékkal való bánásmódot számon nem kérő bölcsesség.

(Faludi Ádám: Napraforgó, Pozsony, 2002, 103 oldal, 1 200 Ft)

Andor Csaba

EGY RÉGI-ÚJ KÖNYVSOROZAT, A MADÁCH KÖNYVTÁR

A II. világháború előtt az Új Színház Kft. kiadásában, gróf Károlyi István és Pünkösti Andor szerkesztésében jelent meg a Madách Könyvtár, amely drámai műveket, ill. a drámával kapcsolatos írásokat jelentetett meg, 7. és 8. köteteként pedig Staud Géza szerkesztésében kiadta *Madách Imre összes levelei*t.

1995-ben ismét ilyen címen (Madách Könyvtár – Uj folyam) indult meg egy kiadványsorozat, ezúttal azonban kizárólag Madáchra szorítkozva, vele és családjával összefüggő információkat közölve. A sorozatot az 1994. szept. 30-án Szügyben alakult Madách Irodalmi Társaság jelenteti meg, a 9. kötettől kezdve saját sokszorosítógépét használva, általában 200 körüli példányban.

Az alábbiakban röviden az eddig megjelent 29 kötetet ismertetnénk. A sorozat gerincét a Madách Szimpózium kötetei jelentik; ezt a rendezvényt a Madách Irodalmi Társaság korábban minden év október elején, újabban pedig a Magyar Dráma Napjához igazodóan szept. 21. körül tartja; fő helyszínei: Balassagyarmat és Szügy, az előadások száma pedig rendszerint tíz fölött van. Kezdettől fogva arra törekedtünk, hogy az elhangzott előadások ne csak szóbeszéd tárgyai legyenek, hanem eljussanak a tanácskozáson jelen nem lévő érdeklődőkhöz is. 2002 végéig tíz Madách Szimpózium volt, s az utolsó kivételével a korábbi rendezvények kötetei meg is jelentek.

Az eddig elhangzott, összesen több mint 100 előadás ismertetése nyilván terjedelmi okokból sem lehetséges, ezért inkább csak azokat a területeket jeleznénk, amelyeket az előadók érintettek. Természetesen ma is, miként az elmúlt 140 évben szinte folyamatosan, elsősorban a Tragédia s annak értelmezési lehetőségei alkotják a kutatások egyik irányát. Jobban mondva ez ma már legalább két nagy területet jelent: a mű újabb értelmezéseit, ill. maguknak az eddigi értelmezéseknek a rendszerezését, az azokkal kapcsolatos reflexiókat. „Lerágott csontnak" tűnhet az új értelmezési lehetőségek keresése, ám mindig vannak olyan szempontok, amelyek a korábbiakban nem kaptak elegendő hangsúlyt. A lehetséges filozófiai hatások közül Hegel vagy Kant neve gyakran szóba került; Vicoé vagy Kierkegaard-é csak ritkán. A Tragédia optimista vagy pesszimista voltáról is sokan értekeztek, ám a

Madách Szimpóziumok egyikén elhangzott egy olyan előadás, amely modern, kvantitatív stilisztikai módszert ajánlott a kérdés megválaszolására.

Több előadás szólt arról, hogy a magyar irodalom nagy alakjai miként vélekedtek a Tragédiáról. Sokan vannak közöttük, akiknek a véleménye – miért, miért sem – még szűk szakmai körökben is alig ismert. Pedig Németh László és Márai Sándor, Vajda János és Benedek Marcell véleményét megismerni ugyanolyan izgalmas, mint a költő fiáét, Madách Aladárét vagy a szintén kevéssé ismert Sík Sándor-féle koncepciót.

Az értelmezések értelmezésénél maradva: rendkívül izgalmas az is, ahogyan a művészvilág látja a Tragédiát. A képzőművészek, akik közül meglepően sokan készítettek hozzá illusztráció-sorozatot, de a rendezők és a színészek értelmezésének elemzése, összehasonlítása is izgalmas, sőt: a Tragédia esetében még a díszlettervező elképzelése is olykor önálló elemzésre méltó. A felsorolt példákból is kitetszik: a Tragédia elemzése „örökzöld" téma, hiszen mindig lesznek új képzőművészek, rendezők, színészek, akik új módon közelítik meg a művet. S akkor még nem szóltunk a fordítókról, akik – bármennyire is a szöveghűséget tartják szem előtt – olykor maguk is egyfajta értelmezésre kényszerülnek. El kell dönteniük például, hogy egy enyhén archaikus *olvasmányt* vagy egy színházi bemutatásra szánt, modern nyelvezetű *drámát* kívánnak-e lefordítani.

A Madách Szimpózium alkalmat ad a kevéssé ismert művek elemzésére is. A *Tündérálom* vagy az elbeszélések ugyanúgy előadás tárgyai voltak, mint Madách versei. Sőt, egyes esetekben itt történt meg egy-egy ismeretlen mű bemutatása vagy megvitatása is. Ezek az újonnan felfedezett művek – olykor csak szövegvariánsok – általában nem hasonlíthatók a szerző maradandó alkotásaihoz, ám van egy érdekes kivétel is. A II. Józsefről szóló *József császár* határozottan jó dráma, csak az a gond vele, hogy sok éves kutatómunka és konzultáció után is csak annyit lehet állítani róla, hogy „majdnem biztosan" Madách a szerzője. Lehet, hogy a teljes bizonyosságot sohasem fogjuk elérni (a torinói lepelhez hasonlóan itt is számos költséges elemzésre nyílna lehetőség, azzal a különbséggel, hogy ilyen támogatásnak sokkal kisebb az esélye), mindazonáltal a művet ma már célszerű az olvasó-, majd a nézőközönség elé vinni; bárki legyen is a szerzője: jó dráma, amely megfelelő előadásban sikerre számíthat.

Az életmű mellett a költő élete és személy(iség)e is izgalmas és szerteágazó terület. Madách életének talán legkevésbé ismert része a börtönben töltött időszak. Ma már erről is többet tudunk, mint akár csak húsz évvel ezelőtt, s több új információ, dokumentum bemutatására adtak alkalmat az évenkénti konferenciák is. Érdekes, hogy Madáchcsal korábban alig

foglalkoztak pszichológusok, jóllehet akár az élete, akár főművének keletkezési körülményei kerültek szóba, a lélektani megközelítés szinte sohasem hiányzott. Furcsa módon Róheim Gézának a Nyugatban megjelent írása is visszhangtalan, folytatás nélküli volt, csakúgy mint Szirmayné Pulszky Henriette könyve (*Genie und Irrsinn im ungarischen Geistesleben*, München, 1935), amelyben Madáchról is hosszasan értekezett. Ma is a pszichoanalitikus megközelítés dominál, ám újabban a jungi mélylélektan került előtérbe, s egy korábban nem alkalmazott elemzési módszer, a grafológia. A Madách-rendezvényeken több grafológus is érdekes előadásokat tartott, akik nem csupán a szerző, de felesége és édesanyja írását is górcső alá vették.

Már-már úgy tűnt, hogy a Tragédia keletkezésének körülményeiről nem lehet újat mondani, erre azonban éppen a közelmúltban tartott X. Madách Szimpózium cáfolt rá: Bárdos József kísérletet tett a Tragédia első változatának, a *Lucifer*nek a rekonstrukciójára a végső szövegváltozat alapján.

Az említetteken kívül is számos téma került szóba az első tíz konferencián (Madách családfája, Madách a tankönyvekben stb.), úgy gondoljuk azonban, hogy az érdeklődés felkeltésére talán ennyi is elegendő.

A tíz Madách Szimpózium mellett két Fráter Erzsébet Szimpózium is volt: az első Nagyváradon (1997-ben), a feleség halálozási, a második Csécsén (2000-ben), a születési helyén; ezek is önálló, bár vékonyabb kötetekként láttak napvilágot a könyvsorozatban. Fráter Erzsébetről jóval kevesebbet lehet mondani, még kevesebbet biztosan tudni, mint férjéről. Alakja jobbára az írók fantáziáját mozgatta meg és a lélekbúvárokét. De ha abból indulunk ki, hogy Madách második legismertebb „műve" valójában a házassága volt, akkor mindenképpen indokolt, hogy időnként új szempontok alapján ismét szemügyre vegyük a házaspárt és mindazokat, akik a házassági játszmában fontos szerepet játszottak.

Ha nem a megjelenés sorrendjében, hanem tematikusan nézzük a Madách Könyvtárat, akkor a főmű és annak fordításai alkotják az egyik legfontosabb részsorozatot. Maga a Tragédia rendhagyó módon két kötetben jelent meg: a vékonyabbikban a mű szövege, a vastagabbik és apróbb betűvel szedettben a szövegváltozatok, magyarázatok, kommentárok. Így egymás mellé helyezve a két könyvet, elkerülhető a folyamatos előre-hátra lapozás, amely a túl sok jegyzetet tartalmazó egykötetes műveknél elég keserves dolog. A Tragédia négy új átültetése jelent meg eddig. 1996-ban Nagy Gusztáv fordításában a cigány (lovári) nyelvű, amelyből ugyan már évekkel korábban elkészültek az első részletek, ám kellő ösztönzés híján félbemaradt a munka. A jiddis nyelvű fordítás gépiratát „csak" meg kellett találni: Holder József munkája még 1925-ben készült, de sohasem jelent meg.

A legújabb (sorrendben kilencedik) angol fordítást Tomschey Ottónak köszönhetjük. Végül Asztalos Lajos volt a fordítója a spanyolországi Galiciában beszélt galego nyelvű fordításnak.

Az eddig említett tizenhét kötet mellett további tizenkét kötet volt, amely nem alkotott különösebb rendszert. A *Madách Imre rajzai és festményei* c. könyv (Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba) első ízben tette közzé a szerző valamennyi ismert rajzát és festményét, elemző tanulmányok kíséretében. Az *Ismeretlen epizódok Madách életéből* (Andor Csaba) a szerző életének mélyebb megismeréséhez nyújtott adalékokat, csakúgy, mint a *Madách Imre és Veres Pálné* (Andor Csaba), amely azt kívánta bizonyítani: nem barátságról, hanem (igaz, plátói) szerelemről volt szó esetükben, s számos ismert szerelmes vers eddig ismeretlen ihletőjének tarthatjuk Veres Pálnét.

Még az I. Fráter Erzsébet Szimpózium rendezése előtt felmerült: mielőtt újabb elemzésnek vetnénk alá a szerző életének legfontosabb szereplőjét, előbb tanácsos közreadnunk a tőle származó ill. róla szóló legfontosabb és legrégibb írásokat. A *Fráter Erzsébet emlékezete* első kötete főképp az érintett leveleit és Madách hozzá írt verseit tartalmazta, a második (évekkel később megjelent) kötet a halála után kibontakozott vita korai szakaszát igyekezett nyomon követni az 1930-as évekig.

A Madách-életrajz kutatói általában megegyeztek abban, hogy az egyik legfontosabb és legautentikusabb forrás unokaöccsének, Balogh Károlynak a kéziratos visszaemlékezése, amelyre már a korai kutatók is támaszkodtak, fia pedig, aki szintén Balogh Károly név alatt publikált a két világháború között, több művében is felhasználta és idézte (*Madách az ember és a költő*; *Egy pillantás a sztregovai oroszlánbarlangba* stb.). Furcsa módon az 1912–13-ban készült kézirat sohasem jelent meg; 1996-ban aztán, *Gyermekkorom emlékei* címmel, szintén a Madách Könyvtárban látott napvilágot.

A Tragédia bemutatóiról 1883 óta két könyv, számos tanulmány és alig számba vehető mennyiségű hírlapi cikk jelent meg, ám érdekes módon egy jogász, dr. Fejér László tartotta szükségesnek azt, hogy a bemutatókat, lehetőleg teljes körűen, számba vegye. Hatvan éven át gyűjtötte a Tragédia színlapjait, műsorfüzeteit s más, a színi előadásokhoz kapcsolódó dokumentumait; gyűjteményét a Nógrád Megyei Múzeumokra hagyta (jelenleg Csesztvén tekinthető meg az abból nyílt kiállítás). Halála előtt még megjelenhetett összegző munkája, *Az ember tragédiája bemutatói* című bibliográfia. Legújabban Enyedi Sándor vállalkozott a munka jelentős bővítésére, s hasonló címmel, de csak az ősbemutatótól Trianonig terjedő időszakkal foglalkozva megjelentette a Tragédia-bemutatók bibliográfiájának első kötetét.

Madách édesanyjának, Majthényi Annának a levelezéséből is ismert volt néhány részlet, összes levele azonban, *Majthényi Anna levelezése* címmel, csak a közelmúltban vált ismertté. Függeléke tartalmazza leszármazottjainak a családfáját egészen napjainkig.

Komjáthy Anzelm *Önéletírás*a távol esőnek tűnhet ugyan, tudnunk kell azonban, hogy jeles költőnknek, Komjáthy Jenőnek az apja Madách Imre jó barátja volt, s bár rövid írásában fiáról is, Madáchról is csak szűkszavúan nyilatkozik, mégis érdekes részletekkel gazdagítja eddigi tudásunkat. Egy nem különösebben jelentős, mégis témánkba vágó életmű első kötetét is megjelentettük: a költő fiának, Madách Aladárnak mára feledésbe merült (s a könyvtárakban is ritkaság számba menő) verseit.

Végül a közelmúltban *Szabadon bűn és erény közt* címmel Bárdos József Tragédia-értelmezési kísérlete jelent meg, amely tovább folytatja azt a hagyományt, amelyet még Szász Károly kezdett meg, közvetlenül a mű megjelenése után, könyvterjedelmű elemzésével. Bárdos József megközelítésében Kierkegaard filozófiája kap nagy hangsúlyt.

Itt tartottunk 2002 őszén. S hogy mi lesz a folytatás? Két területen biztosan tovább folytatódik a kiadói munka: a Madách Szimpózium előadásainak és *Az ember tragédiája* újabb fordításainak megjelentetése nem maradhat félbe. Emellett a Madách Irodalmi Társaság mindenképpen szeretné megjelentetni a szerző teljes életművének kritikai kiadását. Ezt ugyanis (ellentétben például a Magyar Tudományos Akadémiával) elvi kérdésnek tekintjük, amelyből nem lehet engedni. Magyarán szólva: akkor is kötelességünk a kritikai kiadás megindítása, ha senki egyetlen fillérrel sem támogatja a tervet.

Majthényi Anna levelezése után érdekes lehet más családtagok leveleinek közzététele is, így pl. a Madách testvéreké. Kívánatos volna a fiatalon elhunyt Madách Pál még fellelhető írásainak önálló könyvben való megjelentetése, vagy a családi levéltár érdekesebb darabjainak kiadása. Csak a teljes életmű és a minden eddiginél részletesebb és pontosabb Madách-életrajz megjelentetése után nyílik majd lehetőség a *Ki kicsoda Madách életében?* c. kötet összeállítására is. A sorozat tehát reményeink szerint még hosszú éveken át folytatódik; az: első száz kötetig a téma hiánya biztosan nem lesz akadálya az újabb kiadványok megjelentetésének.

A Palócföld 2002. évi pályázatainak eredménye

MADÁCH-PÁLYÁZAT

A zsűri első díjat nem adott ki

II. díj Puntigán József (Losonc)	Választások (tanulmány)
II. díj T. Pataki László (Salgótarján)	Kétarcú ember – Esze Tamás (tanulmány)
III. díj Dr. Baráthi Ottó (Salgótarján)	A szegénység: mai valóságunk szomorú szelete (szociográfia)

MIKSZÁTH-PÁLYÁZAT

A zsűri első díjat nem adott ki

II. díj Büki Péter (Budapest)	versek
II. díj Törő István (Budapest)	versek
III. díj Mizser Attila (Fülek)	versek
III. díj Zsirai László (Budapest)	regényrészlet

XI. Országos Rajzbiennálé

2002 novemberében tizenegyedik alkalommal nyílt meg a Nógrádi Történeti Múzeumban a XI. Országos Rajzbiennálé. E kiállítás nem csupán hazai viszonylatban egyedülálló, de Közép-Európában is csak Plzenben, Wroclawban és Ljubljanában látogathatók hasonló, kizárólagosan a kortárs rajz stílusirányzatait felvonultató rendezvények.

A Rajzbiennálé – ahogy már elnevezése is érzékelteti – napjaink hazai egyedi grafikája legutóbbi két évi „terméséből" nyújt áttekintő válogatást. Ezért – bár szerepelnek évről-évre rendszeresen kiállító, visszatérő alkotók s bár a rendezők célkitűzései minden egyes alkalommal a tiszta rajz megjelenítésére irányulnak – minden egyes rendezvény más és más. Nem is lehet ez másként, hiszen a hazai egyedi rajz a képzőművészet más ágaihoz hasonlóan állandó „mozgásban", fejlődésben van. A 90-es évek elejétől sorra alakuló új művészi társaságok mellett „megnyíltak a kapuk" az egyéni kezdeményezések előtt s egyre nő a fiatal kiállítók aránya is.

Örvendetes, hogy a mostani Rajzbiennálén szintén sok a fiatal. Jelenlétük a már olyan hírnevet szerzett grafikusok mellett, mint Muzsnay Ákos, Sulyok Gabriella, Szentgyörgyi József, Kovács Péter Balázs, tovább színesíti a kiállítás egyébként is gazdag összképét. Ugyanakkor a kiállításra beadott műveik annak átgondolására késztetik a rendezőket s a zsűrit, meddig is rajz a rajz? Megkerülhető-e a hagyományos anyagok és technikák mellett a plexi, a neoncső felhasználása, a szitanyomat s az egyedi rajz ötvözése? Ennek megvitatása, a Rajzbiennálé kiírása szempontjainak újragondolása egyelőre a jövő feladata, annyi bizonyos, hogy ezek a kis „stílustörések" jelen esetben nem váltak a kiállítás egységesen magas színvonala kárára, inkább a kortárs képzőművészet legújabb célkitűzéseit érzékeltetik.

Hasonlóan örvendetes, hogy a Rajzbiennálé egyre inkább közelít a nemzetközivé váláshoz, egyre számottevőbben szerepelnek a határon túli – elsősorban erdélyi – magyarság képviselői. Alkotásaik színvonalban nem maradnak el a már általunk jól ismert hazai alkotóktól, nem véletlen, hogy ez évben Salgótarján Megyei Jogú Város díját fiatal erdélyi magyar képzőművész – Öllerer András – nyerte el.

Már a kezdetektől hagyománnyá vált, hogy minden egyes Rajzbiennálé anyagához kapcsolódóan az előző nagydíjas (Nógrád Megye Közgyűlése díja), illetve Csohány Kálmán díjas grafikusművész alkotásait tekinthetik meg az érdeklődők. Ez évben Szemethy Imre ironikusan játékos rajzait, illetve a fiatal Zachar István kissé ezoterikus grafikáit láthatjuk a múzeum kisgalériájában.

Új, a Rajzbiennáléhoz kötődő rendezvény viszont – bár reméljük, hogy a későbbiekben szintén hagyománnyá válik – a megnyitó napján, november 23-án a Városházán rendezett szakmai tanácskozás, melyen széleskörű részvétel mellett neves grafikusművészek, művészettörténészek – Supka Magdolna, Lóska Lajos, Szurcsik József, Feledy Balázs, Dobrik István – beszéltek a kortárs hazai egyedi rajz helyzetéről, lehetőségeiről.

E tanácskozás üzenete, a helyszínen elfogadott záródokumentuma egyezik a szervezők – a Nógrád Megyei Múzeum, a Magyar Grafikusművészek Szövetsége és A Magyar Grafikáért Alapítvány – a rendezvényt továbbéltetni kívánó szándékával. Az elhangzottak alapján egyértelműen nyilvánvalóvá vált a képzőművész szakma, a szakértők és a kiállítók részéről a továbbiakban is az igény a Rajzbiennáléra, mint a hazai kortárs egyedi rajz seregszemléjére.

K. Peák Ildikó

Gelencsér János: VÁRAKOZÓ
77x79 cm, vegyes technika, 2002

9 770555 886015